

જુદમી જનેતા.

જુદમી (વાંચ્યા) સમિતિ "કેરી ઝવેરી" કી. ૦૮-૦૦



જુદમી (વાંચ્યા) સમિતિ સવારેની ગોશ્તામાં કી. ૦૮-૦૦

જુદમી સમિતિ સવારેની ગોશ્તામાં કી. ૦૮-૦૦

(વાંચો) સચિત્ર ધાર્મિક પુસ્તકો.

નરસીંહ મહેતા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

મીર્ષાબાઈ ભાગ (૧-૨)

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

રામલીલા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

વીણાવેલી ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

સતિ દ્રોપદી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

મહાલક્ષ્મી ભાગ ૧-૨ સંપૂર્ણ

સચિત્ર કી. ૦-૧૦-૦

રાજ કઠીઆરો ૧-૪-૦

રક્ષક કે ભક્ષક ? ૦-૧૦-૦

સતિ સીતા સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પતિનારત્ન છૂત ૦-૬-૦

સત્યનારાયણની કથા ૦-૬-૦

સદ્ગુણી વારાંગના ૦-૧૦-૦

બત્રીસ પુતળીમાંની જુદી

જુદી વાર્તા ૧-૧૦ ભાગ

સચિત્ર દરેકની કી. ૦-૮-૦

કામલક્ષ્મી સચિત્ર ૦-૮-૦

સમાજનો શીકાર ૦-૧૦-૦

સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ને તારા-

મલી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

ચિતોડનો કરજી કી. ૦-૮-૦

પ્રતાપી પ્રમિલા કી. ૦-૮-૦

રૂપિરાજનાં પદ કી. ૦-૮-૦

ચતુર શ્રી વિલાસ ગરમાવળી

(લગનનાં ગીત સાથે) ૦-૮-૦

જીવંતી જનેતા યાને પરિવર્તન

સચિત્ર ૦-૧૦-૦

હિંદુ સંસાર સચિત્ર ૦-૧૦-૦

જીવંતી ચૂંટ સચિત્ર ૦-૮-૦

રાજા હરિશ્ચંદ્ર હરિગીતમાં

સચિત્ર ૦-૬-૦

બોડાણો ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૬-૦

પવિત્રકુમાર સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પારસમણી ૧૬૨ પાનાં ૦-૧૦-૦

;; મોટી ૨૫૬ પાનાં ૦-૧૦-૦

ભક્તશીરોમણી પાનાં ૧૬૨

કી. ૦-૧૦-૦

ઝેરી ઝેરી ૦-૧૦-૦

એકજ પેસો કી. ૦-૮-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૨૨૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ગુજરાતી સાહિત્ય

વિષય ૬-૨

॥ ॐ श्री ॥

શ્રી વિજય નાદક સમાજનો અત્યંત હોદ્દાગ્રિય નાદક.

“પરિવર્તન” યાને જુદમી જનેતા.

“સાચા સ્નેહની સફળતા અને “સમાજ સુધારણા”
મુદ્રણ કરાવનાર આયોજક, રોમાંચક, જાણપૂર્ણ
'રેણુ' રસપ્રાધાન્ય ત્રિઅંકી નાદક: ”

: લખનાર :

શિવજીલ ત્રિભુવન વાંઢાવદરકર

‘ મંગલ ’

‘ સ્નેહની સતિ ’ નાટકના કર્તા

પ્રકાશક,

રજુછોડલાલ મોતીલાલ શાહ.

રીયારોડ-અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૮૧

પ્રથમાવૃત્તિ

સને ૧૯૨૪

પ્રત ૨૦૦૦

મૂલ્ય ૧-૦-૦.

મુદ્રણસ્થાન: આદિત્યમુદ્રણાલય, રાયખડરોડ, અમદાવાદ.

મુદ્રક: પ્રાણજીવન વિશ્વનાથ પાઠક.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંગ્રહ

“ પરિવર્તન ” નાટકનાં મુખ્ય પાત્રો.

૪-૨

પુરુષ પાત્રો :

સ્ત્રી પાત્રો :

| | |
|--------------------------------------|-------------------|
| શ્રી કૃષ્ણ...આનંદકંઠ પરમાત્મા : | |
| ચંદ્રમણિ...નવી પત્નિના ચરિત્રમાં | અસૂયા...ચંદ્રમાં |
| અંધ બનેલો પ્રભાકરનો | નવી પ |
| પોષક પિતા : | પૂષ્પા...ચંદ્રમાં |
| પ્રભાકર....ચંદ્રમણિના મિત્રનો પુત્ર. | જૂની પત્નિની |
| પાછળથી પૂષ્પાનો પતિ : | પાછળથી પ્રભા : |
| નાટકનો નાયક. | પત્નિ. નાટકની ન |
| ચિમનલાલ...પ્રભાકરનો રનેહી | કામપ્રભા...એક ટ |
| કાંતિલાલ...એક શ્રીમંત ગૃહસ્થ : | |
| છેલ્લેથી...તેનો અનાયાચી પુત્ર : | |
| મદનચંદ્ર....વિકારી યુવક. | |

કામિક પાત્રો :

| | |
|---------------------------|------------------------|
| ચટપટ...કલ્હારભક્ત ગૃહસ્થ | રસિકા....ચટપટની સ્ત્રી |
| પાછળથી ખાલીભક્ત. | પાછળથી ખટપટની સ્ત્રી. |
| ખટપટ....અઠંગ બદમાશ. | |
| લટપટ....એક સીલોલુપ્ત યુવક | |

- પ્રસ્તાવના -

રંગભૂમિ ઉપર ભજવાતા નાટકો પૈકી કોઈ કોઈ અપ્રતીલ નાટકોએ નાટકના મૂખ્ય તરવને નષ્ટ કર્યું છે—રસિક પ્રેક્ષકોનાં વિનોદસ્થાનને કિંચિદંશ ખાદ્ય કર્યું છે. નાટ્યવિદ્યા એ આર્યજાતિની પ્રાચિન વિદ્યા છે. યદિ મનુષ્યમાં સમયાનુસાર કંઈ દોષ આવી જાય છે, તો નાટકદ્વારા પશુ સમાજ કેંક અશે સુધરતો થાય છે. કારણકે વ્યાખ્યાનથી કે જ્ઞાનથી મનુષ્ય ઉપર જેવો પ્રભાવ નથી પડતો તેવો બદલે તેથી વિશેષ પ્રભાવ મનુષ્ય ઉપર અભિનયથી પડે છે. માટે ઉચ્ચ કોટિના નાટકો રંગભૂમિ ઉપર ભજવાય તો સમાજનો સડો અવસ્થા દુર થાય.

આ વિચારને લક્ષમાં રાખી મહેં ‘પરિવર્તન’ નાટક અમૂક સમય પહેલાં મહારી કંપનીમાં તૈયાર કર્યો, અને સમાજ આગળ યથાશક્તિ ભજવી બતાવવા પ્રયાસ કર્યો હતો, સમાજ તરફથી જો કે સદર નાટકને યોગ્ય સત્કાર મળ્યો હતો, પરંતુ કેટલાક અનિવાર્ય સંયોગોની ઉપસ્થિતિને લઈને મહારે કંપની બંધ કરવી પડી હતી.

આવો સમાજ સુધારણાનો ઉચ્ચ નાટક થોડો સમય પ્રકાશમાં આવી બંધ થઈ ગયો, પરંતુ તેને ગાયન ભાષણ સાથે પુસ્તક આકારે પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા થતાં—સમાજ વાંચીને પણ કંઈક લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે—મહારે વિચાર રા. રા. રણછોડલાલને જણાવતાં તેમણે સહર્ષ પ્રકટ કરવા અનુમતિ આપતાં તેમના સાહસથી સમાજ તરફથી ત્હેનો ઉચીત સત્કાર થાય એવી આશા સાથે હાલ તો વિરમું છું.

અમદાવાદ.

તા. ૧૧-૬-૨૫

લી. સમાજસેવક

શિવલાલ ત્રિજીવન ‘મંગલ’ નાટકકાર

નાટકનો પૂર્વ પ્રસંગ.

ચન્દ્રમણિ દેસાઈ દેવયોગે ગૃહભંગ થયા. સ્નેહીયોના બાગ્યહથી દેસાઈ નવિ પત્નિ અસૂયા પરણ્યા. અસૂયામાં નામ પ્રમાણે ગુણ હતા. તેનું હૃદય નિષ્કુર હતું. દેસાઈની જૂની પત્નિ તેર વર્ષની પૂખ્તાને મૂકી ગઈ હતી. મિત્રના મૃત્યુ બાદ નિરાધાર થયેલા સોળ વર્ષના પુત્ર પ્રભાકરને, દેસાઈએ પોતાના આશ્રય તળે લીધો હતો. આ બન્ને નિર્દોષ બાળકોને જોઈ અસૂયા ઇર્ષ્યામિમાં બળી મરતી; બાળકોને હસતાં દેખે તો નત્સણે જ ગમે તેમ કરી રડાવે જ જાયે. સ્વર્ગવાસિની માતાની શિળી છાંયામાં પવિત્રાનંદમાં જૂલનારા એ પ્રભુના દિવ્યબાલુડાં અસૂયાની ઇર્ષ્યામિમાં બળવા લાગ્યા છે; ત્યાંથી—એ કંઈ પ્રસંગથી—આ નાટકનો પ્રારંભ થાય છે:



॥ ॐ श्री विघ्नेशाय नमः ॥

“परिवर्तन” याने जुहमी जनेतक.

—प्रथम अंक—

—मंगला शरणा—

भाषाया:- “ व.....न जगधर कृ.....न जय वर....(२)

“ भारत रंग भूमि.....ना नटवर.....वन्दन.

“ वास निरं.....तर कर अम अं.....तर

“ वास निरं.....तर....आ.....आ.....आ...आ.....आ.

(तान)

“ वास निरं.....तर कर अम अं.....तर

नाटक नाटक ! सेवक सहायक !

“ सदा शरणा तुज ‘मंगल’ हायक-!

.....वन्दन- ”

(भाषायाजु प्रेक्षकोने नमीने वसुं)

પ્રથમ દર્શક:

સ્થળ: બગીચો:

પાત્ર: પ્રભાકર, અસુયા, પુષ્પા અને ચન્દ્રમણિ:

(પડદો ઉપડતાં પ્રભાકર કંઠેડામાંથી ગાયન ગાતો બગીચામાં ઉતરે છે:)

પ્રભા:

—ગાયન—

(કાલિંગડાની ધૂન:)

“ આ.....અસા....ર છે.....સંસાર.....(૨).

“ કોઈ વિરલા....પામે પાર.....ર....આ.

“ પુરુષ પ્રેમદા નાયક નાયકા સ્વા...ર્થે સગા....યના....ર,

“ દેવ-કલેશમાં સળગે જગત આ સ્હેવા ઠ....ધ....હળ....
.....આ.

“ કામ ક્રોધ ઇર્ષ્યા....કાદવથી....ગં....દ્વ જંગ કા સા...ર,

“ કંઠ સુધી....ખૂં....તેલા તે...માં....કંઠ હશે....નર
ના...ર.....આ.”

(ગાયન પૂર્ણ થતાં દુઃખદ સ્વરે સ્વગત ઉદ્દગાર:)

પ્રભા: કે' કર્મના સંયોગથી હું છું ભયંકર દુઃખમાં,
જનુની જનકે સ્વર્ગે ગયા છોડી મને આ વિશ્વમાં;
ના બ્રાત ભગિની કે કુટુંબ કોણ મુજ સંભાળે લે-
હું એકલો અવનિ વિષે મુજને કિલાસો કોણ દે
પોષક પિતા પલ્ટી ગયા પત્ની નવિના ખ્યારમાં,
રોજ મારે સાંખવાનાં હાથ ચણ્ડો કારમાં;
આ રજગતા આત્મા તારું ના કોઇ છે સંસારમાં
મુખ અદ્યની ઝાંખી નથી ને દુઃખ પામું કારમાં.

(ત્યાં તેની નવિ માતા અમુચાનો પ્રવેશ:)

અમુ: (પ્રવેશની સાથે:)

શરમા જરા તું બોલતાં આ રોઢડા શું ગાય છે ?-
પાણું લેને હું પ્રિતથી તોપણ દુઃખો દેખાય છે ?
જાડમાં જહેકી જઈ કીધું જરા કરતો નથી,
ઉલટું દુઃખો પોકારતા કમળપ્પ, કે' ડરતો નથી ?

(તમાચો મારે છે)

પ્રભા: (ધીમેથી:)

શીરનામું ચરણમાં ના કોધ છાને આપને—
ધમકાવવાનું ચોગ્ય શું, દીન પૂત્ર આ નિષ્પાપને ?

અમુ: (સહોદ:)

વંદી ગયો તો પણ વહે છે દીન હું નિષ્પાપ હું,
નિષ્પાપ નહિ પણ બોલજે કે દીન હું નિષ્પાપ હું.

પ્રભા: (હુઃખદ સ્વરે:) હાથ...! માતા માતા, આ શું
બોલી રહ્યા છે? શું હું આપ વિનાનો છું?

અમુ: ત્યારે ?

પ્રભા: પોષક પિતાનું છત્ર આ બાલક પર ક્યાં નથી ?

અમુ: પોષક પિતા એ કાંઈ ખરા પિતા ન કહેવાય: તારો
આપ નથી; અને તારી મા પણ નથી:

પ્રભા: બન્ને છે. મારા . પોષક પિતાનેજ હું ખરા પિતા
માનું છું. અને મારા સામેજ વિદ્યમાન છે:

અમુ: વિદ્યમાન છે, પણ જાણજે તારી પાંચમાલીનું
નિશાન છે.

ચંદ્રમણિનો પ્રવેશ:)

ચન્દ્ર: (આવતાંની સાથે:) આ શાનું તોફાન છે ?

અમુ: નાથ, બુઝોને આ પ્રભાકર હવે હદ બહારે જાય
છે-હું કાંઈ કહું છું કે માફે અપમાન થાય છે:

ચન્દ્ર: (પ્રભાકરને:) પ્રભાકર, તારી માતા આ શું કહે છે ?

પ્રભા: (હાથ બોલીને:) મારી માતાનો હું એક પણ
શબ્દ ઉચ્ચારતો નથી. આશ્ચર્યજનકતાની આસા પાળવી
એ મારા ધર્મને હું સારી રીતે જાણું છું. આપ
બન્નેને હું મારા માતા પિતા પ્રમાણું છું.

ચન્દ્ર: (અમુચારને:) બહાલી, પ્રભાકર તારા આરોપનો ઇન્કાર
કરે છે.

અસુઃ ત્યારે એમજ કહોને છોકરો સાચો ને હું સુકી !
જો આને આમ ચોટે ચઢાવાશે, -તો છકી જાશે-ઉધરી
જાશે-વઢી જાશે:

ચન્દ્રઃ તું પ્રભાકરની નાહક નિન્હા કરે છે-મારા હૃદયમાં
તેના તરફનો અણુગમો વસાવવા તું મિથ્યા પ્રયત્ન
કરે છે. પ્રભાકર જેવો ડાહ્યા દીકરો હું તો કેાઈ
જોતો નથી. એને પજવીશ તો તારે શિક્ષા ખમવી પડશે:
(ચન્દ્રમણિનું જવું:)

અસુઃ (ક્રોધ પૂર્વકઃ) હા....ય ! જો નીચ પ્રભાકર, તને
જોધને મને કાળ ચડે છે.

પ્રભાઃ આ બાળક કાંઈ નહે છે ?

અસુઃ (સક્રોધઃ) હા....હા....તું જોઈ લેજે તારા હાલ
નહીંપાલ, હું કેવા કરે છું કંગાલ ?-

સંસાર વનમાં એકલો આધાર વિણ તું રખડશે,
ત્યારેજ મારા હૃદયને તું બાણજે શાંતિ થશે !
આ ઝેરીલી નાગણુ તણો ડંસ કેવો દેખાય છે,
જોઈ લે જે નીચ, તારા હાલ કેવા થાય છે ? !

(લાત મારીને અસુયા બાય છે. પ્રભાકર પડી બાય છે:)

પ્રભાઃ થોડીધારે જોઠા થતાં-) જો સ્વર્ગવાસિ જનક જનેતા,
તમે તો સ્વર્ગનાં અક્ષય મુખમાં મહાલતા હશે;
પરન્તુ તમારો આ લીન નિરાધાર બાળક દુઃખની
ભડભડતી ભવાળમાં ખળી રહ્યો છે,

સ્વર્ગથી આવો નીચે આ બાલને સંભાળવા,
કાં સ્વર્ગમાં જોયો, નથી શક્તિ દુઃખોને ખાળવા.

(પુષ્પાનો પ્રવેશ :

પુષ્પા: પ્રભાકર, આમ શોય ન કરો.

પ્રભા: (દુઃખિત મ્હેરે:) ત્યારે શું કરું ?-જલતા જીગરની
અરજ ક્યાં ધરું ? આ હતભાગી ઉપર દુઃખના ડુગર
તૂટતા જાય છે.-ભગવાન પણ હવે નિર્દય થાય છે-!

પુષ્પા: ભાગ્યને અનુસાર સુખ સંકટ આવે જાય છે,
શોય કરવાથી કહો, સંકટ ઓછું થાય છે ?
ગત જન્મનાં દુઃકર્મની શિક્ષા સદાયે થાય છે,
એ ભોગવ્યા વિષુ વિશ્વમાંથી છુટકો શું થાય છે ?-
આલે નહિ જ્યાં આપણું ત્યાં ધૈર્ય જો મેવાય છે,
તો સત્વરે સુખની પ્રભા પ્રકાશતી જોવાયે છે:

પ્રભા: પણ આતો મારા દુઃખની પરાકાષ્ટા થાય છે-!

પુષ્પા: દુઃખ ભોગવ્યા પછીજ સૂચના દિવસો જોઈ શકાય છે-!

પ્રભા: પણ મારી તો ધીરજ ખૂટી જાય છે-! દુઃખદ
દશાનું સ્મરણ થાતાં આંખમાં આંસુ ઉભરાય છે-!

(રડે છે :)

પુષ્પા: તમને રડતા જોઈ મારું હૃદય ચિરાઈ જાય છે-!
બહાણ પ્રભાકર, તમે છાના રહો. મને દુઃખી ન
કરો-આંખમાં આંસુ ન ભરો:

પ્રભા: મારા દુઃખોદ્ધારથી તને દુઃખ થતું હોય તો હવેથી
મારા દુઃખનો ફાં ઉચ્ચાર સરખોયે નહિ કરે-દુઃખથી
હૃદય ઉભરાઈ જશે પણ આખમાં આસું નહિ ભરે:
તને મુખી રાખવી એ હું મારી ફરજ સમજું છું? -

પુષ્પા: (ધીમેથી) પ્રભાકર, મારે તમને કેંક પૂછવું છે,
બોલો પૂછું કે ? -

પ્રભા: (બહાલથી-) પૂછ, પુષ્પા, -પૂછ- તારૂં લાખણ સાંભ-
ળવા-તારા મીઠા અભિ ઝરતા શબ્દો સાંભળવા આ
કણો સદા ઉત્સુક રહે છે:

પુષ્પા: (સરિમત વદને:) પૂછવાનું એજ કે આમ એકલ-
સુરા ક્યાંસુધી રહેશે ? -શું તમે યોગી છો ?

પ્રભા: ખિન્નસ્વરે:) યોગી તો નહિકપણ અભાગી જ- !!

પુષ્પા: નહિ, તમે અભાગી નથી. તમારા ભાગ્ય મુચની
જીવનદોરી તમને ઝંખે છે.-મનસા વાચા કર્મજીએ
હું તમોને વરી ચુકી છું. આપ કરી લ્યો સ્વીકાર,-
એટલીજ રહી હવે વાર-પછી તમારી જીવનનોકા
સૂખના સાગરમાં તરતી થશે.-તમારા અંતરમાં નિર્દોષ
આનંદની ભરતી થશે- ?

(પ્રભાકર, વિચારમાં પડે છે:)

પુષ્પા: (અધિરથી:) ક્યાણુ દેવ, એક નિરાશ્રિત નારીને
શરણે રાખવાનો સમય આવતાં આટલા બધા વિચાર
કરવા એ શું તમને યોગ્ય છે ?

પ્રજ્ઞા: યોગ્ય તો નથી. પણ આ સાહસ કરતા પહેલાં કેંક પૂછવા વિચાર છે.

પુષ્પા: દાસી ઉત્તર આપવા તૈયાર છે-તમારા આદર્શનો આદર કરવો એજ મારા જીવનનો સાર છે:

પ્રજ્ઞા: પુષ્પા, તારૂં લાગ્ય મારા જેવા વનવાસીની જોડે જોડ્યા કરતાં કોઈ પૈસાદાર સાથે જોડતો સાડું.

પુષ્પા: કારણ ?-

પ્રજ્ઞા: કારણ એજ કે પૈસો એજ દુનિયામાં ઉત્તમ દેવ ગણાય છે:-સુખ ભોગવવાના અનેક માર્ગ એના વડેજ સરળ થાય છે-!

પુષ્પા: તમે સૂર્ય થઈ આમ કેમ યોલો છો ?-સ્નેહને છોડી પૈસાના ક્ષણિક સૂખપવનમાં કેમ ડોલો છો ? જો પૈસામાંજ સર્વ સુખની સમાપ્તિ થતી હોત; તો હમ-યંતી સ્વામિ સાથે અરણ્યમાં નિકળત નહિ-જો પૈસા-માંજ અવિચળ આનંદ હોત તો તારામતી પતિના વચન સાડું મજબૂરી કરત નહિ: શુદ્ધ સાત્ત્વિક સ્નેહ એજ અલૌકિક આનંદનું દ્વાર છે-નિર્મળ સ્નેહસંસાર-માં સ્વર્ગ ઉતારનાર છે:

પ્રજ્ઞા: એ આદર્શ દેવીઓના દૃષ્ટાન્ત છે તો ખરાબર-પણ હવે જમાનો બદલાય છે માટે કહું છું કે વિચાર કર: ત્યારે વૈભવ ભોગવવાની પ્રવૃત્તિ લાલસાએ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ગરીબ જીવન દુઃખકર ગણાય છે:

પુષ્પા: (કંટાળીને)

બહાના મુકી હઈ રસિકવર, બાળા શરણુ દ્યો બહાવદી,
મે' તો હૃદયથી પ્રેમમાળા આપના કઠે ધરી;-
જીવનદોરી તમે મારી તનુના નાથ તમે મારા,
નહિ હું અન્ય કે બાહ્ય હૃદયના તાર તમે મારા.
બધી આશા અને વિશ્વાસ મારો છે તમારામાં,-
તમે મારો અગર તારો અગર ભારો અંગારામાં- !

પ્રભા: બસ, બહુ થયું પુષ્પા ! -સ્નેહાળ હૃદયનો પરિચય
થઈ ચૂક્યો: મારા તરફનો તારો નિર્મળ સ્નેહ સમ-
બાઈ ગયો: હું ઈષ્ટદેવની શાખે તને માનસિક રીતે વરી
કૃતાર્થ થાઉં છું:-તારા જેવી સલુણી સ્વામા મળવા
માટે કિરતારના ગાન ગાઉં છું:
પ્રીતિ તણું તું પુર છે, સૌન્દર્યું તું ધામ છે,
લલના, તમારા યોગથી સાધ્યું સફળ મમ કામ છે.

—ગાયન—

પુષ્પા: “ પ્રિય મારા...દગતારા આરોપુ....વ....ર માળા-
“ નિભાવજો...આ બાળા, મોહન...મ....ર માળા...પ્રિય.

—સાખી—

“ શિર ચૂકે તવ ચરણમાં આશાના ઉદ્ધાસ- !

પ્રભા: “ તું દેવી મારી અને હું પૂજારી ખાસ.

પ્ર: “ સુરતી રસાળી તારી-

પુ: “ પીવાડો પ્રેમ વારી-

પ્ર: “ નાણું તનમન ઓવારી...રસભીની....ર....સ ખાળા-પ્રિય.”

(જલું:)

દ્વીતીય દશ્ય:

સ્થળ : રસ્તો :

પાત્ર : ચટપટ : ખટપટ : અને રસિકા.

(પડદો ઉપડતાં ચટપટ દેખાવ દે છે.),

ચટ:

-ગાયન-

“ દેવ છે કલ્હાર મારા સેવ છે તેની,

“ દ્રવ્ય વિષ્ણુ સંસારમાં દરકાર ના કે'ની....દેવ છે.

“ દિવ્ય ચિજ માનું એકે હમડી હમડી....

“ હમડી ના છોડાય ભલે ઉતરી જાય ચમડી,

“ દાસ એ પુરૂષનો હોય દ્રવ્ય પાસ જેની....દેવ છે: ”

ભજ કલ્હારમ્, ભજ કલ્હારમ્, કલ્હારમ્ ભજ મૂઢમતે (૨)

(ખટપટનું આવવું:)

ખટ: કેમ મહાશય, આળસુદાર પરોણાની માફક અહિં કેમ

ભટકે છે? તમારા સવામજિયા માથામાં શું વિચારો

જુમાણમ કરી રહ્યા છે ?

ચટ: લાઇ ખેદની વાત છે કે તમે આ રત્નની કિંમત આંકી શકો તેમ નથી. હું કોણ ? પ્રખ્યાત થયેલી એકેએક ગાનારીનો હું મહેમાન છું મહેમાન, સમજ્યા ?

ખટ: અમે આ તમારું નળિયા જેવું નાક અરે ક્રીયા જેવું કપાળ બરાબર જણાવી આપે છે: પણ એકાદ ગાનારીનું ઘર શોધવાને બદલે આમ કંચનીયોના ઘરની દિવાલની ધૂળ ચાટતા કેમ બટકો છો ?

ચટ: તું તો અજ્ઞાન દેખાય છે અજ્ઞાન. તદ્દનજ અજ્ઞાન. મારી બિલોરી કાચ અને બટાટા જેવી આંખો દિવાલને ઓથે ઉભા ઉભા પણ દૂર સૂધી બેઠી શકે છે: વળી ક્ષેત્રિય એટલી બધી સાબિત છે કે જ્યારે ગાઉ ઉપર ચતુર્ સંગીત પણ હું બરાબર સમજી શકું છું.

ખટ: શાખાશ, મિસ્ટર. What's your name ? (વોટ્સ ચૅર નેમ ?)

(ચટપટ ચમકે છે:)

ખટ: (ફરીથી) વોટ્સ ચૅર નેમ ? What's your name ?

ચટ: હેં, શું કહો છો ?

ખટ: છદ્ નોન્સન્સ નથી સમજતા, હું પૂછું છું તમારું નેમ.

ચટ: નેમ ? નેમ તો એવી ફાંકડી છે કે પચાસ લાખ રૂપિયાની મિલકત મળી છે, તો પણ ચમકી તુટે પણ હમણે ન છૂટે:

કલ્હાર મારા દેવ છે: તેની જ મારે સેવ છે

ખટ: (સ્વગત:) છે કેઇ પૈસાદાર, પણ જણાય છે ઉલ્લુનો
સરદાર: (પ્રકાશ:) અરે, હું તો તમારે નામ પૂછું છું
નામ:

ચટ: તમે તો પહેલા નેમ કહેતા હતા ને ?

ખટ ઇંગ્લેન્ડમાં નામનું નેમ બોલાય છે:

ચટ: આ ગુજરાતી રંગભૂમિ પર ઇંગ્લેન્ડ કાં ભરડાય છે ?

ખટ: જમાનો આગળ વધતો જાય છે-?

ચટ: અરે, કહી દોને કે વંડી જાય છે.

ખટ: અરે જમાનાનું અપમાન થાય છે: સુધારો સૂચવ-
નારા અમારા જેવા ગ્રેજ્યુએટોનો દ્રોહ થાય છે ! અરે
ભાઈ, બોલો કે જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

ચટ: તમે કહો કે વંડી જાય છે, પણ હું કહું કે આગળ
વધતો જાય છે:

ખટ: પહેલા તમે બોલો:

ચટ: એમ, સાંભળો: આજકાલ જમાનો વંડી જાય છે:

ખટ: શું બોલાય છે ?

ચટ: જેવું દેખાય છે; દુનિયાના રંગ ઢંગ જોવાય છે: આ
જીલથી બોલાય છે:

ખટ: તમારી મોટી ભુલ થાય છે: જમાનો આગળ વધતો
જાય છે.

ચટ: અરે, વંડી જાય છે...

ખટ: કહો કે આગળ વધતો જાય છે. પછી હું કહું કે વંઢી.....અરરર! શું બોલી જવાઈ છે: જવા દો એ વાત: જમાનો આગળ વધતો જાય છે, ક્ષિત્રિય વિધેના તમારા જેવા અણસમજી પેસાપૂજારીના સર્ટિફિકેટની અમારા જેવા એટીકેટવાળા યુવાનને કાંઈજ દરકાર નથી.....હા તમારું નામ નિવેદન કરશો ?

ચટ: મારું નામ ચટપટ: તમારું ?

ખટ: સાક્ષરવચ મિસ્ટર ખટપટલાલ બી. એ.

ચટ: લાઈ ખટપટ.

ખટ: (ચટકાવીને--) નહિ, મિસ્ટર ખટપટલાલ કહો.

ચટ: સિસ્ટર ખટપટલાલ.

ખટ: હું જોલો છો ?

ચટ: સિસ્ટર ખટપટલાલ:

ખટ: અરે સિસ્ટર નહિ, સિસ્ટર ખટલે તો ખેન:

ચટ: ત્યારે ?

ખટ: મિસ્ટર:

ચટ: સિસ્ટર:

ખટ: મિસ્ટર:

ચટ: સિસ્ટર:

ખટ: મિ.....

ચટ: મિ.....

ખટ: મિસ્ટર

ચટ: મિસ્ટર

ખટ: હો! એમ. એક મિસ્ટર બોલવામાં આવેલો પ્રયાસ ?

ચટ: અમને એવો નથી અભ્યાસ ! અમે તો બાણીએ સંગીત:

ખટ: તમને સંગીતનું જ્ઞાન છે ?

ચટ: કેમ ન હોય ? સંગીતનાં બધા ચોપડા હું ચાવી
ગયો છું: ને તેની મારા પેટમાં મલાઈ થઈ ગઈ છે
મલાઈ, મહારા મહેરબાન !

ખટ: ત્યારે એકાઠ સંગીત સંભળાવી આ પાવન કરશો કાન.

ચટ: ખુશીથી. બોલો પ્રભાત રાગ ગાઉં કે સંધ્યા રાગ ?

ખટ: થવાલો પ્રભાત રાગ: કારણ કે અત્યારે પ્રભાતનોજ
ટાઇમ છે.

ચટ: સાંભળો. કાન સતેજ કરો:

ચટ: (કાને આંગળીઓ રાખી:)

એ.....કલ્હાર મારા પ્રાણ છે-કલ્હાર મારા દેવ,

ઈ...શ્વરનું ના કામ છે કદે રૂપિયાની સેવ.....

કહો કલ્હાર ચંદ્રની જે....પછીથી રામચંદ્રની જે....

ખટ: અરે મહાશય, આ તો તમે કહ્યા જેવું બોલ્યા:

ચટ: હા. સંગીતના ધોરણ પ્રમાણે પ્રભાત રાગ બોલતા
પહેલાં કહો લલકારવો પડે છે, શું સમજ્યા ?

ખટ: તમે તો મોટા સંગીતના પ્રોફેસર જેવા જણાઓ
છો ને શું ?

ચટ: છો તો કલ્હાર.

ખટ: (સ્વગત:) જહુમ છે સોળે સોળ આના હેવાન.

ચટ: ચાલો પ્રભાત રાગ સાંભળો:

ખટ: થવાવો..

ચટ: (પ્રભાતિયાની ધૂનમાં.)

એ....એકાશી.. પૂછે...બા..સીને, બાસી તા.....સીને,
તાસી.. પૂછે ચો..રા..સીને ચોરાસી પંચા..સીને...
પંચાસી પૂછે છા..સીને છાસી સત્તા..સીને,
સત્તા..સી પૂછે અઠાસીને અઠાસી નેવા..સીને.
નેવાસી પૂછે નેવુને નેવુ એકા.....હુંને.....એ.

કેમ સાહેબ, કેવો મારો તાલ, સુર, અને લટકો ?
તમે જોયો છે મારા જેવો કોઈ સંગીતનો ઉસ્તાદ ?

ખટ: અરે, નારે ના. તમારે કામ તો બસ આબાદ. પણ
તમારા સંગીતમાં આંકડાજ કેમ આપ્યા ?

ચટ: મારે આંકડા સાથે વધુ સંબંધ છે.

—ઠંકામાં—

પૈસો મારો પરમેશ્વરને હું પૈસાનો દાસ,
પૈસા-મજતા હોય મને તો ચાવી જઈ હું ઘાસ.
આપે દમડી એક કોઈ તો ખંભા પર ઉપાડું લાસ,
એક દમડી માટે હું તો દોડું પૂરા કોષ પચાસ:

ખટ: ત્યારે તમે પેટ ભરીને ખાતા પણ નહિ હો.

ચટ: ખરી વાત, તદ્દન બરાબર વાત, હું તો કોઈને ત્યાં

હરામનું ખાવા મળે તોજ પેટ ભરીને ખઈ છું. નહિ તો મંદિરના ઠંડા ભાત અને કઢીથી ચલાવી લઈ છું.

ખટ: તમે પચાસ લાખના આસામી થઈ ભાત ખાઉ કેમ થાવ છો ?

ચટ: રૂપિઆ મળ્યા તે શું ઉડાવી દેવા ?

ખટ: ખાવામાં કેં રૂપિઆ ચાલ્યા જાય છે,

ચટ: ખાવામાં તો કુળેરના પણુ ભંડાર ખુટી જાય છે.

ખટ: પેટ ભરીને ખાવું તેમાં ભંડાર ન ખૂટે.

ચટ: પણ વાતનો લેદ સંભળશો ? આ પેટ હરામના અનાજનેજ પચાવી શકે છે: પેચાતું લાવેલું અનાજ ખાતાં મને અણખું થાય છે. આ લેદનું મૂળ કાંઈ સમજાય છે ?

ખટ: (સ્વગત:) બચ્ચા સમજાય છે-તારી દોલત કબજે કરવાની બુદ્ધિની ઈમારતનો મારા હૃદયમાં આજે પાયો નખાય છે: (પ્રકાશ:) મિસ્ટર, પચાસ લાખ જેટલી મહાન દોલત મળી તોપણ આવા ભિખારી વિચારો કેમ છોડતા નથી ?

ચટ: પચાસ લાખ એ શું દોલત કહેવાય ? હેં, મહાશય, તમેજ કહોને એ શું દોલત કહેવાય ?

(ચટપટની સ્ત્રીનું આવવું:)

સ્ત્રીકે: દોલત નહિ પણ દોલતનો ઠાઠો કહેવાય: પચાસ લાખથી સંતોષ ન થતો હોય તો આખી દુનિયાની દોલત મેળવવા શા સારૂ શંકરનું તપ કરતો મથી ?

ચટ: અરે રાંડ, તને અહિં રસ્તા વચ્ચે કેણે બોલાવી છે ?

રસિ: (સકોધ:) દોલતની આટલી હદે પૂજા કરવી હતી;
તો છ'ટગી વાંઢા રહીનેજ પુરી કરવી હતી:

ખટ: બાતુ, ખરે કહે છે:

રસિ: તમારે લોભી વર્તન હવે હું ચલાવી લેનાર નથી.
એક દિવસની નોટીસ આપું છું. એટલામાં તમારે
વર્તન નહિ સુધરે તો-

ચટ: (અટકાવીને-) શું કૂવામાં પડશે ?

રસિ: કૂવામાં તો તમારા જેવા ઘણાંય પડશે: હું કુવામાં
પડું એવી કાચી પોચી નથી તો-

ખટ: (સ્વગત:) આ ચટપટની સ્ત્રી તેનાથી બરાબર કંટાળી
જણાય છે: કાંઈક યુક્તિ કરી આ ઘરમાં પગ કરવા
વિચાર થાય છે:

રસિ: (ધબ્બો મારવો:) હવે જવાનો ટાઈમ થાય છે
બજારમાં ?

ચટ: અરે પતિને આમ મારમાં-બહનામ થઈશ તું સંસારમાં,

ખટ: મિસ્ટર, મને તો જણાય છે જરા પણ દોષ નથી
આ તમારી નારમાં.

રસિ: (ખટપટ તરફ જોઈ સ્વગત:) વાહ ! શું ખૂબસૂરત
બુવાન ! ક્યાં આ જવાન, અને ક્યાં આ બમાર
હેવાન ? બન્નેની વચ્ચે આકાશ પાતાળનો ભેદ-

ખટ: બાતુ, કેમ કરી રહ્યા છો ખેડ.

(હાથ ઝાલે છે:)

ચટ: અરે મુરખ, આ શું કરે છે ? પારકી ખાયડીનો હાથ પકડતાં કાંઈ શરમ નથી આવતી ?

ખટ: એ તો તમારું બીજનેસ છે બીજનેસ સમજ્યા ?

ચટ: એ બીજનેસ કરવાનો તમને ક્યાંથી મળ્યો છે અધિકાર ?-

ખટ: ઇન હેવન.

ચટ: ગુજરાતી રંગભૂમિ પર ઇંગ્લિશ ભડવું રહેવા લો.

ખટ: તમારા જેવા અક્કલના ઓથમીર સાથે પ્રસંગ પાડવાનું મને ઠીક નથી લાગતું: (રસિકાને-) લ્યો સાહેબજી: (શેકહેન્ડ:)

ચટ: (ચમકીને-) આ શું થાય છે !

ખટ: જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

ખટ: (રસિકાને-) બાતુ, હવે રજા લઈશ:

ચટ: શિક્ષક-વિદ્યાર્થી વચ્ચેનો વ્યવહાર અહિં શા માટે ચલાવાય છે ?

ખટ: કારણ કે જમાનો આગળ વધતો જાય છે: (રસિકાને-) બાતુ, હું તમને ચાહું છું-

રસિ: અને હું પણ-

ખટ: તમારા ગુલાબી અધરપર, ચુંબન કરે આ મધુકર !

રસિ: હાલો આઓ અવસર. (ચુંબન થાય છે:)

— ગાથન —

ચટ:

“ અરે લાજ વગરની નારી, કરે પર નર સાથે ચારી,
 “ ભુંડી ભારજ તું ભારી-તારા વાહું હું આજ તાકે કાન—(૨)

રસિ:

“ રાખો જીભને માળમાં-નહિ તેા ભુંડી છે આ ભામા,
 “ આવી બથો મારા ઘામાં-દેશે ગુમાવે કાંઈલી’ બાન—(૨)

ખટ:

“ નથી જમાનાનું કં ભાન- પૂરો હીસે છે હેવાન,
 “ થાઓ મારી જગરજન-આપું પુકું હું સિ સન્માન—(૨)

રસિ:

“ આવો આવો મોંઘા પ્રાણ-રસના રાગી ચતુર મુજબ,
 “ મીઠાં અમૃત રસની ખાણ-મારા હિરમાં લાગુ તુજ ધ્યાન—(૨) અરે.
 (બધાનું જવું:)

ખટ: (થાળી-હાંડી સાથે:) ઇતિશી “ પરિવર્તન ” નાટક
 પુરાણે, ફારસ ખડે, ત્રિપૂટી સંભાદે, ઇશકનાં બધે
 રથપાયા નામે પ્રથમોધ્યાંય:

(થાળી પીટાવ છે: પડકો પડે છે:)

ત્રીતીય દશ્ય :



સ્થળ : ચન્દ્રમણિનું દિવાનખાનું :



પાત્ર : ચન્દ્રમણિઃ અસૂયાઃ અને પ્રભાકરઃ



(પડદો ઉપડતાં અસૂયા ઉઠાસિત મુદ્રાએ એક સોફા પર પડેલી દેખાય છે :)

ચન્દ્રઃ (અસૂયાને ઉદ્દીપ્તજોષઃ) બહાલી, આજે કેમ સુસ્ત જણાય છે ? હમેશનો આનંદી રહેરો આજે કેમ ઉદ્વેગસૂચક દેખાય ?

જે આંખમાં કામણ વસે આજ આંખ તે ઘેરાય છે, મુખ પર આજે ઉઠાસી ચિહ્ન કાં દેખાય છે ?- લાલી તમારા ગાલ પરની કેમ જાંખી દેખાય છે, સ્મિતના સ્વાગત આજે કેમ ના લેવાય છે ?-

મધુરી, કાંઈ ભેદ છે ?

અસુઃ ભેદ છે કે ખેદ છે તે હું જ બાણું છું :

ચન્દ્રઃ મને તે બાણવાનો અધિકાર નહિ ?

અસુઃ મારામાં વિશ્વાસ રાખ્યો ?

ચન્દ્રઃ પોતાના અર્ધાઅર્ધ સમાન પત્નિનાં વચનમાં કયો માનવી અવિશ્વાસ ઉઠાવે ? જે હોય તે જણાવ.

તારામાં મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

અસુ: ત્યારે હ્યો કહું: (જરા અટકી:) ના. ના. નાથ,
નહિ કહું.

ચન્દ્ર: મારા સમ તને-તું જે બહુતી હોય તે તારે જણા-
વવું જોઈએ મને:

અસુ: એમ એટલામાં શું સમ આપી દીધા ?

ચન્દ્ર: લે, હવે વાતનો લેઠ જોલ:

અસુ: પ્રથમ આપો એક કાલ.-કે તારો સાચો માનીશ
એકે એક જોલ:

ચન્દ્ર: લે કાલ: (કાલ અપાય છે:)

અસુ: સાંભળો નાથ, કાલે સાંજે મારી નજરે:-(અટકે છે.)

ચન્દ્ર: કેમ અટકી બક છે ?

અસુ: નાથ, વાત કે'તા કંપ થાય છે-! જીભ થરડાય છે,
સૂકાય છે-! પણ તમારા સમને લઈને આ નકાર
અસ્થિહીન જીભ અંતે હલાવવી પડે છે: પ્રભાકરને
આપણાં બગીચામાં પુષ્પાને ચૂમ્બન કરતો અને
ચાળા કરતો જોયો છે:

ચન્દ્ર: (સફોધ) હું ! હ ! એ ચંડાળ શું આવા અધમ
સ્વભાવનો છે ? આ અધમ, તને પાળીપોષીને મોટો
કીધો-તેનો તે શું આ મને બદલો દીધો ?
(અસુયાને) અસુયા, તું જા. એ નીચ છોકરાને
જ્યાં હોય ત્યાંથી મારી પાસે ઘસડી લાવ:

અમુ: (જતાં જતાં) ફિકર નહિ: પડ્યો તો સવળો
હવ: (જવું:)

અન્દ્ર: (સ્વગત-સંકોષ) ઓ ચાંડાળ છોકરા, બેસવાની
ડાળ પર તે' ફૂંકાડો માર્યો ! તારી લુચ્ચાઈ-નફટતાઈ
હું ચલાવી લઈશ એવો તે' મને ગમાર ધાર્યો ?
કમળખટ પ્રભાકર, મેં નહોતું જાણ્યું કે ભવિષ્યમાં
મારા હાથે પોષાઈને તું મને જ ભયંકર નિવડીશ.

હા..... સર્પ કેરા બાળને પય પાઈને જે પાળશે,
મોટો થઈ માલિકને હૈ ડંશ બદલો વાળશે:

(અમુચા, પ્રભાકરને લઈને આવે છે:)

અન્દ્ર: (પ્રભાકરને બોધ દુરકીને—) ઓ કાળા નાગ !—
તારું હૃદય હળાહળ ઝેરથી ભરેલું છે તેવું આજે જ
જાણ્યું.—ગરીબ અને નિર્દોષ દેખાતા રહેરાની નીચે
કેવી કૂટિલતાઓ ભરી હોય છે, તે મેં આજે જ
જાણ્યું,—(લાત મારીને—) ઘોર દુષ્ટી, ચાલ્યો જ.
તારું કાળું મુખ હવે મને ન દેખાડ:

પ્રભા: (હાથ બેડી:) પિતાજી, મેં શો અપરાધ કર્યો છે કે આપ
મને આવી કઠોર વાણી સંભળાવી રહ્યા છો ? મારી
કોઈએ અસત્ય નિંદા સંભળાવી જણાય છે; અને
ધારું કે તેથી જ આપનું હૃદય અત્યારે સંશ-
યમાં તણાય છે:

અન્દ્ર: (સંકોષ:) એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના મારું ઘર

છોડી બા. હુઈ, પ્રેત, તારે કાણું સુખ મને ન
 બતાવ: તને બેઠને મારા ફવાડે ફવાડે કચેડા વિંછીના
 તીવ્ર ડંશ જેવી વેદના થાય છે-તારા દેહના શબ્દ
 રાઈ જેટલા દુકડા કંઈ એવું થઈ જાય છે; પરન્તુ
 લાચાર છું કે તું મારા આશ્રિત થાય છે: આશ્રિત
 નિરાધારને હજીવામાં મહાન પાપ લેખાય છે: માટેજ
 તું આજે મારા હાથથી જીવતો જાય છે. માટે કંઈ
 પણ લવારો કયાં વિના આલ્યો બા.

પ્રભા: (ગળતે આંસુડે:) પિતાજી, પિતાજી ! આ શું ?
 મેં કશો અપરાધ નથી કર્યો.-સન્નીતિના પુનિત-
 પંથને છોડી અનીતિના અનિષ્ટ પંથે પાલ્ય નથી
 કર્યો-છતાં આપની દષ્ટિએ હું કેમ અપરાધી કર્યો ?-
 પિતાજી, હું તદ્દન પવિત્ર છું.-તદ્દન નિર્દોષ છું.

ચન્દ્ર: ગંભીરમાં ગંભીર ગુન્હો કરી હજી નિર્દોષ હોવાનો
 દાવો કરે છે ? મારા કુળમાં કલંક લગાડવા જેવું
 કરી-મને ભરમાવવા તારી ખુની આંખોમાં આંસુ
 ભરે છે ? ઓ નીમકહરામ, તેં કર્યું છે ધણું
 નીચતાબચું કામ:

પ્રભા: પિતાજી, આ આપ શું બાલો છો ? આકાશ તૂટી
 જાય, પૃથ્વી ફાટી જાય, પણ આ પ્રભાકરને હાથે
 નીચ કામ ન જ થાય:

ત્વે અકાશને અવનિ મળીને એકતા ધારે.

કદી વારિ અને અગ્નિ મળીને મિત્રતા ધારે-
 કદી સૂરજ નિશાના નાથની ગરજ સત્કારે,
 કદી વાયૂ વિલિન થઈને ભયંકર સ્તબ્ધતા ધારે-
 આ દેહમાંને રોમેરોમે આગ ઉન્હી છે બળે,
 તો પણ પ્રભાકરની મતિ ના પાપના પંથે વળે:

ચન્દ્ર: તારા પાપીના કપટી શબ્દોથી હવે મને સંતોષ
 થવાનો નથી. તારા મલિન મૂખમાંથી નિકળતા
 માયાવી શબ્દોથી મારો રોષ જવાનો નથી. પિશાચ,
 શયતાન, કાળમુખા-આલ્યો બા.

પ્રભા: શિરછત્ર-આશ્રયદાતા,

ચન્દ્ર: (બોલતો અટકાવી:) અરે રાક્ષસ-અહિંથી દુર
 ખસ કહૂં છું કે માફે ઘર છોડીને આલ્યો બા.

પ્રભા: (ગળતા આંસુડે:) પણ પિતાજી હું કયાં જઈ ?

ચન્દ્ર: આખી દુનિયા પડી છે:

પ્રભા: (હાથ ઝેડી:) પણ દુનિયામાં તમારા સિવાય માફે
 કોઈ નથી.

ચન્દ્ર: તો દરીયામાં બા:-બહનમની ખાડીમાં બા-પણ મારા
 ઘરમાંથી તો આજ ઘડીયે દૂર થા.

પ્રભા: (પગમાં પડી:) પિતાજી પિતાજી, આ બાલકને
 માફ કરો, હૃદયને શાંત કરો: સંતાનના દોષો
 વડીલોએ ક્ષન્તવ્ય ગણવા જોઈએ:

ચન્દ્ર: તારો દોષ અક્ષન્તવ્ય છે: તને દુર કાઢવામાં જ
 સલામતી છે.

પ્રભા: મારો દોષ જણાવશો ?—

ચન્દ્ર: મિથ્યા વાક્યપદ્ધતિ જવા દે: તારા પ્રપંચી શબ્દોથી
હું કેસાનાર નથી: તારા બનાવટી ચહેરાથી હું
દયા લાવનાર નથી—

ચન્દ્ર: હું પરમાત્માની સાક્ષીએ કહું છું કે મારા હાથે દોષ
નથી થયો.—સંક્યતાનો ત્યાગ કરી હું અસંક્ય નથી
થયો: છતાં પણ આપની દૃષ્ટિએ હું ગમે તેવો નીચ
પતિત, પણ દુનિયાની દૃષ્ટિએ હું આપનો આશ્રીત.
મારો પરિત્યાગ આપને ન છાજે:

ચન્દ્ર: સાધુના વેષમાં દૂષાયલા શયતાન—! તારે છે કે નહિ
નાકે જાત ?—એક વખત કહેવામાં નથી સમજતો ?
નકે નકે મુકીને ચાલ્યો જા.

પ્રભા: (કંપતા કંપતા)

આજા તમારી માનીને આજે જુદો હું થાઉં છું,
જ્યાં જાગ્યો મારું લઈ જશે ત્યાં તાત ચાલ્યો: જઈ છું,
આભાર માનું આપનો જતાં પહેલાં તાતજી,
ગુન્હા કરેલા હોય તે સહુ મારૂં કરજો માતજી—

(અસુચાને પ્રભાકર નમે છે: અસુચા આડું જોઈ જાય
તે. પ્રભાકર, લથડતા પગે ચાલ્યો જાય છે:)

ચન્દ્ર: (શાંત ચહેરે:) તારા કથનમાં વિશ્વાસ થયો તે
તારા મધુરા પ્રેમને ખાતર.

અન્ન: (હાવવાાવંથી:) આ હાસી પણ એજ સ્નેહને વશ

થઈ તમારી પાછળ ભાન વગરની થઈ ભટક્યા કરે
છે-પ્રાનપાનને વિસારી તમારા સ્નેહનોજ ચારો છે-
આંખને આનંદી બનાવનાર બાગબગીચાને છોડી માફ
મન રાત દિવસ પ્રેમવનમાંજ ફરે છે.

ચન્દ્ર: શાણી બસ કરો: સ્નેહની સરિતામાં છેક ઉંડા ન ઉતરો:

ચન્દ્ર: —ગાયન—

“વા....રિ ઉંડા..છે બધું..સ્ને..હના હો વહાલી, મહારી-

“જોખમ આજ છે તેમાં દે..હનાં રહિયાળી, મ્યારી-વારિ.

અસુ: “કહે હૂબશે ત્હમાં મહારી,

ચન્દ્ર: “નિકળવું તો થાશે ભારી-

અસુ: “છેલ્લી ઘડીયે હું લેલા મ્હાસ ઇચ્છું સે..વ તમ્હારી-વારિ”
(બન્નેનું જલ્લ:)

ચતુર્થ દશ્ય:

સ્થળ: રસ્તો.

પાત્ર: પ્રભાકર અને પુષ્પા:

(પડદો ઉપડતાં પ્રભાકર કંગાલ વેણે રસ્તા પર ગાતો દેખાય છે:)

પ્રભા: —ગાયન—

(લેસ્વીધૂન:)

“કદ અજ શિર....પર વે....ઈ...છે.....

“હૃદય બા..ય છે.....રડી....રડી.....

“ વિશ્વ અતિ....વં ભય....કાર..જણાયે

“ જઈ મહો.....ત મા.....રજે.....ચડી.....ચડીનં (૨)

—સાખી—

“ સંતાપતાપ હહે મને દાખું કોની પાસ ?—

“ દુઃખ વેલા હૃદયમાં મરવાની અભિલાષ:

“ વિ.....શ્વ વિષે...થી અળસોધાતાં....

“ પૂષ્પા..નડતીઘડી.....ઘડી—વિશ્વ. ’

(ગાયન પૂર્ણ થતાં પુષ્પા સ્ફુલ્લેથી આવતાં અહિં મળે છે:)

પુષ્પા: (પ્રભાકરની આંખમાં આંસુ બેઠને—)

મમપ્રાણના આધાર આ ઉભરાય નેત્ર નીર શું—!

શું તાતજી ગુસ્સે થયા, કે માતજી બોલ્યા કશું ?

પ્રભા: (દુઃખિત સ્વરે.)

પ્રેમાળ પૂષ્પા, હાય મહાઈ પૂણ્ય પરવારી ગયું,—

દોષ કોનો છે નહિ કરમે લખેલું તે થયું—

પુષ્પા:—(વિનિત સ્વરે:)

પાયે પડી માયું પ્રભુ, છોડી મને જાશે નહિ,

દુઃખની ભલકતી આગમાં હોમી મને જાશે નહિ—

ટકે છે પ્રાણ પિંજરમાં તમારા સ્નેહની આશે—

તિરસ્કારી જશે તે સુંદરી આ જીવની નાશ.

પ્રભા: બાળા, તમે મુજમાટ અંતરમાં દુઃખી થાશે નહિ,

પાછો ફરે હું ના કદી તસ્લી તમે લેશો નહિ:

પુષ્પા: ભણું ઘડે ના આપને આ દાસીનું જીવન હરી,

હું હાથ જોડી વિનવું પાછાં વળો કૃષ્ણા કરી;
તમવિષ્ણુ મને ગમશે નહિ તમવિષ્ણુ દિલાસો કેણુ દે ?
દિલનો વિસામો એક છે શું તેમ પણ જાતો રહે ?—

પ્રભા: નિર્દોષતાની મનહર સુતિ, નાહકે જીવ કેમ કરે છે ?
—આંખમાં આંસુ કેમ ભરે છે ?—તને રડતી જોઈ
મારું હૃદય ખળી જાય છે—મારા જીગર પર વજનો
આઘાત થાય છે:

પુષ્પા: ત્યારે મને શા માટે ત્યાગી જવાય છે ? માધવીલ-
તાને આશાજળ પાઈ જીવતી રાખી છે ! તેનોજ
આખરે કેમ જીવ લેવાય છે ? મને રડતી જોઈ તમારું
હૃદય ખળી જાય છે એ તમારા શબ્દો ખરા છે કે
કહેવાના છે એ સમજવામાં મને શંકા થાય છે.

પ્રભા: મારા હૃદયસિંહાસનની પવિત્ર દેવી, તને વિશ્વાસ
ન આવતો હોય તો મારું હૃદય ચીરીને જોઈ લે કે
તાનથી દૂર થતાં તેની કેવી સ્થિતિ થાય છે ? પણ
શું કહું ?—આશ્રયદાતાની આજ્ઞા પાળવી એ મારું
કર્તવ્ય થાય છે— !

પુષ્પા: એ કર્તવ્ય બજાવવા જતાં એક આશાવતી—ઉછળતી
ચૂવતીનો વિનાશ થાય છે.

પ્રભા: પુષ્પા, તું દેવી છે. તારો સ્નેહ મારા તરફ અનહદ
છે. તને લાગે છે કે તારા સ્નેહની મને કિંમત નથી;
પણ એ તારો જામ છે. તારા સ્નેહની મને

પુરતી કદપના છે: એ તને સૂખી કરવાનો માર્ગ મારા હાથમાં હોત તો તને જરૂર સૂખી કરતં, પણ હું લાચાર હોવાથીજ-હું તદન નિરપાય હોવાથીજ-તને શાંતિ આપી શકતો નથી: આપણે ખરેખર હૃતભાગી છીએ.-હુ:ખની ચિત્તામાં મગ્ધ થવાજ સમયા છીએ.

પુષ્પા: અને એ હુ:ખની ચિત્તામાં તમે ધી હોમી વધારો કરો છો: જે સ્થળમાં મારા પ્રાણુપ્રભાકર હોય તેજ સ્થળમાં આ હૃતભાગિની રહી શકશે: પ્રભાકર, પ્રભાકર મને તરછોડી તમે ક્યાં જવા માગો છો ?

પ્રભા: જ્યાં ભાગ્ય લખ જાય ત્યાં: તું શાંતિ અને સંતોષમાં રહીને જગતના અજળ રંગોને નિહાળજે: મારી આશિષ છે-મારી અભિલાષા છે-કે તારે જીવન વૈભવ વિલાસમાં ગાળજે: દેવી, મને જવા દે. મારે જે આય તે થવા દે:

પુષ્પા: નયનનું તેજ જાવાથી જગતના રંગ શા જોવા ? હૃદયનો સાર જાવાથી વિલાસો વૈભવો કેવા ? જીવનનું સત્ત્વ છે નહિ તો પછી સંતોષ છે શાનો ? પ્રભાકર દુર થાવાથી કમળ શું ગાય છે ગાનો ? સદા સંતોષને શાંતિ સમાયા છે સમિલનમાં- નથી કેં સૂખ કે શાંતિ થવાની ઘોર અમિલનમાં.

પ્રભા: પુષ્પા, ધૈર્ય રાખજો: હશે તો આપણું ભવિષ્યમાં જરૂર મિલન થશે: તું દિલગીર ન થા.

રેામાં ખરે આશા નવી રૂપને! નવા વદનો નવા,
 વધે અબાત બધા તણી નહિ લોગવી એવી મઝા;-
 તારા હૃદયના શોક કેરા શ્યામપટને લેદશે,
 માનીશ ધહિ તું તોય તારા નયન અશ્રુ સુકવશે:
 દુઃખ શોકથી જીવન ભરેલું હાલ છે તારે બહુ,
 ભાગ્યનો પહોઠો થતાં થાશે પરિવર્તન સહુ.

પુખ્તપા: મારા નયનથી તમે એક પણ દુર થતાં પણ મને
 કેમેય થાય છે-મારા પ્રાણ તમારા પ્રાણમાં લીન છે.
 તમારા જીવનમાં મારે જીવન તલ્લીન છે: જેમ જળ
 અને મીન છે:

કેાકિલ ચાહે આમ્રને ને જ્યમ બપેયા મેઘને-
 ચન્દ્રને ચાહે ચકોરી યમ આમ્રના વેગજ
 મિનવારિને ચહે છે જેમ આ જગમાં સદા,
 હું તેમ ચાહું આપને-પ્રાણ મારા સર્વદા;
 ઘાત્રી સ્તવે મેઘને ગોપી સ્તવે ગોવિંદને,
 પાર્વતિ શિવને અને ચાહે શયિ દેવેન્દ્રને.
 સીતા રઘુવિરને ચહે છે જેમ એકજ દૃષ્ટી
 તેમ એક દૃષ્ટ થકી ચહું છું નાથ તમને કદૃષ્ટી
 માટે પિયૂ, નિર્દય બનીને ના જાવ ત્યાગી મને
 આધાર વિણ દાસી તમારી કેમ ધરશે જીવનને ?

—ગાયન—

પ્રભા: “ સ્નેહ ભરીઓ મુંઝિર લલના,
વિદાય આપો સ્નેહ ભરી....”

પુષ્પા: “ નાથ ન જાઓ છોડી મને
કહું પાવ પડીને કરગરી....સ્નેહ.

પ્ર: “ પરમાત્માની ઈચ્છા મીની
રેલે ઉરમાં ધૈર્ય ધરી,

પુ: “ નાથ ન જાઓ મૂકી રજાતી
નાર તમારી આશ ભરી—સ્નેહ.

“ દુઃખિયારી હું બહાલ વિના તમ
કોની પાસ રહીશ કરી,

“ એમ છતાંય જો જાવુંજ હોય તો—

“ જાઓ જાળા પગે કચરી—(૨)....”

(પુષ્પા. પ્રભાકરના પગમાં પડે છે: પ્રભાકર આદ્યો જાય છે:)

પુષ્પા: (થોડીવારે જાગૃત થઈ:) હા....ગયો..મારા હૃદયનો
ચિરવીશ્રામ ગયો. આશાના અંકુશોનો અકાળે નાશ
થયો: હૃદયકાશનો ચમકારા મારતો પૂર્ણ પ્રભાકર
અદૃશ્ય થયો. આશાઓ આપી—નિરાશા—કાપી હૃદયમાં
આંખી અંતે દગો કર્યો....પ્રિય પ્રભાકર, તમે આટલા
કઠોર કેમ થયા?—શું એકલા રહેવાની ઉત્કંઠાવાળા
થયા? મારા હૃદયનાં અધિશ્વર, તમારા વિના મારા

દિવસો કેમ જાશે ? સંતતમ પુષ્પા શાંતીના દીલાસા
મેળવશે કેની પાસે ?—

—ગાયન—

પુષ્પા: “ મા....રા હૃદય રાજના પ્રીય અધીશ્વર.....

“ પ્રીતિની દોરી શું કાપી ગયા—!—(૨)

“ વીયોગીની....બના....વી ખ્યારા—!

“ ઇચ્છિત મારગ માપી ગયા—?—મારા.

“ વિના જળે જ્યમ મત્સની દશા,

“ આપ વિના ત્યમ મારી એ દશા;

“ ખ્યા....રા અંતર પૂષ્પના ભોગી મધુકર.....

“ તી....ક્ષણુ ડંશ શું આપી ગયા—!—મારા..”

(—ધર તરફ જવું—)



પંચમ પ્રવેશ:

સ્થળ: ચન્દ્રમણિનું મકાન:

પાત્ર: અસૂયા-ચન્દ્રમણિ-અને પૂષ્પા:

(પડદો ઉપડતાં અસૂયા પલંગ પર પડેલી દેખાય છે:)

અસૂ: (ઉભી થઈ સ્વગત:) નારીની જાતને પહોંચી વળવા પુરુષની શી તાકાત છે ? નારીની જાળમાં પુરુષ ન ફસાય એ તે વળી ક્યાંની વાત છે ? નારી જે ચાહે તે કરે. જ્યાં સ્નેહનાં વર્ષણ હોય, ત્યાં લોહીના તપણ થાય.... મહાન ઋષિ મુનિયોનાં હજારો વર્ષોનાં પ્રયત્ન તપો નારીયે ચળાવ્યા છે. યુદ્ધભૂમિમાં હજારો વીર યોદ્ધાઓનાં લોહી પછું નારીયે ચલાવ્યા છે.

વિદ્યારી સૂળને વાદળ વિપદનું લાવનારી છે, લોળા જગતની એક વિષમાકાર નારી છે. નારી તણું ઉરમાં યદિ આર્પેશ આવી જાય છે, તો વિશ્વમાં ઉત્પાત ઠાચી એક ક્ષણમાં થાય છે.

ખિચારા નિર્દોષ પ્રભાકરને મારા ચારિત્રજળે ઘર છોડવું પડ્યું. એક કંટક દૂર થયું. હવે પૂષ્પા દુઃખમાં હોમાય એવો છાંટ થાય તો શાંતિ સીંચાય. પેલા વેશ્યા-

વિહારી છેલશંકર સાથે પુષ્પાનાં લગ્ન થાય તો ધારણા પૂરી થાય: (દ્વરંથી ચંદ્રમણિને આવતા જોઈને-) હા. એ આવતા જણાય છે: ચાલ પ્રસારે કપટની જાળ-અહા ! પ્રાણેશ, તમે ખરેખર મને મોહિની લગાડી છે.-અંતરમાં સ્નેહની અજબ જ્યોત જગાડી છે: ખાતા પીતા સર્વે ક્રિયામાં તમારી મોહક મૂર્તિજ નજરે પડે છે: (અહિં ચંદ્રમણી આવે છે: પ્રેમ જોવા નેપથ્યમાં ધૂપાય છે:) નિદ્રામાં પણ નાથ, તમારાજ લણકાર થાવ છે-હૃદય સાગરમાં વિચાર લહરિયો પણ તમારા નામનીજ ટોળાય છે:

ચન્દ્ર: (પ્રકાશમાં આવતાં-) શાણી, મારા હૃદયમાં પણ તારા સ્નેહનીજ સૌંદર્યતા ઉલરાય છે:

—ગાયન—

અમુ: “ હૃદયા.. શ્રુમય પૂ.. વ્યકતિ....થી-(૨)

“ પૂણું પ્રાણા ધા....ર પ્રે.....મે પૂ....ણું પ્રાણાધાર:

“ પાવ ચૂમું તવ પ્રમાણ રસિ...લા,

“ સૌંચો સુધા..થી સહચરિણી આ-

“ આશાના..આ ધા ર.....પ્રે.....મે. પૂણું..

—સાંખી—

“ આ જીવન સંસારમાં મહાલનારા હંસ,

“ ગીત પ્રણયના પૂંજવો કેશરભીના કંથ.

“ હૃદય હારે પ્રિયતમ મમ મનહર,

“ પ્રજ્ઞય રસ રેલાવો રસેન્ધર :

“ મહારા મંગલ કા ર.. પ્રે....મે..પૂજુ. ”

ચન્દ્ર: વાહરે મારી બુલબુલનાર, તમે તો ઉછાળી-રસની ધાર.

અમુ: આજે કેમ મોડું થયું છે દીલદાર !

ચન્દ્ર: બહાલી, તારા પ્રેમ પિંજરમાં પુરાઈ ગયા, એટલે શું
પરબંત્ર થયા ?

અમુ: એમ કેમ બોલો છો ? હું તો સહજ પૂછું છું :

ચન્દ્ર: માર્ગમાં પેલા કાંતિલાલ શેઠે રોકવાથી મને સ્હેજ
મોડું થયું છે :

અમુ: એમની સાથે શિ વાતચિત થઈ ?

ચન્દ્ર: તેમણે પોતાના પુત્ર છેલશંકર માટે આપણી પુષ્પાના
હાથનું માથું કર્યું-પણ-

અમુ: પણ શું ?

ચન્દ્ર: પણ એના માગાનો મેં અસ્વીકાર કર્યો.

અમુ: એવડા મોટા નગરશેઠના માગાનો આપણાં જેવાથી
અસ્વીકાર થાય ?

ચન્દ્ર: ત્યારે શું દીકરીને દુઃખમાં નંખાય ?

અમુ: કાંતિલાલ ગૃહસ્થને ઘેર પુષ્પા જાય, તો શું દુઃખી
થાય ?

ચન્દ્ર: ઘર તો ખાનદાન છે...પણ વર નાદાન છે..

અમુ: સ્ત્રી પુરુષને સન્માર્ગે ચલાવી શકે છે : જો પુષ્પા
ધારશે તો છેલશંકરને જરૂર સુધારશે :

ચન્દ્ર: અસંભવ:

અમુ: નાથ, તમારી જૂલ થાય છે. પુરુષાર્થ જ્ઞાન મને તેજ
જણાય છે:

ચન્દ્ર: તારા આટલા આગ્રહનું કારણ ?

અમુ: (છલકે) કારણ તે વળી શું હોય ?

ચન્દ્ર: (લટુ બનતાં) જાણી, છલકાં કેમ કરે છે ?

અમુ: (દુર હઠતાં-) દુર રહો....

ચન્દ્ર: દુર રહો કેમ ?

અમુ: એમ...મારા વિચારને માન ન આપવું, અને ખ્યાર
કરવા દોડી આવવું એ રીત હું ચલાવનાર નથી:
હું આજેજ પિયર ચાલી જઈશ. (જવા માંડે છે:)

ચન્દ્ર: અરે અરે, તું ક્યાં જાય છે ? જરા વારમાં કાં રીસાય
છે ? તું કહે તે કરે. પછી કાંઈ ?

અમુ: મને જવાલો. (ખેંચાખેંચ)

ચન્દ્ર: તું જાય પછી મારું શું થાય ? તું દુર હોય અને
હું સુખે રહી શકું એમ તું માને છે ?

અમુ: શ્રી સ્વાતંત્ર્યના વર્તમાન જમાનામાં મારા વિચારોને
માન આપતા બધો એટલે સાચો જ.

ચન્દ્ર: કહે તારી શું ઇચ્છા છે ?-શું વિચાર છે ?

અમુ: (સ્વગત:) બસ બેઠો પાર છે. (પ્રકાશ:) કાંતિલાલ
શેઠને કહી આવો કે તમારા માગાનો સ્વીકાર છે:

ચન્દ્ર: પણ પુરુષ માનશે ?

અમુઃ તો ક્યાં જૂલામાં જશે ? હીકરી અને ગાય બ્યાં દોરે ત્યાં બયઃ

ચન્દ્રઃ માવતરે લગ્ન કરી દૂર રહેવાનું હોય છે, બ્યારે સંતાનોએ પોતાનું જીવન ગાળવાનું હોય છે. માટે લગ્ન જેવા મહત્વના વિષયમાં સંતાનોની સંમતિની વિશેષ જરૂર છે.

અમુઃ તો પુષ્પા ક્યાં દૂર છે ? હું તેને હમણાંજ બોલાવું છુંઃ તમે બન્ને નગરશેઠને ઘેરઃ

ચન્દ્રઃ બહાલી, તારા પ્રેમને આધિન થઈ હું જાઉં છું. જે તારો વિચાર તે મારો વિચાર. હવે કાંઈ રહ્યો છે સંકેત મારી માનીતી નાર ?

અમુઃ ના. પધારે લોળા ભરથાર.

(ચન્દ્રમણિનું જવુંઃ)

અમુઃ (સ્વગતઃ) વાહ, અસૂયા ? તારા મનની બન્ને ઉમેદો પાર પડે છે. હા. પણ જાઉં કેવળી એ છોકરી આ બાબતમાં કેટલી નડે છે ? પૂષ્પા, પૂષ્પા— (ખૂમ મારે છે.) (પુષ્પા આવે છેઃ)

પુષ્પાઃ આવી માલુ. શી આજ્ઞા ?

અમુઃ આજે એક બાબતમાં તારો વિચાર બહુવો છે.

પુઃ કહો.

અમુઃ જો. તારૂં વેવિશાળ પેલા છેલ્લકર જોડે નક્કી કર્યું છે. તારી સંમતિ છે ને ? (પુષ્પા મૌન રહે છેઃ)

અમુ: બોલ, બોલ, તારી સંભતિ છે ને ?

પુ: માણ, એ કળેડું થશે:

અમુ: તું તેર વર્ષની છે. તેની ઉમ્મર સોળ વર્ષની છે.

બોલ ક્યાં છે કળેડાને સ્થાન ?

પુ: વયમાં નહિ પણ ગુણમાં:

અમુ: તેના ગુણ કેવા છે?

અનાચારી મહા વેશ્યા વિહારી પાપનો આકાર છે,

ભયંકર ભોગ લોલુપને પાખંડનો આગાર છે.

નીર્લજ નીતિઘાતક અને વિલક્ષણ છે વ્યભિચારી,

ધુરંધર ધર્મધ્વંશકને પ્રબળ છે તેહ બુગારી.

હું સંકેપી બાળા અને તે દૂષ્ટ છે ભારી.

એવાની સાથમાં શું જાય સૂખ જીવંતી મારી ?

અમુ: લાંબી ચોડી વાતો જવા દે: તારે તેના ઘરનું પાણી

ભરવુંજ પડશે:

પુખ્ત: એવા મિથ્યા દુરાગ્રહને છોડી દો.

અમુ: હવે છાની મર છાની-

પુ: જ્યાં મારા જીવન પર કાપ મૂકાય, ત્યાં મારાથી

છાનું કેમ રેવાય ? દુરાગ્રહના ભારમાં દબાઈ, અદેખાઈની

આગમાં દહાઈ આ કુસુમકળીને કરમાવવાનું પાપ ન

કરે: આ પામર પંખિણીને-હતભાગ્ય હરણીને ગુણવાદ

લાયક નરને સોંપી લભ નામનું સાર્થક કરે.

અમુ: એટલે ?

પુ: સરખા વય-ગુણ અને વિચારો વિના જીવન કલેશમાં
જાય છે: એકમેકથી પ્રતિકૂળ હૃદયોમાં કદી પ્રેમ
ઉત્પન્ન થાય છે ? અને પ્રીતિ વિનાનાં લગ્ન શું સુખી-
નિવડે છે ?

— ગાયન —

“ પ્રીતિ ભરેલું લગ્ન છે તે લગ્ન સાચું નામ છે,
“ પ્રીતિ વિનાનું લગ્ન તે નહિ લગ્ન પણ બદનામ છે;
“ સૂખમય બનાવે જીવંતી જો લગ્ન પ્રીતિથી લયું”,
“ જેરી બને છે જીવંતી જો લગ્ન પ્રીતિવણ કયું”.
“ પત્નિ પતિના હૃદયમાં સત્પ્રેમજો ઉલસાય છે,—
“ નામ સાચું લગ્ન ફેરે તોજ સાર્થક થાય છે !—”

અમુ: ન્યૂપ થા. કુલાંજાર છોકરી, ચૂપ થા. મારી સામે હવે
એક પણ શબ્દ બોલી છે, તો તારી જીભ જ એંચી
કાઢીશ. (તમાચો) સમજી ?

પુષ્પા: માણ, સંતાનનાં સુખ તરફ દષ્ટિ રાખવી એ માવ-
તરની પ્રથમ ફરજ છે:

અમુ: એ ફરજનો મેં બરાબર અમલ કરેલો છે—તારા
સૂખનો મેં સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો છે:

પુ: માફ કરજો, તમારા હૃદયમાં અદેખાઈના કીચડ ભરેલો છે.

અમુ: હવે તું હદ બહાર જાય છે.

પુ: માતા બચારે હદ બહાર જાય,—ત્યારે પૂત્રી પણ હદ
બહાર કેમ, ન જાય ?

અમુ: મેં તો મારા ધર્મ પ્રમાણેજ કર્યું છે.

પુષ્પા: મારી જીંદગીમાં હજાહજા જેર ભર્યું છે. ઉધરેલ

અને છકેલ વરરાત્રીને બાળકી સોંપવી એ ધર્મ.—

કુસુમ કન્યા, દુષ્કર્મનાં કબિરદારની સાથે જોડવી

દેવી અને તમે ધર્મ સમજો છો? ધર્મની સત્ય

વ્યાખ્યા સમજ્યા સિવાય ધર્મ-ધર્મ કહી કહી પડવું

એ એક જાતનો ઉન્માદ છે:

અમુ: લે, ત્યારે લેતી જા:

(બે ચાર લાત મારી અસુમાતું જવું:)

—ગાયન—

પુષ્પા: “ માતા મારી વદ્ધ શું તૂજને કેવું જોયું ઘર માફ,—

“ કન્યા કેરી ઘાત કરી છે એમ કહે છે મન: માફ.

“ સંતાનો પર સ્નેહ ન રાખે અંતર નિર્દય ભારે,

“ પોતાના દુષ્ટો દોશીમાં કાર્ય કરે છે અવિચારે—

“ માળાપોએ ખરા નહિ છે દૂરમનથી ભુંડા ભારે,

“ પડો નરકમાં માળાપોએ એ આશિષ દેવી મારે.”

(પડદો પડે છે:)

પૃષ્ઠમ દશ્યઃ

સ્થળઃ ચટપટનું મકાન.

પાત્રઃ ચટપટ, ખટપટ અને રસિકાઃ

~~~~~

( રસિકા સાથે ચટપટ પ્રવેશ કરે છે એવી રીતે સીન શરૂ થાય છે : )

ચટઃ અલિ, સાંભળે છે ?

રસિકઃ શું સંભળાવે છે ? તમારું કપાળ !

ચટઃ આમ વાત વાતમાં ગાળ—(જરા વિચાર કરી)— પણુ  
અંની ગાળ ઘીની નાળઃ

રસિકઃ શું સંભળાવવા આવ્યા છો ?

ચટઃ પેલા નટખટલાલે તેની અં સાડ દશ હજારના દાગી-  
ના લીધાં કેવી ખેવફૂદાઈ ?

રસિકઃ તેમાં શાની ખેવફૂદાઈઃ લક્ષ્મી મળી તો મોજશોખ  
કરવાજ બેઠાંએઃ તમારા જેવા જગતના ખુણેખાંચરે  
કોઈક જ લોભીઆ અવતરે છે—જે રાત દિન દ્રવ્યની  
ચોકી કરે છેઃ હા, પણુ આજે મારી નોટીસ ખલાસ  
થાય છે, તેનું કે ભાન છે ?

ચટઃ એવા ભાન રાખી હું દોલત ઉડાવી દઉં એવો ગમાર  
નથી સમજ ?



રસિ: તમારૂં હૃદય પરમાત્માએ કેલું ઘડ્યું છે એ કાંઈ સમજાતું નથી.

ચટ: એ જ સાચું છે. મને તો બસ કલ્હારપૂજન જ પ્યાયું છે.

રસિ: ત્યારે આ દિલ તમારાથી આવજીથી ન્યાયું છે.

ચટ: મને તો બસ કલ્હારપૂજન જ પ્યાયું છે:

—ગાયન—

રસિ: “ મહેં તો માણ્યો.. ન શોખ પિયા તારા ઘરમાં. (૨)

“ કહું શું કથી, બંગડી નથી મહારાએ.. કે કરમાં-પિટયા.

“ સમજાવ્યો સમજે નહિ ને કાં ગાંડો બને છે જરમાં-

“ લ્હાવ લીધો નહિ કોઈ દિનમેં આવી તારા ઘરમાં....પિ.

ચટ: “ રાજ માથાફૂટ આવી કરતા કેં શરમા,

રસિ: “ ફેર શું જોવો તારામાં ને ચાર પગાળા ખરમાં...પિટયા ”

રસિ: ઓ લોલીલાલ, મને ધરાણું લાવી આપ હાલ.

ચટ: લાવી આપશું:

રસિ: ક્યારે ? એક માસની અંદર ?

ચટ: વધો

રસિ: બે માસની અંદર ?

ચટ : સહેજ વધો.

રસિ: છ માસની અંદર ?

ચટ : જરા વધો:

રસિ: એક વરસની અંદર ?

ચટ : હજી સહેજ વધો :

રસિ : પાંચ વર્ષની અંદર ?

ચટ : જરા વધી જાઓ :

રસિ : શું દશ વર્ષની અંદર ?

ચટ : હવે એક મીડાની જ વાત રહી. મીંડુ ચડાવી દો કે  
ખસ ફોલો :

રસિ : ત્યારે એમ જ કે તમારા સો વરસ પૂરા થાય ત્યારે.

ચટ : ખરાબર વાત :

રસિ : લોભીલાલ, તમારું ધન કેટલું ખાશે ? જીવતા જન્મ સમાન  
લક્ષ્મી સાચવો છો, એ ઉપરથી જણાય છે કે મૂવા  
પછી પણ સર્પ થઈ સુખે ખાવા નહિજ દો.

ચટ : રાંડની છોકરી, તારા ધણીને તું મરી ગયેલો બેવા  
માગે છે ?

રસિ : હા. હવે મારે ને તારે શું લાગે છે ? હું તો મારે  
આ ચાલી :

( જવા માંડે છે : )

( ચટ પટ હાથ પકડી રાખે છે : )

રસિ : મને કેમ જાણી ?

ચટ : મારો હક્ક છે.

રસિ : એ હક્ક હવે ઠાકર ખાશે. આ રસિકા હવે  
બીબાની થાશે.

( ખટપટ આવે છે : )

ખટ: ડીવર, ગુડ મોર્નિંગ—

ચટ: અરે, ગુજરાતી રંગભૂમિપર ઇંગ્રેજી ભરડવું રહેવા વો.

ખટ: જમાનો આગળ વધતો જાય છે.

ચટ: માફે બોલવું કાંઈ સંભળાય છે ?

ચટ: યસ. યસ. યસ.

ખટ: હવે ગુજરાતીમાં ભસીમરને ?

ચટ: હા. હા. હા.

ખટ: તો અમારી એકાંતમાંથી વંજે માપો:

રસિ: તમને કેં માણસનું ભાન છે ? શું વંજે માપો ?  
આવનારને જરા માન તો આપો.

ખટ: (સ્વાગત:) લાગ ખરાબર છે: કૈંક યૂક્તિ કરી આ  
મુશ્કેલિસને અહિંથી ગેરહાજર કરવો જોઈએ: પ્રકાશ:)  
મીસીજ ખટખટલાલ, તમારી એકાંતમાં મારા જેવા  
ત્રેજ્યુએટનું આવવું ઘણીજ અગત્યથી થયું છે:

ચટ: કરી નાખો:

ખટ: કૈંક કમાઈ દેવા આવ્યો છું. તમને બે પાંચ મળે  
એવા અમાચાર લાવ્યો છું:

ચટ: આવો આવો દોસ્ત, મને માફ કરજો હો—તમાફે જરા  
અપમાન થયું છે:

ખટ: અમારા જેવા ત્રેજ્યુએટો માન અપમાનને કયાં મહત્ત્વ  
આપે છે ? કારણ કે જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

ચટ: પણ કહે ભાઈ, શું છે કમાઈ ?

ખટ: પેલા નટખટલાલે આપને અત્યારેજ બોલાવ્યા છે. - ઘર  
ગીરો મૂકી મોટી રકમનું વ્યાજ આપીને તેમને નાણું  
લેવા છે.

ચટ: વ્યાજ ખરાબર આપશે ?

ખટ: હા. જેમ માગશો તેમ:

ચટ: એમ ? ત્યારે હું જરા ત્યાં જઈ આવું. તમે  
અહિં બેસો:

ખટ: નહિ.

ચટ: કંઈ વાંધો જણાય છે ?

ખટ: હા. જમાનો આગળ વધતો જાય છે. નર જાતિને  
નારી જાતિ બે એકાંતમાં દેખાય તો અવનવી વાતો  
ચાલે છે.

ચટ: વચ્ચે ત્રિજી નાન્યતર જાતિ રાખું તો ?

ખટ: તે શું ?

ચટ: આ ટેબલ: ( ટેબલ મૂકે છે. વચ્ચે: ) આ  
આવ્યો ( જરૂર! )

( જતાં જતાં: ) ભજ કલ્હારમ્ (૨) કલ્હારમ્ ભજ મૂઠ મલે:

ખટ: ખાનુ, તબીયત કેમ છે ?

રસિ: આ ઉભા એમ છે.

ખટ: જરા નજીક પધારોને.

રસિ: તમે પધારીને:

ખટ: આ દિલ તો તૈયાર છે. કહેવાનીજ વાર છે:

રસિ: બહાલા—

ખટ: બહાલા નહિ.

રસિ: ત્યારે ?

ખટ: ડીયર બોલી: આજકાલ પ્રેમમાં પડેલાઓમાં પરસ્પર  
ડીયર બોલાય છે:

રસિ: કારણ ?

ખટ: જમાને: આગળ વધતો જાય છે:

રસિ: ડીયર, હું તમને હૃદયથી આજ્ઞા છું:

ખટ: એમ ત્યારે અમે તો હૃદયથી આહનારાને હૃદય સાથે  
જડી દેશું—હૃદયથી આહશે તેનાં સદા પગમાં પડી રે શું—

( પગમાં પડે છે: )

રસિ: ડીયર, આ તમે શું કર્યું ?

ખટ: જરાં લવનાં ટાવલાં થાય છે—

રસિ: ડીયર, હું તમારા પર ખરેખ આદિન છું.

ખટ: અને ડીયર, હું તમારી પાસે ખરેખ દીન છું.

રસિ: ડીયરને મારા હાથમાં આજ સ્થાયી છું—

ખટ: તો આ હૃદયમાં આપને હું સ્થાન આપું છું.

રસિ: આ દીલના આરામ હું તો આપ લેખું છું—

ખટ: તો નાન્યતર બલિ વચ્ચેથી ફર ફેરું છું.

( ભેટે છે: ચૂંબન: )

—ગાયન—

રસિ:

“ આવો હૃદય સરોવર તી...ર ડી...યર હું ઓવારી છું...(૨)”

ખટ:

“ પાવો પ્રણય સરોવર ની...ર ડી...યર હું ઓભારી છું  
.....આવો:

રસિ:

“ એક વિસારી બીજો ધારી પ્રણય દેવના ગાશું ગાન,  
“ બીજો-પાલો પ્રીતિનાં મધુરાં પાન—

રસિ:

“ મેના હું તમારી તમે થયા મુજ કીર  
“ મુજ કીર....ડી..યર હું ઓવારી છું—આવો. ”

( બન્નેનું જયંતું )

ખટ: ( થાળી-ડંડા સાથે: ) ઇતિશ્રી “ પરિવર્તન ” નાટક  
પુરાણે, ફારસ ખટે ત્રિપૂટી સંવાદે ચારીની બીભારી  
નામે દ્વીતીયો ધ્યાય: ( થાળી પીટે છે: )

( ૫૨ )

સમમ દશ્યઃ

સ્થળઃ શિવાલયઃ

પાત્રઃ પુષ્પા-સાહેલીયોઃ મહનચંદ્રઃ અને શંકરની સાકાર મૂર્તિઃ

( પડદો ઉપડતાં પુષ્પા તેની સખીયો સાથે સ્ટેજ પર ઉભેલી  
દેખાત છે : )

—ગાયન—

( રાસઃ )

સખીયોઃ “ ઉ..ચ્ચે સખિ, શરદનો ચન્દ્ર રહિ..યાળો,  
“ જગત રસ લહેરે ચડયું રે લોલ..

“ ખંડ ખંડ જામે પીયૂષનો ઉછાળો,  
“ જગત રસ લહેરે ચડયું રે લોલ....

( સાખી )

પુષ્પા “ નભ ભરી ચાંદની રેડતો રેલે અમિરસ ધાર,  
“ પૃથિવી સ્હોય હરી ભરી ઉલટયો સાગર સાર.

સખીયોઃ “ રામ રમે રામા રમણ સંગ હારે—જગત,  
“ તાલ રૂઝ જામે નુપૂર ઝલકારે—જગત,—ઉચ્ચોઃ—

## —સાખી—

પુષ્પા: “ રસિયા રસબસ હર્ષમાં રીઝવતાં રસનાથ,

“ કલા-પ્રલાપ-મધૂરતા રસ ભર એ રસ રાસ.

સખિ: “ પ્રાણુ ભરી આનંદ ઓધ ઉભરાણું—જગત.

“ બહાલ ભરી વામાનાં કેડ પૂરાણું—જગત.—ઉગ્યો:

૧ સખી: અલિ પુષ્પા, તું તો સુંવાળી બદ્—એક રાસ ગાતાં  
પણ તું તો લીંબાધ ગઈ:

૨ સખી: એતો હમણાં હમણાં પુષ્પા બહેનનાં લગ્નની  
વાતો થાય છે, તેથી તેમ તે વધુ સુંવાળા થતાં બય છે.

૩ સખી: અને વળી પુષ્પાની આંખો પણ ચપળ થઈ  
બય છે. શુભાળી ગાલ પર લાલી ઉભરાય છે.

૪ સખી: એતો કન્યા મટીને પત્ની થવાનાં પગરજુ મંડાય છે:  
પુષ્પા બહેનો, મારી છેડ ન કરો—દુઃખીધારીને વધુ દુઃખી  
ન કરો.

## —ગાયન—

પુષ્પા: “ મા...રી કરો નહિ તમે છેડછોડો છો....દોરે સખીયો—

“ મારા તનડાંમાં કે કંઈ થાય દાઝયા ઉપર આમ શું  
ડામ દીમો !—માસો

સખીયો: “ તુજ હૃદય ભાવ નવ છપાવ—

“ ચાલાકી તારી ના બતાવ—

પુષ્પા: “ ભાવ ભાવ ના સતાવ,

૧ “ સાચ ભરી, ઘેલમાં આવ—



સખિયો: “ પ્રેમ તાજને હીપાવ લલિત લ્હાવ...વને લીયો  
.....મારી—”

ખઘીયો: અમે ન ગમતા હોઈએ તો આ ચાલ્યા: (બય છે)

પુષ્પા: (શંકરને નમન કરી:) મહેશ્વર, આપનાં શ્રીચરણમાં  
આ ગરીબ દાસી પ્રણામ કરે છે: પાર્વતિપતિ, આ  
દુ:ખી બાળા આપના જગદ્ગંધનીય ચરણમાં નમન  
કરે છે: ત્રિપુરહર,—આ અનાથબાળાનું દુ:ખ દૂર કર.  
(મહનથંદ્ર પ્રકાશમાં આવે છે:)

મહન: (ચાળા કરતો) બાળા હીલગીરી દૂર કરો, હૃદયમાં  
હીમત ધરો: મહાદેવે તમારું દુ:ખ દર્દ કાઢ્યું છે;—  
સંસારસાગર તરવા પતિ તરીકે એક ઉમદા રત્ન  
મેળવી આપ્યું છે:

પુષ્પા: (ચમકીને) બાઈ, આપ અહિં શા માટે આવ્યા છો ?

મહન: એક તો શિવના દર્શન કરવાં—અને તમારા જેવા  
સૌન્દર્યપૂર્ણ સુમનનું સંકટ હરવા.

(પુષ્પાનો હાથ પકડવા બય છે:)

પુષ્પા: (સંકોધ:) દૂર રહો.

મહન: લલના, નાહકે કોથ શાને કરો છો ? હૃદયમાં ઉદ્દેગ  
શાને ધરો છો ? હું તમને સદા સ્નેહદ્રષ્ટિથી બાળીશ  
—કદરવાની પૂર્વક બ્હાલનો બદલો વાળીશ: આવો:  
પ્રેમની મિટ ખાલી પીચો અને પાચો:

પુષ્પા: અરે સેવનાર વિષય વિકાર, — વ્યભિચાર છે, પાપનો સરહાર — એ પાપનો ઘણેજ ભયંકર છે — પ્રતિકાર:

મદન: એ પ્રતિકારની, કંઈ નથી દરકાર — મારી વિનતિનો કરી દ્યો સત્કાર.

પુષ્પા: મારા કર્ણુમાં સદાકાળ થયા કરે છે સન્નીતિનો બાણકાર, તેથી બાધ બાણી કઈ છે દૂરથી નમસ્કાર:

મદન: હવે વધુ વિવેચન જવા દો — તમારા સૌન્દર્યમાં પરવશ થયેલા રસિકનું મન રીઝે એવી કંઈ વાત થવા લો.

પુષ્પા: બાધ, કામમાં અંધ બનીને દુષ્કૃત્યના રસ્તે ડગ ન ભરો. જીવનને અપવિત્ર ન કરો. પરમાત્માના ન્યાયી શાસનથી જરાક ડરો.

મદન: પરમાત્માથી ડરીને તમારા જેવું સ્વર્ગીય સુમન ગુમાવું એવો ફં ગમાર નથી, સમજ્યા ?

પુષ્પા: ત્યારે તમને કયા શબ્દોમાં સમજાવવું એ મને સુઝતું નથી.

મદન: સૂઝતું નથી એજ સાફ છે: મને તો ખસ પ્રેમ નામજ ખ્યાલ છે.

પુષ્પા: પ્રેમ પ્રેમ શું બકો છો ? પવિત્ર પ્રેમ અને વિકારી પ્રેમમાં — વિકારી પ્રેમ રીજાવી રીજાવી મારનાર હજારોજ છે.

પ્રેમ છે. માટે બાધ, વિચાર, વિષયમાંથી શું પામશે સાર ? વિષયાંધ મધને સળે પણ સાર કે કાઢ્યો નહિ,

જ્યો નાશ લોકસ્વબન સહિત દૂર્જન લેખાયો જગ મહીં;

કેમોફીચક સો જ્ઞાત સાથે મ્હોતને શરણે ગયો,  
લાખો જનોત્તો નાશ ઝેરી કામને માટે થયો.

મતિ મંદ છોડી ફંદ ખોટા ખ્યાલ કર ઉરમાં જરી,  
છે ચાર દિનની છાંડળી આખર જંવાનું છે મરી:

મદન: એ બધી મિથ્યા વાતો જવા દે. એવા શુષ્ક જ્ઞાનના  
ધૂંટડા મારે ગળે નહિ ઉતરે-ખ્યારને છોડી શાસ્ત્રીનાં  
ચૂંથા સમજાવ્યે કામ નહિ સરે. આ દાસ તો તારા  
લાવણ્યમાં ફીપાનો બન્યો છે. તયેલાને વધુ તાવ નહિ-  
દીપાવું ફીને વધુ ફૂલાવ નહિ.

પૂરુષા: ( સહેલા: ) સદ્ગર્મ ને સતીતિનું સેવન કરી મનુષ્ય  
જન્મસાર્થક કરવાને બદલે વિષયમાં અંધ બની મનુષ્ય-  
ત્વ ક્ષેપિત શુભાવનાર તારા જેવા કુળ કલંકને ફિટકાર  
છે. એકવાર નહિ પણ લાખવાર ફિટકાર છે. ઇશ્વરની  
દેવતાઈ શિક્ષા તારા જેવા પાપના આવતાર માટે સદા  
તૈયાર છે:

મદન: ફિટકાર નહિ. હું તો તારા ચૌદ્ય રંગથી રંગાયો છું.  
કામાનયની પ્રચંડ જવાળાથી દગાયો છું. ચાલ ચતુરા,  
પ્રખત ના સુમાત, સતોષકારક ઉત્તર સંભળાવ-મારો  
કુવ ગભરાય છે. કામજ્વર નસે નસ પ્રચરતો બધ છે:  
અમૃત ભયો ત્રવ અધરને સુમત્રા હૃદય લલભાય છે,  
એ ભામિની, લોટી હવે ક્યારે સુધાર્ય પાય છે ?-

પૂરુષા: પરનાસીયાં અભિલાષમાં શાઓ કહે છે પાપ છે.

( ૫૭ )

એ પાપનાં કરનારને અંતે મહા પરિતાપ છે.  
 પરનારીના સંગથી આયુષ્ય ઓછી થાય છે,  
 વિકાળ યમના દૂતના તીવ્ર પ્રહરો ખાય છે—  
 વિષયાંધ થઇને માનવી જે પાપ પથે ધાય છે,  
 તે મ્હોત સાંપડતા નરકના દ્વારમાં અથડાય છે;  
 મદન: બહાલી તમારા સંગથી આનંદ જે દિવસે જડે,  
 પહેતર પછી એ કારણે આકાશ શિર તૂટી પડે.  
 બેડી હૃદય આ હૃદય પર ખ્યારી હવે આરામ દે,  
 સૌન્દર્યમય શ્યામા મને તારૂં હૃદય સુખ ધામ દે.  
 સ્તન પૂષ્પ સમ ખિલતા બ્રહ્મી મકરન્દ થાઈ આપનો,  
 યૌવન વૃથા વહી જાય ત્યાંના ધાકે રાખો પાપનો;  
 જે પાપ પૂણ્ય વૃથા સદ્ સાચા રસિલી ભોગ છે,  
 ખ્યારી, ખરે જન સર્વને એ દેહનો ઉપયોગ છે.

( યુગ્મા મૈત્ર રહે છે: )

મદન: બોલ બોલ મનમોહના, કંઈ બોલતી નથી ? મારી  
 યાચના પૂર્ણકર.

યુગ્મા: ઝાંઝવાનાં જળ સમાન વિષયના ક્ષણભંગૂર સુખ  
 માટે 'હું' કદી પણ સતીત્વનો ત્યાગ કરીશ નહિ.

મદન: તો બાળાત્કાર કરીશ:

યુગ્મા: પ્રાણુ બતાવું નહિ કરીશ-શાપ આપી ભસ્મ કરીશ.

મદન: સાપથી હું નહિ હરું.

યુગ્મા: પ્રાણુ બતાવું નહિ કરું.

મદન: ફરવું પડશે.

પુષ્પા: ઇન્ધર બહારે ચલશે.

મદન: ઇન્ધર શું થાય ?

પુષ્પા: દષ્ટિમાત્રે પ્રલય થાય.

મદન: અરે ભામટી, સમજ, નાહકે શાને પાયમાલ થાય છે ? જરા વિચાર કર. મારી આશા સફળ કર. તને ખબર હશે કે તું અહિં એકલી છે.

પુષ્પા: નહિ હું એકલી નથી. મારી પાસે ધૂનટીનું સ્થાન છે.

મદન: કાન્તે. આમ હઠીલી શા માટે થાય છે ? અહિં તારું દોષ નથી. ( પુષ્પાને પકડે છે. )

પુષ્પા: ( હાથ છોડાવતાં ) મારો હાથ છોડો. મને ન અડો. હું મારો જીવ કાઢી નાખીશ, નાહકે અહિં ન લ્યો. છોડી દો. ખસો.

મદન: અત્યારે હું ઢીન બની તારા પ્રેમની બીજા માણું છું. મારી ધારણા પૂરી કર: ( હેટવા બચે છે. )

પુષ્પા: ( સક્રોધ: ) ફર રહે પાપી,

મદન: શું હું પાપી ?

પુષ્પા: હા. પાપી. બેશક પાપી. મહા પાપી. બેર પાપી. ( મદન, પુષ્પા તરફ ધસે છે: )

પુષ્પા: ( ફર જતી: ) પાપાત્મા, નરપિશાચ, એટલેજ હોય રહે. મને અડીશ તો—

( પુષ્પાને અટકાવી મદન ભેરથી તમચો લગાવી

પાટલૂનના ખીસામાંથી તમચો કાઢી તાકે છે. )

મદન: ( સકોધ: ) બોલ હવે તું તાબે થાય છે કે નહિ ?

પુષ્પા: નીર નેવનાં મોલે ચઢે સૂર્યે શીતળતા આવશે,

અંગાર વર્ષે ચન્દ્રથી ને ના થવાનું પણ થશે.

પર્વત ચલિત થાશે કદી સાંગળ સીમાને મૂકશે,

પૂષ્પા તથાપિ શિયળને ના કોઇ કાળે ચૂકશે.

મેરૂ તુટે કદી ગર્ભથી થાશે પ્રલય પૃથ્વી તણો,

ટૂકડા કરી આ દેહના કોઈ જૂદમ વરસાવે ઘણો,

પણ શિયળનું મોંઘું ગણાતું મત જે છે સર્વદા,

જીવ દેહથી જૂદો થતાં હું તોડનારી ના કદા:

મદન: ( તમચો તાકીને— ) કૂલ્ટા, કહું છું કે તાબે થા.

મારી મરણને માન્ય કરી સૂખી થા. નહિતર હમ-

ણાંજ આ તમચાથી હાલબેહાલ થઇશ. પણ માત્રમાં

યમપૂરીને રસ્તે જઇશ:

પુષ્પા: ( સકોધ— પ્રજ્વતી: )

પાપાણમાં પછડાઇને આ તાળવું તૂટી જશે,

ખંજર તણાં લોંકાટથી મુજ ચસૂઓ ફૂટી જશે,

ગોળી તમચાની લલે આ છાતીમાં ફૂટી જશે,

પૂષ્પા તણું શીયળ પરંતુ કોઇ ના લૂંટી જશે.

મદન: ત્યારે હે.

( મદનચન્દ્ર, તમચો ફાળવા જાય, ત્યાંતો શિવાલયમાં

એક મોટો અવાજ થાય છે: અને એ અવાજની સાથે  
શંકરજી સંકાર સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે. ધૂળદીના  
તૃતીય ભાલ મધ્યેના નેત્રમાંથી તીવ્ર તેજની ધારા  
હૃદીને મહાનયન્દ્ર પર પડે છે. મહાનયન્દ્ર ધ્રુવે છે:  
પુષ્પા હાથ જોડે છે:-પડદો પડે છે:)

રૂપ સીન:

પ્રથમાંક અમ્પૂર્ણ:

—દ્વીતીય અંક—

પ્રથમ દૃશ્ય:

સ્થળ: કાંતિલાલ શેઠનું મકાન :

( પડદો ઉપડતાં કાંતિલાલ શેઠ એક સોફાપર પડેલા  
રૂપાય છે:

કાંતિ: (ઉભાથઈ-સ્વગત-)

ઓ ઇન્ધરા દિલધર જરા કરજી દુઃખ દેખી સ્થીતિ,  
પાણી ફેરે કીર્તિ ઉપર સંતાપ છે ઉરમાં અતિ;

નિર્લંબ નફ્ટ સૂત છેલશંકર આચરે અવળી રીતિ,  
અપકૃત્યથી અકળાઈ છું કિસ્તાર દે તું સંમતિ:

(છેલશંકર ઉતાવળે પગે આવે છે. ભીંત પરથી ફૂંચી  
લઈ પટારો ખોલી અંદરથી ઘરાણાંનો દાબડો  
બગલમાં મારે છે.)

કાંતિ: (છેલનો હાન પકડી:) ઓ દીકરા, આ દાબડો  
બગલમાં શાનો ઘાલ્યો? અને આમ નિર્લંબ થઈને  
ક્યાં ચાલ્યો?

-ગાયન-

છેલ: “ બાલું બાલું પ્યારી પાસ ઝટપટ છેલ છેલ કર  
મમ તું ....

કાંતિ: “જરા અધમ શરમ તું રાખ,

“ ના નફ્ટ શબ્દ તું ભાખ,

“ બેઠ કાર્યો તારા ફૂલ અંગારા,

“ થાય હૃદય આ ખાખ... ... બવું

છેલ: “ પ્રાણ પ્યારીની સંગ રમતાં જીવન બાય ઉભાસ,

“ આધિવ્યાધિ બાય છે થાય સ્વર્ગનો ભાસ... બવું.

મારો હાથ મૂકે. વ્યર્થ બકવાદ કરી વિલંબ ન કરાવો.

કાંતિ: કપૂત પુત્ર, આ તું શું લવે છે? તારા લક્ષણો અને

કૃત્યો બેઠ મને દુઃખ થાય છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં તારે મારી

આંતરણી ઠારવી બેઠએ, કે નામ વગેણી શવૂની મરજ

સારવી બેઠએ?



છેલ: હા. સાફ કહું છું કે મારે તમારો એક પણ શિખા-  
મણુ બોલ સાંભળવો નથી. મેં જે માર્ગ ઝાલ્યો છે,  
તેમાં મને અપૂર્વ આનંદ જણાય છે, -સ્વર્ગમાં પણ  
એવું સુખ હશે કે કેમ તેની મને શંકા થાય છે.

કાંતિ: ત્યારે તું કોઈ ઉપાયે નહિ સુધરે ? લોકલાજથી  
પણ નહિ ડરે ? -બાપદાદાની અમૂલ્ય આબરૂ પર  
પાણી ફેરવવાનોજ વિચાર છે ?

છેલ: તેમ કરવામાં પણ સાર છે. જ્યારે કપડાં બૂનાં થાય  
છે, ત્યારે તે પાણીથી ધોવાય છે; અને તોજ તે પહેરવા  
યોગ્ય કહેવાય છે, તેમ હું પણ મારા બાપદાદાની  
આબરૂ પર પાણી ફેરવી તેને સાફ કરીશ:

કાંતિ: અકલ્પના ઇબ્નરહાર, તું પૂત્ર નહિ, પણ મારા પૂર્વ  
જન્મનો કોઈ શત્રુ છે. હા.....ય ! બધાં લોકો  
સંતાનપ્રાપ્તિ માટે વ્રત આચરે છે. છટા હાથે હબરો  
રૂપિઆનાં ખર્ચ કરે છે. ત્યારે છતે ઠીકરે હું દુઃખ  
લોગવી રહ્યો છું. ખરેખર, અનાચારી કૂળકલંજ  
ઠીકરા હોય તેના કરતાં વાંઝીયાપણું હબરવાર ઉત્તમ  
છે. વફટ, તેં માફે જીવન અકાફે કર્યું છે. મારી  
સુખની જાંઘીમાં હળાહળ ઝેર ભર્યું છે.

છેલ: જે કર્યું છે તે ઠીકજ કર્યું છે. તમારી લવરીથી માફે  
મગજ પાકી જાય છે, હંમેશની આવી લમણા-  
ઝીકથી હવે ઘરમાં આવવું પણ કંટાળાભરેલું જણાય છે.

કાંતિ: પણ ભાઈ, આય છેક છેલ્લે પાટલે શું બાય છે  
 -જેમ ખાવળનું બીજ વાવનાર આંખનાં ફળ નહિ  
 લાવે. તેમ અનાચારનું પરિણામ સાફ નહિ આવે.  
 વળી તારા લગ્નનું ચોકકું પણ ગોઠવાઈ ગયું છે.  
 ન કરે નારાયણ ને વિવાહ ફેક બાય તો માફ તો  
 નાક કપાઈ બાય:

છેલ: પણ પરણવાની કેને પરવા છે ? વિવાહ થાશે તોયે  
 શું, ને બાશે તોયે શું ? મારો હાથ છોડો-જરૂરી  
 કામમાં વીલંબ થાય છે; તેથી ચિત્તમાં અત્યંત  
 થાય છે.

કાંતિ: અકર્મી, માનતું માફ કહેવું ઉરમાં ધારી,  
 જતાં પૈસા બધો તારો થવાના હાલ ભિખારી.

છેલ: શિખામણુ ઢોકરા, તારી નથી ગમતી જરા મારે,  
 ભલે ભિખારી હું થાઉં નહિ પંચાત તે તારે.

( છેલ, હાથ તરછોડી ચાલ્યો બાય છે: )

સીન ટ્રાન્સફર.

સ્થળ: વેશ્યામદિર.



. પાત્ર: કામપ્રભા અને છેલશંકર.



( પકડો ઉપડતાં કામપ્રભા છેલની રાહ જોતી ખેડેલી જણાય છે: )

( છેલ હાંફતો હાંફતો ઉતાવળે આવે છે: )

છેલ: કેમ, મારી જીગરબાન-!

કાંતિ: ( હલી ધધ: ) પધારો મારા કોડીલા કાન. ( હાથ પકેડી: ) હાસી માટે આજે બધું પરિશ્રમ લીધો જણાય છે. અંગપર પ્રસ્વેદનાં બિન્દુ ઉભરાય છે. આપના એ અવિચળ પ્રેમ માટે કિંકરી જન્મેજન્મ આભારી છે.

છેલ: લે વળી તેમાં આભાર શાનો માનવા બેઠી છે ? મારો જાન આપવો હોય તો પણ હું ડંકે નહિ;—કે અંતરમાં ઉદ્વેગ ધકે નહિ.

કામ: વાહ, મારા રસિક ભરથાર,—જેવા પ્રેમીઓ મળે તેનો થાય સફળ અવતાર.

છેલ: બહાલી, આજે તો મગજ બહુ દુ:ખે છે. માટે તારા મધુર કંઠને જરા તસ્લી આપ.—એકાદ ગાયનથી મારી અશાંતીને કાપ.

કામ: જેવી મનમોહનની મરજી.

—ગાયન—

“ જોખનીઉં માફે ખીલ્યું...(૧)

“ રંગે ...ભર્યું ખીલ્યું (૨).. જોખનીઉં.

“ સૂ...ધા ઉજળતા હોષ મધુ...રા,

“ લો...ગી મધુપ વિના તે અધુ....રા;

“ અંગ અનંગ નમાય—(૨)—જોખનિયું.

“ વા... ટે જતાં નિરખે કોઇ છે...લો,

“ આં...ખ ઇસારે કરી હઉં છે....લો;

“ કંચુકી તુફં તુફં થાય—(૨)—જેખતિયું.”

“ અં...ગ સરોજ આ મહન જા...વે.”

“ મિ...દ-પરાગ મધુપ્રસરા—એ,

“ નેનમાં મદ ઉભરાય (૨)—જેખતિયું.”

છેલ: વાહ, વાહ ? સલુણી—આજ તે તે તારા પ્રીતમને  
પ્રેમનાં પૂરમાં ખૂબ ભીજવ્યો. ભેટમાં લે આ દાહડો:  
( આપે છે: )

કામ: ( દાહડો લેતાં—) ધન્ય છે બહાલા, આપ આ અળગાની  
હૃદયી વધારે પ્રસંશા કરો છો. દાસી એટલી પ્રસંશા-  
પાત્ર નથી.

છેલ: અરે નારેના, રસિલી નાર, તારા સૌંદર્ય આગળ આ શું  
વિસાતમાં બે સૂવર્ણહાર ?—તારી સાથે તો ન સરખાવાય  
કુબેરનાં પણ દ્રવ્યાગાર—

—ગાયન—

“ છે વદન સુંદર નયન સુંદર દીર્ઘ સુંદર કેશ છે,

“ છે નાસીકા ઝીવા ઉદર સુંદર ન શંકા લેશ છે;

“ છે હસ્ત સુંદર, ચરણ સુંદર, સરસ સુંદર પેશ છે.

“ આ દેહ સુંદર આપનો તે રતિરમણનો દેશ છે.—

“ સારાંશકે નખથી સીખા પર્વત સુંદરતા ભરી,

“ સાંદર્યની પ્રતિમા ખરી છે સૃષ્ટિમાં તું સુંદરી.

કામ: અને આપ પણ એક અદ્વિતીય નરપુંગવ છો:

“ વિદ્યા વિનય સંપન્ન છે સદ્ગુણ વિવેક નિધાન છે,  
 “ છે સ્કંદ જેવા શૂર સુંદર કામદેવ સમાન છે;  
 “ પ્રેમના ઉપાસકો કેરા સજીવ અભિમાન છે,  
 “ પ્રેમાળ હૃદયો ખેંચનારા શેઠના સંતાન છે. ”

છેલ: બસકર મનમોહના, તું બતાવે છે તેટલી ચોગ્યતા  
 મારામાં છેજ નહિ. હું તો હમેશનો તારો પ્રેમઘેલો છું-  
 તારા પ્રેમના રમ્યરંગથી રંગાયેલો પ્રેમઘેલો છું.

કામ: એટલી બધી મારામાં વિશેષતા શી છે, પ્રાણુ ?-

છેલ: માધુર્ય-લાવણ્ય-સૌન્દર્ય અને પ્રણયની તું ખાણ છે. આ  
 દાસ એનો વેચાણ છે. તારા સૌન્દર્યનાં ઝળહળતા પ્રકાશ  
 પાસે પ્રભાકરનાં પ્રકાશ નિસ્તેજ જણાય છે. પરિપક્વ  
 થયેલી દ્રાક્ષમાંથી ઝરતા રસનાં માધુર્ય કરતાં તારાં  
 અધરનાં માધુર્ય બહુ મીઠાં જણાય છે: નખથી શિખા  
 પર્યંત અનુપમ લાવણ્ય ઉભરાય છે. અને તારા હૃદયમાં  
 ને નયનમાં પ્રણયનો રસ રેલાય છે. સઘળા જગતને  
 છોડી મારી દૃષ્ટિ તારામાંજ ઠરે છે-આ હૃદય ફક્ત  
 તારાજીવ ધ્યાન ધરે છે.

કામ: હવે કહીયે ન ચૂકજો એ ધ્યાન આ દાસીને આપજો  
 સદાય પ્રેમનું પાન:

—ગાયન—

કામ: “ પ્રે. મ પાન પીજો પીવરાવજો, સુભાગી ! ( ૨ )

“ તૃષા આ હૈયામાં પ્રેમતણી જાળી-

“આ ઉરવેણું મધૂર સ્વર વાગી.....પ્રેમ.”

છેલ: “પ્રમના હિલ્લોળમાં બહાલી, જૂલાવળે;

કામ: “જગની જાળજાળ બહાલા, ભૂલાવળે;

“લ્હાવો લેવરાવળે શોભાવળે મુહાગી !

છેલ: “તારી લગની હવે એક લાગી—

કામ: “આ ઉરવેણું મધૂર સ્વર લાગી.....પ્રેમ.”

(-જુદા પડે છે.)

### દ્વિતીય દશ્ય:

સ્થળ: બગીચો:

પાત્ર: પૂષ્પા—સખીયો—પ્રભાકર.

(પડાદો ઉપડતાં પૂષ્પા, સખીયો સાથે દાખલ થાય છે,  
એવી રીતે સીન શરૂ થાય છે).

—ગાયન—

સખીયો:

“આવો આવો (૨) સાહેલડી!

“આને અહિંયા શૂભ સમાચાર કહે... ”

પૂષ્પા: “બાઓ બાઓ (૨) મુને ના

સખિ: “સતાવો શૂભ સમાચાર” કેયે.....આવો.

“રસના ઉલાસમાં પીયૂના પાશમાં

“ભૂલો જતી ના જહેની, અમોને.....શૂભ

પુ: “મ્હારો જીવ જાય છે, તમને હસાય છે,

“કરો હેરાન શું કે’લું તમોને.....શૂભ.”

૧ સખી: અલિ પૂંપા, તારું મુખ તો જાણે રાતું ચોળ:  
ગજગામિની, તારી ચતુરાઈ ક્યાં હરાઈ?—જેને મલ-  
યાચળનો પવન કેવો મધુરો વાય છે?!

૨ સખી: ખરું છે. પૂંપોની સૂગંધ, કોયલનો ટફકો,  
મોતીની માળાઓ, સૂર્યનો પ્રકાશ અને પતિની  
મીઠી ગોદ કેને ન ગમે? સખિની જાય છે ચતુરાઈ,—  
તેમાં શી થાય છે નવાઈ? એ ન બોલે તો પણ

કંઈ કારણ છે:

પૂંપા: શું, સખિ?

૩ સખી: એ તો સહેજ.

૪ સખી: જહેનો જૂઓને પૂંપાજહેનનું મોડું કેલું મલ-  
કાય છે? ગુલાબી રંગ કેવા છવાય છે?—અને તે  
દ્વિપાવવા કેલું આડું બેવાય છે?

પૂંપા: જહેનો, આ શું થાય છે?

૧ સખી: સખી, અમારે શું? સ્વતંત્ર મદીને પરતંત્ર  
થવામાં મને રોકો તોએ અમારે શું?—

પૂંપા: પણ આ બધું શા ઉપર?

૨ સખી: તમારા લગ્ન થાય છે એ ઉપર કેમ જાણે ન  
હોય ખબર: ખાનગી રીતે તો ખિલ્યું છે. અંતર:

પુષ્પા: પણ એ મારા લગ્ન નથી થતા—

૨ સખી: ત્યારે?

પુષ્પા: મારી હોળી થાય છે! તમારી સખીની ગરદનપર  
છરી મૂકાય છે. ચંપક, પુષ્પની કેમળ કળી,  
નવી માતાની અદેખાઈ તળે છંદાય છે:

( પુષ્પા, મુઠ્ઠા પામે છે )

૩ સખી: અમારા વિનોદથી તને દુઃખ થાય છે તો અમે  
રજા લેશ:

( બધી સખિયોનું જવું: )

પુષ્પા: ( જોડીવારે ઉભી થઈ—સ્વગત—) મહારા પ્રેમી પ્રભા-  
કર? તમે ક્યાં છો? આ દાસીને શા માટે તલસાવો  
છો? લોળા નયનોના નાથ, કામલુગારા કંથ—આવો,  
એકવાર તો આવો. આ દાસીને બચાવો નયનથી  
નયન મિલાવો:

—ગાયન—

“હૃદયનું રત્ન ચોરીને છપાયા રાજવી છે ક્યાં?

“નથી કે લાગતું સારું નજર જ્યાં ફૂંકે છું ત્યાં.

“બંની વેરાન છે દુનિયા ભરાયો શોક છે દિલમાં,

“છવનનું સત્ત્વ જવાથી નહિ આરામ છે દિલમાં.

“અજાયબ કંઈક જુલું વિચોળીની બહુ ભારી,



“વહાવે છે નિરંતર હા. વિચેળી આંખથી વારિ:”

( જાયન પૂર્ણ થતાં એક ગુલાબનું ફૂલ પડે છે.)

પુષ્પા: (ચમકે છે) અરે, આ શું પડયું?—(ફૂલ હાથમાં લે છે:) અરે, આ તો ગુલાબનું ફૂલ:

—ગાયન—

પુષ્પા: “આ કયાંથી પડયું પૂષ્પ પ્યાદ મધુર—(૨)

“પ્યાદ મધુર—ગુલાબી છે તુર.....આ

—સાખી—

“વાસ અનેરી આપતું પૂર્ણ થયેલ વિકાસ:

“પામ્યું પેખી પુષ્પ આ મુજ અંતર હુલાસ,

“આ સુમન વિહારી હશે કો...છ સુર,

(પ્રભાકર પ્રકાશમાં આવે છે:)

પ્રભા: “નથી કોઈ સુર,

પુષ્પા: “કોણ? મારા મધુર?

પ્રભા: “હા. અહિંથી પડયું પૂષ્પ પ્યાદ મધુર..”(લેટી પડે છે:)

પુષ્પા: હાતાર સુખના ઓ દયાળુ આપ ક્યારે આવિયા?

ના સ્મરણ આવી હું કદી કેના હૃદયમાં લાવિયા?

આ મા વિનાની બાળકીપર બુલમ ઝાઝો થાય છે,

શું કહું, દરરોજ મારો દેહ બળતો બય છે. (રડે છે.)

પ્રભા: (અશ્રુ લૂછતો:)

સમ પ્રભાકરનાં તને બે લાવ આંસુ આંખમાં,

નિર્દોષ બાળા શાંત થા બરીયે નિશ્વાસા નાખમાં.

પુષ્પા: ( દિલગીર રહેશે )

આવે નિસાસા ને નયનમાં અશ્રુઓ ઉભરાય છે,  
કારણ વિવા પૂષ્પાતણો વઠેલ સાથે થાય છે; • •  
પણ આ હૃદયની છે પ્રતિજ્ઞા તમ વિના કો'ના વફ,  
મા બાપ દેશે ઠાળ તો ઝેર પીને હું મફત..  
હીધું હૃદય આ આપને તે કેમ આપું અન્યને ?  
આ હૃદયમંદિરમાં હવે હું કેમ થાપું અન્યને ?

પ્રભા: તુજ પ્રેમમય વાણી સુણી માફ હૃદય ઉભરાય છે,  
હુ:ખી તને જોતાં, મારો જાન સળગી જાય છે;  
શરણમાં રાખું તને આ દિલ એવું ચા'ય છે,  
અંતર બળે માફ ઘણું પણ કોઈ શું ઉપાય છે ?

પુષ્પા: મારી પિતાની પાસ જઈને માગણી મારી કરો,  
સૂઝે સુખુદ્ધિ એમને ઉપાય છેલ્લો આદરો.

( પ્રભાકર વિચારમાં પડે છે: )

પુષ્પા: (અધિરથી:) પ્રભાકર, પ્રભાકર ? શું વિચાર કરો  
છો ? મારી જીવનનૌકા છિન્ન ભિન્ન થાય છે.—  
ભાંગતી જાય છે:

પ્રભા: દેવી, દયા ધર. પરમાત્માનું સ્મરણ કર: તારા પિતા  
પાસે હું જઈ છું.

પુષ્પા: તમે પાછા ફરો એટલી વારમાં હું એક હાર વેચાર  
કરી આવું:

( પુષ્પાનું જવું: )

પ્રભા: (સ્વગત:) અહા ! કેવી નિદોષ ગરીબડી બાળા—તેનાં  
આંસુ, જોઈને રડી જાય કંઠજીમાં પણ કંઠજી હૃદયવાળા:  
છતાં નવી પત્નીની મોહબળમાં અંધ થઈ ફસાયલા  
પીતાને, પૂત્રીના પરિતાપ માટે લેશ પણ અનુકંપા  
નથી: ખરેખર, જે પુરુષ સ્ત્રીનાં મોહપાશમાં બદ્ધ  
થાય છે:—તે પુરુષ સારાસારનો વિચાર ભુલી જાય છે:  
લોભાઈને ભમરા મુગંધિત મુમનમાં સપડાય છે,  
લેલો બની મતિહીન થઈ પળમાં પરાધિન થાય છે;  
એવા જગત્પર જીવડા રામા મહીં લપટાય છે,  
તેનું શુભાશુભ સમજવાનું જ્ઞાન ચાલ્યું જાય છે.

( પ્રભાકરનું જવું: )

## સીન દાન્સકર.

સ્થળ ચન્દ્રમણીનું મકાન:

પાત્ર: ચન્દ્રમણિ અને પ્રભાકર:

( પકડો ઉપડતાં ચન્દ્રમણિ છાપું વાંચતા બેઠેલા જણાય છે: )

( પ્રભાકરનું આવવું. )

પ્રભા: શિરજીવ, આપના પવિત્ર ચરણમાં હું, નમન કરી છું.

ચન્દ્ર: (ઉભો થઇ:) કોણ પ્રભાકર!

પ્રભા: હ હા,

ચન્દ્ર: શું છે ખબર તારી, પ્રભાકર તું હવે સુખિયો થયો ?  
પત્ર એકે ના લખ્યો ઉપકાર શું વિસરી ગયો ?—

પ્રભા: પાળક પિતા, મુજને તમે શરમાવશો ના કેં વદી,  
આપનો ઉપકાર શું છું ભુલનારો હું કદી ?—

ચન્દ્ર: આવ. બેસ પ્રભાકર:

( બન્ને બેસે છે. )

ચન્દ્ર: હાલ તું કયાં છે ?

પ્રભા: મંગળપુરમાં પચીસ રૂપીઆના વેતનથી એક મિલમાં  
નોકરી કરે છું:

ચન્દ્ર: શરીર તો સાફ છે ને?

પ્રભા: આપના જેવા મુરખીઓના શુભાશિર્વાદથી હમેશાં  
સાફ રહે છે:

ચન્દ્ર: પ્રભાકર, તું બહાર જા સુધરે એ હેતુથી મેં તને  
ઠપકો આપ્યો હતો, તને માફ તો લાગ્યું હશે ?!

પ્રભા: અપ્રિય શબ્દોથી વડીલો અપમાન આપે છે; પછી-  
થીજ મનુષ્યો મહત્વ પામે છે. હીરા ઘસાઈ ઘસાઈને  
પછીથીજ નરેશના શિરે સ્થાન પામે છે. આપના  
તિરસ્કારથી મને કાંઈ લાગ્યું નથી. માત્ર માફ ચા-  
! રિય બદલ જાણ્યું એટલા માટેજ મને લાગી આવે છે.

ચન્દ્ર: ગયેલી વાત તાજી ન કર. તને જોઈ આજે મારી છાતી ઠરે છે.

પ્રભા: મુરખી, આ બાલક એક માગણી કરે છે.

ચન્દ્ર: શું ?

પ્રભા: (ધૂળતો:) પૂ...પ્યા...ગૌ.....રીનાં હા.....થ.....ની.  
(ચન્દ્રમણિ કેદિત થાય છે:)

ચન્દ્ર: (ઉભો થઈ ધુરકીને—)

ઓ નીચને બેશરમ આ મુખથી શું ઉચ્ચરે ?

શું નાતમાં વર છે નહિ, કંગાલને કન્યા વરે ?

પ્રભા: આ શું વહો શિરછત્ર, કંગાલ હું પણ સદ્ગુણી,  
કડવા વચન ના બોલશે અંતર બળે એવું સુણી;  
હું ચાહું પુષ્પાને અને પુષ્પા તણી પણ છે ખૂશી,  
આશિષ લો અંતરતણી ના બતાવો ના ખુશી:

ચન્દ્ર: (સંકોધ:)

આત્મીય વિનાનો બાણીને પાલ્યો ખરે જ્યારે તને,  
ઉપકારનો કમળખત, તેં શું આદીધો બઢલો મને ?  
પાળક પિતા હું તારો પુષ્પા ભગિની સમ તને,  
ખેડેનને પરણવા ચાય છે ચંડાળ, શું કેવું તને ?  
બા રથામ મુખ તારું લઈ ના આવશે અત્રે ફરી,  
ઉપકાર હેયે હોય તો તુજ ગામ બા કહેણા કરી.  
મળીશ પુષ્પાને નહિ એ વચન માફ માનજે,  
માગણી છે એટલી આભારને રજ બાણી:

( ૭૫ )

પ્રભાઃ આપની આસા ચંડાવી આજ ઘડીયે જાઉં છું-  
પુખ્ત થકી હું તો જૂદો આ જાંઘળીમાં થાઉં છું-  
પણ છે ભલામણ એટલી કન્યા કૂવે ના નાખજો-!  
મા વિનાની બાળકી પર કૈંક માયા રાખજો-!  
( લથડતે પગે પ્રભાકર આલ્યો જાય છે : )  
(—પડદો પડે છે : )

તુતિય દૃશ્યઃ

સ્થળઃ ખટપટનું મકાનઃ

પાત્રઃ ખટપટઃ રસિકાઃ ચટપટઃ લટપટઃ

(પડદો ઉપડતાં ખટપટ રસિકા સ્ટેજમાં દાખલ થાય છે :)

—ગાયન—

રસિકાઃ “ ખિલ્યું જોખન ભારિ,

“ ચટકે લટક ન્યારી ન્યારી ....ખિલ્યું.

“ આંખમાં વસી ખુમારી રસિકને ફસાવનારી-ખિલ્યું.

“ રસભર સુંદર ગીત ગાવા.

“ શોભાવા ઉત્સુક ભારી .....ખિલ્યું.

ખટઃ “ હૃદય ધારી સુરતિ તારી,

રસિક: “ આપની સહા આભારી:.....ખિદમું. ”

( અટપટનું આવવું: )

અટ: (અમકતાં-) અલ્યા જામ, આ શું કરે છે કામ ?-મારા વિશ્વાસમાં થયો આટલો હરામ ?-

ખટ: આવો ઉલ્લુરામ-અહિં શું છે કામ ?

અટ: આ મારી સ્ત્રી તારા મકાનમાં કેમ દેખાય છે ?

ખટ: કારણકે જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

અટ: (રસિકાનો હાથ પકડીને-) રસિકા, ચાલ આમ.

ખટ: (સ્વગત:) યુક્તિ લડાવું નહિતર ખુલખુલ ઉડી જાશે:  
(પ્રકાશ:) પણ ભાઈ, આપને બતાવું હજારેકનો માલ:

અટ: બતાવ. બતાવ. જલદી બતાવ. બોલ. બોલ. બોલ:

ખટ: અરે, આમ અધિરો ન થા. બતાવું છું: .

અટ: પણ તું વાર લગાડતો જાય છે; ને મારો જીવ મુંઝાઈ જાય છે: હાથ પૈસા. લાવ પૈસા. બતાવે પૈસા. દીલા દે પૈસા. ચૂકી જા પૈસા. જૂલી જા પૈસા. આપી જા પૈસા. પૈસા. પૈસા—

ખટ: (અટકાવીને-) અરે, તને આ લવરી શાની થઈ છે ?

અટ: ત્યારે જલ્દી કહો કે હજારનો માલ કેમ મળે છે ?

ખટ: તેમાં પરસેવો ઉતારવાનો નથી: શરીરને પ્રયાસ જરા પણ આપવાનો નથી.

અટ: એવું શું છે ?

ખટ: કેસ ટ્રાન્સફર કરવાનો છે.

ચટ: ઓહો ? એમાં તે શી મોથ મારવાની છે: લાવો કયો  
ડ્રેસ શોભાવું ?

ખટ: ( એક પોટકી આપે છે. ) મિસ્ટર.....આ.

(ચટપટ પોટકી છોડે છે: ચમકે છે:)

ચટ: આતો સીનો ડ્રેસ છે. આદમીથી કેમ પહેરાય ?

ખટ: ત્યારે કલ્હાર કેમ પમાય ?

ચટ: શું મને પુરૂષ ગદલીને સી બનાવવી છે ?

ખટ: ઓ યસ યસ.

ચટ: ( સ્વગત: ) આ સીનાં કપડાં તે કેમ પહેરાય ?-પણ  
એમાં શું ? મળે છે હબ્બર કલ્હાર, પછી શું વાંધો છે  
આ લટકાવતાં થોડીવાર: ( પ્રકાશ: ) ભાઈ, લાવો કલ્હાર:  
હું પહેરું છું આ શણગાર:

ખટ: અને આ શણગાર શોભાવી તમારે એક કામ કરવું  
પડશે.

ચટ: શું ?

ખટ: આ ડ્રેસ અપટુડેટ ચડાવી-છાતી સૂધી ધૂમાટો લગાવી,  
આ રૂમમાં બેસવું: અને બહારથી કેઈ બોલાવે કે  
તરત દોડી આવી તેની સાથે મીઠું મીઠું લાખણ  
કરવું:—

ચટ: ( અટકાવીને— ) એમજ કહોને કે મારે બરાબર જણાવી  
આપવું કે હું એક સી છું.

ખટ: ચેંક્યુ. ચેંક્યુ.



ચટ: શુભરાતી રંગભૂમિપર ઇંગ્રેજ કાં ભરડાય છે?

ખટ: જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

ચટ: હવે આ શણગાર ચડાવું ?

ખટ: કેની રાહ જોવાય છે ?

ચટ: કલ્હારની:

ખટ: પણ કામ કયાં પહેલાં કયાંય ચાજ મળતો દેખાય છે ?-

ચટ: (કપડાં બદલાવતાં-) ! પણ પછીથી ન ફરી જતા:

ખટ: (સ્વગત:) ખાઇશ પૂરા ખતા.—

(ચટપટ સીનો કેસ પહેરી લે છે:)

ખટ: બાબુ, હવે અંદર બેસો.

ચટ: કેટલી વાર ?

ખટ: એન્લી ટેન મિનિટસ: (Onli ten minits.)

ચટ: શુભરાતી રંગ ભૂમિપર ઇંગ્રેજ કાં ભરડાય છે ?

ખટ: એતો જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

ચટ: મટીને આદમી નારી બની આ ઘૂમટો ખેંચાય છે,

ખટ: કલ્હાર પાંચ હજારમાં પુરૂષપણું વેચાય છે;

(ચટપટ અંદર જાય છે:)

રસિ: ડીયર, આ શું થાય છે ?

ખટ: જરા જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

(લટપટનું આવકું:)

ખટ: કમઓન મિ. લટપટલાલ, તમારા શાહે હાલ હવાલે ?

લટ: ફિવસો દુ:ખમાં જાય છે આજકાલ:

ખટ: એવું તે શું દુઃખ છે કે આમ બની ગયા છો કંગાલ ?  
લટ: નારી જાતિનું દુઃખ છે: પરણેલાને જોઈ મારો જીવ  
બળી જાય છે. આપ જુઓને દેહ પણ સૂઝતો જાય છે:.

ખટ: તમને શી મળે તો ?

લટ: એવા ભાગ્ય તે ક્યાંથી હોય ?

ખટ: માનો કે હમણું તમારા ભાગ્ય ખુલી ગયા છે. વિધાતા  
તમને અનુકૂળ થયા છે: આપો રૂપિઆ પાંચ હજાર  
કે મળી જાય એક ખુલખુલ નાર.

લટ: શું મુલ્ય નારી જાતિનું પાંચ હજાર અંકાય છે ?

ખટ: હા. જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

લટ: પાંચ હજારમાં કેં એણું નહિ થાય ?

ખટ: એક માઇ પણ નહિ.

લટ: કંબૂલ ત્યારે. પણ ખતાવશે ક્યાં છે ખુલખુલ નાર ?—

ખટ: પહેલા આપી દો પાંચ હજાર:

લટ: માલ ખતાવ્યા વિના કિંમત કેમ આગળથી લેવાય છે ?

ખટ: ખબર નથી ?— જમાનો આગળ વધતો જાય છે.

લટ: ત્યારે લ્યો આ પાંચ હજારની નોટો: આપી દો  
ગુલાબનો ગોટો:

( ખટપટ ગુલાબનો ગોટો આપે છે:

લટ: (ચમકીને—) આ શું આપો છો ?

ખટ: ત્યારે તમે શું માગો છો ?

લટ: ગુલાબનો ગોટો એટલે આલું નહિ, પરંતુ ખુલખુલ માથુંક.

ખટ: ત્યારે એમ કરોને: હું તો સમજ્યો નહિ કે શું  
ગુલાબનો ગોટો:

લટ: માશુકને અલંકારમાં ગુલાબનો ગોટો કે'ય છે,

ખટ: ત્યારે મોંઘેરી માશુક હમણાં સ્વાધીન થાય છે:  
(લટપટનો હાથ પકડી:) જુઓ મિસ્ટર, અહિં ઉભા  
રહો. પછી બહાર આવ બહાર આવ એમ ખૂબ  
મારશો કે આ રૂમમાંથી એક માશુક દોડી આવી  
તમારી સાથે જોડાઇ જશે.

લટ: ખ્યારમાં ?

ખટ: હા. અને પછી જીવનનાં લ્હાવા લેજો આ સ્વાર્થમય  
સંસારમાં;

ખટ: હું હવે તમને એકાંત આપું.....(જતાં જતાં-)  
આલ અહિંથી રસ્તો માપું....

આઠમીને સ્ત્રી બનાવી પૈસા પૂરા લેવાય છે,  
હાલના જમાનામાં એવું થાય છે-દેખાય છે;

રસિકા: ભવિષ્યનાં ઘાતી થવા આટલી હિંમત થાય છે ?

ખટ: કેમ ન થાય ? જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

( રસિકા સાથે ખટપટનું બહાર જવું અને પછી આવી યાંભલા  
પછવાડે છુપાવું: )

લટ: એ બહાર આવ.

( ચટપટ બહાર આવે છે: )

લટ: માશુક, બોલો...ધુંધટનાં પટ બોલો:

( ચટપટ ચક્રાચાર્ય છે: )

લટ: ( લટુ બનતાં ) હંરિણુ જેવી સુકોમળ, બુલબુલ જેવી  
સુંદર, અપ્સરા જેવી કલાચતુર, દેવકન્યા જેવી  
દીપતી, કેમ કાંઈ બોલતી નથી ?

( ચટપટ મૌન રહે છે: )

લટ: હવે કયાં સુધી લાડ કરશે ? કયાં સૂધી લાજ ધરશે ?  
બો....લો....ને-( લટુ ) અરે બો....લો....ને-

ચટ: ( ઘૂંઘટમાં- ) શું બોલું ?

લટ: (કૂઠકા મારે છે:-(સ્વગત-) વાણી તો મધુરી. પણ જજ્જાય  
છે પ્રેમમાં અધુરી.....ના. પણ શરમાતી હશે. ( ચટ-  
પટને- ) જે આવડે તે હવે બોલી નાબો....ને-

ચટ: ( ઘૂંઘટમાં: ) પણ કેંજ ન આવડતું હોય તો ?-

લટ: આટલા મોંઘા શાને બનો છો ? મા...નો ને.

ચટ: ( ઘૂંઘટમાં- ) શું માનું ?

લટ: પડદાને દૂર કરવાનું: -

—ગાયન—

લટ: “ બો...લો ઘૂંઘટ પટ બોલો મધુ...રે,

“ શિદ્ધને ધરો લાજ, આ એકાંત છે, -(૨)

“ ખ્યારી મારી રૂપ દો પ્રકાશી-

“ વ્યર્થ ના વિતાવો, સમય લાલ આવો;

“ જાડપાન સર્વ હાલ શાંત છે—ખ્યારી.

“ આવોને બાથમાં રમિયે સંગાથમાં;

“ જમ્બેલિ મેઘલી આ રાત છે.—ખ્યારી.

લટ: ?

“ રંગે ખીલેલી-ફૂલી ફાલેલી.

“ રીઝાવો આપનો આ કાંત છે—ખારી. ”

લટ: પડકા દૂર હઠાવો:

ચટ: પડદામાંજ માલ છે:

લટ: ક્યાં સુધી ચાળા કરશો ?

ચટ: પડદો હશે ત્યાં સુધી.

લટ: (સ્વગત:) બરાબર છે. ચાલ ફૂંજ પડદો હઠાવું: (પ્રકાશ:)

ડીયર; ધૂંધટના પટ હવે દૂર થાશે.

ચટ: તો બન્નેની ફજેતી થાશે:

લટ: પત્ની અને સ્વામી તથા સંયોગ પહેલો થાય છે,

ચટ: (ધૂંધટ દુર કરતાં) એ નિશાનીમાં હવેથી લાજ  
હવે જાય છે !

લટ: નારીના લેખાસ પુરૂષ કાં દેખાય છે ?

ચટ: કારણકે જમાનો વંઠી જાય છે.

લટ: મને મુરખ બનાવનાર,—ફસાવનાર તું કેણુ છે બદમાશ ?

ચટ: કલ્હારનો દાસ.

લટ: આજ છે તારા જાનનો વિનાશ: તેં કરી છે મારી  
ફજેતી ખાસ: ચાલ થઈ જા તૈયાર: (ચાણુક કાઢે છે:)

ચટ: શું આપો છો કલ્હાર ?

લટ: અરે પડશે આમ કોરડાના પ્રહાર: (કોરડો મારવો,  
ચટપટનું ન્હાસી જવું.)

ચટ: (ન્હાસતાં) લોળા આત્માને બદમાશો ફસાવી, જાય

છે, ખરેખર હવેં તો જમાનો વંદી જાય છે—

લટ: (ચિતરફ જોઈને—) ઓ નીચ, ખટપટીયા, તું ક્યાં ગયો?

ખટ: (થાંભલાઓની ઓથે:) વરરાજા આ રહ્યો.

લટ: ચાલ આપી દે મારી પાછી નોટો.—નહિ તો કાઢી નાખું છું હમણાં ગોટો:

ખટ: ફેરવજો હવે દોરી લોટો: .

લટ: માલની કિંમત પુરી લીધા છતાં ફજેતી થાય છે ?

ખટ: થાય એ તો જમાનો આગળ વધતો જાય છે.

લટ: (ખીબદીને—) બદમાશ, મારા સામે આવ.

ખટ: પાવર હવે ખીજે ચલાવ:

(લટપટ, થાંભલામાં ચાબૂક જોરથી મારે છે. થાંભલો

લટપટ પર પડી જાય છે: ખડલડાટ સાંભળી અંદર પોલીસ દોડી આવે છે.)

પોલીસ: કયા હય ?

ખટ: (બહાર આવી જાય છે:) સાહેબ, ચોર હય.

પોલીસ: કીધર હય ?

ખટ: દેખોજ એ ખડા—બદમાશ હય ખડા:

પો: (લટપટને ડંડો લગાવે છે:) ચલ બદમાશ—

લટ: સાહેબ, અમ ચોર નહિ હય.

પો: અચસી રાવણાં રાવણી કર લીયા—ઓર બોલતા હય હમ ચોર નહિ હય: લૂંટ કરનેકા ઈશદા, આર બનનેફ મંગતા હય શહેબદા !— (ધમકાવીને બાંધે છે:)

લટ: રૂગિઆ ગયા, ચોર થયા, ને ડંડા પડતા જાય છે,  
 સાચું માર્યું જાય બદમાશો કાવી જાય છે—  
 મારી દાદ ઉડી ગઈ ને ઉલ્ટા મારા હાથપગ બંધાય છે,  
 બદમાશની બાદશાહીમાં નિર્દોષ માર્યા જાય છે.  
 લોખ પ્રાણીને ફસવનારા બહુ ઉભરાય છે,  
 આ જમાનામાં ગોઠડનગેંગ કાવી જાય છે—  
 (પોલીસ ધમકાવીને લઈ જાય છે.)

ખટ: (રસિકાને:) ખ્યારી, જોયો બંદાનો તમાસો?  
 રસિક: પણ આમ કરતાં કરતાં કોઈક દિવસ ડંડા ખાશે.  
 ખટ: ચૂકિત લગાવી ત્યાં મળ્યા કલ્હાર પાંચ હજાર છે,  
 રસિક: ભરથાર આલો પામતાં મારો બેડો પાર છે:  
 ખટ: વગર પરસેવે આમ પાંચ હજાર આવી જવાય છે,—  
 જોતો જમાનાનું જોર જમાનો આગળ વધતો જાય છે.  
 રસિકા: ડીયર, ચાલોને ફરવા જઈએ:  
 ખટ: ચાલો: (જતાં જતાં—)  
 રસિક: બે જણાંને ફોલેત મારી આ દંપતી ફરવા જાય છે.  
 ખટ: “ડીક થાય છે ડીક થાય છે. જમાનો આગળ વધતો જાય છે.  
 (બન્નેનું જવું.)

ખટ: (ડંડા સાથે થાળી લઈને—)

ધૃતિશ્રી “પરિવર્તન” નાટક પુરાણે, ફારસ ખંડે

વ્યક્તિ પંચક સંવાદે, એ જણાને ઉલ્લુ બનાવી ખીસા લર  
કયાં એ નામે તૃતિયો ધ્યાય:

(થાળી પીટે છે:)

(પડદો પડે છે:)

—

ચતુર્થ દશ્ય:

સ્થળ: બગીચો:

—

પાત્ર: પુષ્પા: અને સખિ.

—

(પડદો ઉપડતાં પુષ્પા હાર કુલનો હાથમાં રાખી ગાયન ગાતી  
દેખાય છે:)

પુષ્પા:

—ગાયન—

“ ર....સ....લર સૂં.....ન્દર..હિલહા.....ર. (૨)

“ વસશે જીવના.....ધાર.....ઉર હા.....ર.... રસભર.

“ ચૂંચન મધુકર, લેશે અધર.....પર સા.....ર,—

“ પ્રે.....મે ઉભળશે...રસ ધા....ર.....રસભર

“ પ્રેમ ગાન પ્રેમ તાન પ્રેમ પાન પ્રેમ ઢાન,

“ રતિ રંજનો ઉમંગ મુજ અંગ છે અલંગ;

“ લે—ટી.....શ ભાવે.....સુખ કા....ર....રસભર.”



( સ્વગત : ) મનોહર પુષ્પની માળા બતાવી આજ ઉમંગે,  
 સુકોમળ હાર આ ઝૂલશે મારા પ્રાણના અંગે—  
 અજળ રસ મીઠો પ્રણયનો હર મહીં રેલાય છે,  
 હું અવનવા આકર્ષણે માફ હૃદય ખેંચાય છે.

— ગાયન —

પુષ્પા: “ જગતનાં સર્વ જીવોમાં પ્રણયનો રોગ ભારી છે,  
 “ વિયોગીને વિહારીએ હૃદયથી હાર ધારી છે;  
 “ મહા મૃગરાજની શક્તિ પ્રણય પાસે બિચારી છે,  
 “ મદનનાં મારની પાસે સદૃષ્ટિ લાજ હારી છે.  
 “ મદનમારણ વિષે જેની સદા છે નામના ભારી,  
 “ ખરે એ દેવ મહેષે પણ પ્રણય પૂજા સ્વીકારી છે.  
 “ મહા શક્તિ પ્રણય દેવે જગત ભરમાં પ્રસારી છે,  
 “ અનુભવથી અરે બાણ્યું પ્રણયની સીત ન્યારી છે.”

સખિ: પુષ્પા બહેન, શું થાય છે ? (એક સખિ પ્રવેશે છે.)

પુષ્પા: પ્રેમનાં મહાત્મ્ય ગવાય છે. મનમોહનનાં બાપ  
 જપાય છે.

સખિ: પ્રભાકરના ?

પુષ્પા: હા. એ હૃદયઅધિશ્વરના: શાંત સુધારકનક. પવિત્ર  
 પ્રભાકરનાં.

સખિ: પ્રભાકર તો ગયા:

પુષ્પા: (અમુકીને—) હેં શું કહે છે ?

સખિ: પ્રભાકર ગયા:

પુષ્પા: ગમ્યા ?—ક્યાં ગયા ?

સુખિ: તેમના રહેઠાણે.

પુષ્પા: મને મળ્યા વિના,—કોણે કહ્યું ?

સુખિ: પિતાજીએ સખત આજ્ઞા ફરમાવી હતી. પછી તે શું કરે ?—આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી તમારી પાસે આવવાની તે હિંમત કેમ ધરે ?—

પુષ્પા: સાચું કહે છે ? મૂખી ! મશ્કરી તો નથી કરતી ને ?

સુખિ: મને મૂખ શા સાફ બનાવે છે—આવી મશ્કરી તે થાય ? વિના કારણે તમારા આત્માને દુઃખાવાય ?

પુષ્પા: ( દુઃખદ સ્વરે— ) હા.....ય !

— ગાયન —

— સાખી —

“ આ જહાવરી બાબાતણી આજ્ઞા બધી મૂલમાં કરી,

“ નહાસી ગમ્યા સ્વામિ મને સંકટ સિંધમાં પડી;

“ સંસારનો સાથી હવે ક્યારે મને મળશે ફરી,

“ આ દેહના આ કંઠપર કાતિલ ફેરવવી છરી—

“ પં.....થે પ્રણયને પડતાં—

“ નિરાશ.....બની...ફાંતે.....(૨)

“ નિરાશ બની.....ફાં હતા.....શ બની—પથે.

“ હૃદયનાજીનું ધ્યાન ધરીને

“ સ્વર્ગે સિધાવીશ આજ મરીને.....પથે. ”

( સ્વગત— ) હા.....આ નજરેથી મુવાચિત સુમને

મને અંજારા જેવા જણાય છે. મધૂરો મંદ પવનની દહેરો તીક્ષ્ણ કાંટા જેવી લોકાય છે. પિતાજી, નિર્દય થયા,—પ્રણયનાં અધિશ્વર મારો ત્યાગ કરી ગયા.—હા....ય ! મારે હવે શું કરવું ?—( ભેઠમાંથી કટાર કાઢીને— ) કરવું એજ કે આ કાતિલ કટાર વતી સ્વર્ગ સંચરવું : ( કટારને— ) આ કાતિલ કટાર, આ હતાશ થયેલી છાતીમાં ભોંકી દે તારી તીક્ષ્ણ ધાર....ઠંડાલા વિના જીવન વહવું, એનાં કરતાં ફના થવું એજ આ અભાગિની માટે ખુલ્લું છે દાર...

( કટાર ભોંકવા બાય છે, ત્યાં સખી અટકાવે છે. )

સખી: (હાથ પકડી:) આ શું? આટલો ઉન્માદ? આ કટાર શા માટે?

પુષ્પા: મારા દેહમાંના પ્રાણને બહાર કાઢવા માટે....સંધ્યાઓ તોડવા માટે—જીંદગીના વિનાશ માટે..

સખી: કારણ? કેં દિવાની તો નથી બની ને?—

પુષ્પા: સખિ, આ દિવાનાપણું નથી.

સખી: ત્યારે શું છે?

પુષ્પા: મારા સૂખનો માર્ગ છે.

સખી: જીવનનો નાશ કરવાથી સૂખ મળશે?

પુષ્પા: હા. અહિં નહિ તો સ્વર્ગમાં.

સખી: પણ કહે તો ખરી,—આટલું દુઃખ થવાનું કારણ શું છે?

પુષ્પા: નિરાશા.....

સખી: મળી કઈ આશામાં નિરાશા—?

પુખ્પા: હૃદયનાં અધિનયિને ભેટવાની આશામાં—

સખી: એટલા ખાતરજ પ્રાણ ત્યાગ કરે છે ?

પુખ્પા: હા.....પ્રણયનાં અધિદેવ હવે મળે એવા સંયોગો -

પણ નથી રહ્યા, એ બીજું કારણ:

સખી: હજારો નિરાશામાં પણ એક અમર આશા જ્વાલણી  
હોય છે. તું જીવતી હશે. તો તારા પ્રણયદેવ કોઈ  
દીવસ જરૂર મળશે.....માટે છોડી દે કટાર—સજીવે  
ધિરજના હથિયાર.

પુખ્પા: નહિ, સખિ ? મને મરવા દે: આશા અને નિરા-  
શાના દિલ્લોળે જીવન ટકાવવું એના કરતાં ક્ષણ થઈ  
જવું એજ જહેતર છે.

સખિ: જહેન, તારા માવતરને અનુકૂળ થઈ છેલ્લશંકર સાથે  
પ્રણામ કર, તો શું વાંધો છે ?

પુખ્પા: સૂપ કર.....એવી પ્રણયદ્રોહી વાત ન સંભળાવ: શું  
મને બળે સ્વામીવાળી બનાવવી છે ?

સખિ: પણ તારે પ્રભાકરનો મોહ છોડી દેવો ઘટે છે:

પુખ્પા: વિશુદ્ધ પ્રણયના તાંતુથી બંધાયેલા હૃદયને મોહવશ  
ન કરે. પ્રભાકર ઉપરની મારી ભાવના, પ્રભાકરનીજ  
કલ્પના એ મારા પવિત્ર પ્રેમનો પડથો છે:

જે ભાવના જે કલ્પનાનો અંતરે સંચાર છે,

તે દીવ્યએતિ પ્રેમની પ્રેમના જંકાર છે;

પ્રેમએતિ રૂપ આખા વિશ્વનો આધાર છે,

જગતની સર્વ બાજુમાં પ્રેમનાં સ્વરૂપ છે,  
 ત્રિભુવન ટકાવી રાખનારો પ્રેમદીવ્ય પ્રકાશ છે,  
 પુનિત એવા પ્રેમનો મારા હૃદયમાં વાસ છે.  
 પણ વડીલને એ પ્રેમનું કાંઈ પણ ના જ્ઞાન છે,  
 જોછી ખબર છે એમને કે જાણ મારો જ્ઞાન છે. —

સખિ, સ્નેહની વિશુદ્ધ વેદીમાં કેટલાય પ્રજ્વળી દીલોનો  
 ભેગ થાય છે, તેમાં આ કુદ્ર દિલનો આજે ઉમેરો થાય છે:  
 સખી: દુનિયા તને દિવાની કહેશે:

પુષ્પા: દુનિયા દિવાની છે કહે એવા દોષથી ડરવું નથી,  
 સખી સહન કરવા હવે આ જીવનને ધરવું નથી.

સખી: પણ-કાયા ગૂમાવી નાખવી એમાં છે ઘણી છે કૂરતા,  
 આયુષ્ય દોરી તોડનારા ખાચ છે અંતે ખેંટા;  
 ઉન્માદથી સંસારમાં સાહસ કદી થઈ જાય છે,  
 પણ પ્રાણ દેનારા જરૂર મરતી વખત પસ્તાય છે.

પુષ્પા: કુદ્ર બાબતમાં થતાં આવેશ પ્રાણ તત્ત્વ છે,  
 તોજ નાહી તૂટતાં આત્મા દુઃખાય છે પસ્તાય છે.  
 હું તણું હું પ્રાણ એ કે કુદ્ર આવેશે નથી,  
 તો આત્મજાણ તૂટતાં સુજને થવાનું કે નથી.  
 પ્રેમના યજ્ઞમાં જીવત એ હોમાય છે,  
 સ્મરણ તે જીવનનું મુલ્ય પછી પછી જાય છે !

સખી: એવી બધી બ્રમણા મહીં શિદ્ધિ તું સપડાય છે,  
 આવેશમાં તું કેમ જીવન કાપવાને પામ્યો છે ?

છોડ ખેડા ખ્યાલને આનંદ ઉરમાં ધાર,  
આ વેશ દે છોડી અને દૂર કર કટાર :

( સખિ, પુખ્તાના હાથમાંથી કટાર લેવા ભય છે ) .

પુખ્તા: એક કરવા દેવાર.

( વાર થાય તે પહેલાં કટાર સખી છીનવે છે )

સખી: ( સ્વગત: ) કટારની સાથે મારે અહિંથી ચાલી  
જવામાં પુખ્તાના જાનની સલામતી છે: હું રોકાઈશ,  
તો કટારની માગણી થાશે. આવેશમાં આવવું થાશે-  
( ભય છે )

પુખ્તા: ( સ્વગત: ) કટાર ગદ્દ તો બલે ગદ્દ! ( પડીને  
કાઢે છે: ) આ ઝેરની ફાંદી તૈયાર છે.  
હજારો ઝેરની ફાંદી આનંદથી ચાવી જઈ,  
આનંદથી સંસારને હું આ પળે ત્યાગી દઉં-!  
છેલની સાથે કરશે લગ્ન તે મિથ્યા નથી,-  
તો આપઘાત વિના બાકી એક પણ રસ્તો નથી.

( સ્વર્ગસ્થ જનેતાને ઉદ્દેશીને- )

ઓ માત મળવા આપને આવું હવે ઝટ સ્વર્ગમાં,  
શાંતિ હૃદયને આપવા તમ પાસ આવું સ્વર્ગમાં;  
જાતા તમારે જગતમાં હાય મારે કોઈ નહિ,  
આ ઝેરને લેવાં મને છે રાક્ષસાઈ કો' નહિ.

( પ્રભાકરને ઉદ્દેશીને- )

હોલા પ્રભાકર, આપને આશિષ દે બાળા દુ:ખી,

( ૬૨ )

કન્યા વરીને આપ ઠોઈ, સંસારમાં થાને સૂખી;  
છે વિનિતિ મારી તમે દુઃખો બધા ભૂલી જાને,  
નિભાંગી પૂષ્પાને વિસારી વિશ્વમાં સૂખીયા થાને.

( ઝેર ચાવી જાય છે: )

( ક્ષુભતાં- ) આ વિશ્વમાં સાચા જીવંતી દીલ જેને ચાય છે,  
મીલન વિના અંતે પ્રણયની આગમાં હોમાય છે.  
વિશ્વના મહાશયો—

આ-આ-આ-જીવ મારો જાય છે !

પણ પ્રેમના ઇતિહાસમાં નામ મુજ નોંધાય છે—!

જે જેને ચા'ય છે તેનું મિલન ના થાય છે,

જા....જા....જગવાનું તારા રાજ્યમાં—

અ....અ....અન્યાય ભારે થાય છે— !

( પૂષ્પા પડી જાય છે; ઝેર અંગે અંગમાં પ્રસરી  
જાય છે—પુષ્પા મૃત્યુ પામે છે. )

( પડદો પડે છે: )

—

પંચમ દૃશ્ય:

સ્થળ: ચટપટનું મકાન:

પાત્ર: ચટપટ, મોટરવાળાઓ અને લટપટ:

( પડદો ઉપડતાં ચટપટ, નામું લખતો એકેલો જણાય છે: )

( એક મોટરવાળો આવે છે: )

૧ મોટરવાળો: શેઠસાહેબ,

ચટ: (ઉભો થઈને-) આવો. મોટર લાવ્યા છે કે ?

૧ મો. વા: મોટર તૈયાર છે. રૂપીઆનો માલ આઠ આનામાં મળે એમ છે.

ચટ: પણ પેટ્રોલ ખરાબર પુરેલું છેને?—મારે તો લાંબી ટ્રાયલ જોઈશે.

૧ મો. વા. મોટરની ટાંકી ચીકાર છે—પણ ટ્રાયલ લેતાં ઠીક લાગે તો મોટર ખરીદવા વિચાર છે ?

ચટ: એ કાંઈ આગળથી કહી શકાય નહિ.

૧ મો. વા. ઠીક....પછી વાત-ચાલો...

(બન્ને જવા માંડે છે ત્યાં બીજો મોટરવાળો આવે છે;)

૨ મો. વા. શેઠ સાહેબ, ક્યાં જાઓ છો ?

ચટ: નથી જાણતા ! મોટરની ટ્રાયલ લેવા જઈએ છીએ.

૨ મો. વા. કાલે મારી મોટરની ટ્રાયલ લીધી તેનો શું જવાબ આપો છો ? કિંમતમાં વાંધો નથી; તેમ મોટર રસ્તામાં ચટકી પણ નથી.

ચટ: તમારી મોટર મને પસંદ ન આવી.

૨ મો. વા. તેનું કારણ ?

ચટ: 'સીટ' ખૂબ દુર્બલ છે.

૨ મો. વા. સીટ દુર્બલ હતી તો બેઠાજ શું કામ ? સીટ તો બેસતી વખતેજ જોવાય: એમજ કહોને ન લેવાનો, એ દોષ છે.

(ત્રિજો મોટરવાળો આવે છે.)



૩ મો. વા. મારી મોટરની આપે ડ્રાયલ લીધી, હવે ક્યારે ખરીદવા વિચાર છે ?

ચટ: પણ તમારી મોટર મને જરાયે પસંદ નથી પડી. તેનું એન્જીન બહુ ગંધાય છે. (ચાથો મોટરવાળો આવે છે.)

૪ મો. વા. શેઠ, મારી મોટર માટે શું જવાબ ?

ચટ: તમારી મોટર મને જરાય ન ગમી: પૈડાં બહુ નાનાં છે.

૧ મો. વા. શેઠ, હું રજા લઈશ;

ચટ: કેમ ? હજી તો તમારી મોટરની ડ્રાયલ લેવી છેને ?

૧ મો. વા. મહેરખાની ડ્રાયલ લઇને પછી આ બધાને જવાબ આપ્યા; તેવોજ જવાબ મને મળે: માટે ડ્રાયલ આપવાનો મારો વિચાર નથી: તમે તો મફતની રહેલ કરનારા મફતલાલ છો.

ચટ: (છેડાઇને-) હું કાંઈ તમને ઘેર બોલાવવા નથી આવતો સમજ્યા કે ?—મફતનો મારો જીવ લેવા આવ્યા છે ? જાઓ. ચાલ્યા જાઓ: મારે કોઈની મોટર જોઈતી નથી. તમે બધા ખરાબ માણસ છો.

બધા: ખરાબ તો તમે છો:

ચટ: ચાલવા માંડો ચાલવા. કાંઈ બોલવાનું બાન છે ? ગાણી વેચવા આવ્યા છો કે તકરાર કરવા આવ્યા છો ? ઝાઝું બોલશો તો પોલીસને બોલાવીશ, સમજ્યા ?

બધામાંથી એક:—હા સમજ્યા કે તમે લોભીયાના સર-દાર છો. ઉલ્હુની ટોળીના હરખાર છો. પોતાની

બાયડીને બીજાનાં હાથમાં આપનાર ગમાર છે.

ચટ: કંઈ જીભ બધ છે કે નહિ ? નિકળી જાયો બહાર,  
નહિ તો મારા હાથના મુઝા ખાશે:

—ગાયન—

બધા: “જા જા મોટા લૂચ્યા, નિકળશે આંહી ફૂચ્યા,  
“ નહિ આંહી પાવર આલનાર છે.....

ચટ: “ નિકળો ખાશે ધક્કા, નહિ તો જાશે મક્કા,  
“ કાંઈ ચોરી જવાનો વિચાર છે ?.....

બધા: “ વીખરાશે ડાઘી તારી, છોડી દે તું લવારી,  
“ નહિ તો ડંકા બધાને તૈયાર છે:.....જા...જા.”

( ડંકાબાજ સાથે બધા ચાલ્યા જાય છે: ચટપટ એકલો  
રહે છે: ત્યાં ખટપટ બાવાના વેષે દાખલ થાય છે: )

બાવો: જયશ્રીકૃષ્ણ....

તાંબાકી ચાંદી બનાઈ ચાંરીકા સોના,  
એક રૂપિયામેંસે બનાવ હઈં દોના:

( ચટપટ, બાવાને વળગે છે: )

ચટ: મહાત્મા, પધારો પધારો. ( ખટપટ બેસે છે. )

ચટ: તમે તાંબાની ચાંદી બનાવો છો ?

બાવો: ગુરૂજીકા પ્રતાપસે હમ કર શકતા છું.

ચટ: મને ન બનાવી આપો ?

બાવો: લાવ ચાંદી-સોના બના હઈં.

ચટ: જરા બેસજો, આ લાવ્યો ચાંદી: ( જતાં જતાં )

શેઠઃ બેઠા આજ આવી સુરસરિની રેલ છે,  
ખરેખર મેં પૂર્વ ભવે પૂણ્ય બધું કીધેલ છે;  
આવે લક્ષ્મી ચાંદલો કરવાં એવા ક્યાંથી આવ્ય ?  
ચાંદીના સોના લેવાનો આજે આવ્યો લાગ-

( ચટપટ જાય છે : )

ખાલોઃ (સ્વગત-) આવ્યો મારા હાથમાં ચટપટ લોભી આજ,  
પરમાત્મા તું આ સમે નિભાવજો મુજ લાજ.

જયજય રામા, રાખ મળમાં-લીધો ધામાં-લીધો ધામા  
-આવ્યો ધામાં-જય હામોદર, રેજો હાજર,-( એમ  
બોલતો ફરે છે )

( ચાંદીનાં લાટા લઈને ચટપટનું આવવું : )

ચટઃ હ્યો આ ચાંદીનાં લાટા. બનાવી દો સોનાના પાટા:

ખાલોઃ અરુણ. લાટા તિબેરીમેં રખ દો. હમ ઈધર બેઠ કર  
મંત્ર જપતા હય આધા ઘંટામે ચાંદીકા સોના હો  
જાયગા. તુમ બહાર ફરો. આધા ઘંટા પીછે આના  
—તિબેરી ખોલ કર લાટા લઈ જના:

ચટઃ સાફે ખાવાજી, ફૂં બહાર જઈ ફૂં:

( તિબેરીમાં લાટા મુકીને ચટપટ જાય છે : )

( જતાં જતાં—) સોના. સોના. આધા ઘંટા પછી  
સોના..સોના..સોના....

ખાલોઃ (સ્વગત:) ઉલ્હુ ! હાથમાં આવ્યો છે તો ખરાખર,  
—હવે કરી નાખું શુકાભર.

( ચાંદીની ગાંસડી ખાંધે છે—ખાંધતાં )

બીજાની માલીકીની મિલકત આમ બંધાય છે, માણસ  
ધાને ને કરે, ખરે જમાનો આગળ વધતો જાય છે.  
( ગાંસડી બાંધીજ- ) તિલ્લેરીમાં આ બે લાટા મૂકવા દે .  
તિલ્લેરીમાં બેડા મૂકી બંધ કરે છે- )

—ગાયન—

“ લોભીયા જન ખાસ (૨) .

“ દ્રવ્યની માળા ફેરવશે રૂપાળા બનીને રૂપૈયાના દાસ....લોભી

“ રળી રળી મરે તિલ્લેરી તર કરે પેટમાં પુકે ન ખાય,

“ પૂર્ત મળે મારા જેવા પછી પાડે પોક મોટી

હાય હાય....લોભીયા,

( ગાંસડી સાથે બાવો રસ્તો પકડે છે: )

( થોડીવાર ચટપટ આવે છે: )

ચટ: ( તિલ્લેરી પાસે બેસે છે: ) છે નો એમનું એમ....છે તો

જેમનું જેમ છે તો તેમનું-તેમ.....

( તિલ્લેરી ખોલતાં— )

હૃદયના આનંદથી તિલ્લેરી ખોલાય છે,

( ખોલીને ) હાય ! આ શું ? આમાં તો પગરખા દેખાય છે !

( ગભરાઇને- )

ટોડો ટોડો, મારા કબ્દાર લાગી જાય છે,

બાવો મને બાવો કરી ગયો ડાઝળી ચરફી જાય છે !

( પગરખાં હાથમાં લે છે: )

( પગરખાં છાતીમાં ફૂટે છે : )

હાય ! હાય ! હાયરે પૈસા હાય રે પૈસા હાય રે પૈસા હાય રે હાય !

લાય ! લાય ! લાયરે મારા ઉરમાં લાગી લાટા તારી લાય !

ખાય ! ખાય ! ખાયરે મારા પૈસા તેનું સત્યાનાથ બય !

.....હાય !-હાય !

( છાતી પગરખાથી ફૂટતો ફૂટતો ગાંડો બની બહાર ચાલ્યો બય છે : )

ખટપટ : ( થાળી અને ડાંડી સાથે : )

ઈતિશ્રી “ પરિવર્તન ” નાટક પૂરાણે ફારસ ખડે,

મોટરવાળા અને વાણીયા સંવાદે આવો શાહુકાર થયો

ને શાહુકાર આવો બન્યો એ નામે ચતુર્થોધ્યાય :

( થાળી પીટે છે )

( પડદો પડે છે )

પ્રથમ દ્રશ્ય :

સ્થળ : લગ્નમંડપ :

પાત્ર : કાંતિલાલ, હેલશંકર, માનુનીઓ અને જયંત

પાછળથી ચન્દ્રમણિ :

( કાંતિલાલ વરઘોડો ચડાવવા અશ્વને શણગારે છે :  
હેલશંકર નવાં નવાં વસ્ત્રાભુષણ પહેરી રહ્યો છે. માનુનીઓ

મંગળ ગીત ગાય છે. એવી રીતે સીન શરૂ થાય છે :

માનુનીઓ: — ગાયન —

“ માયાઈ રાખજો ઉમંગ ધરજો આનંદ કરજો રાજ,”

“ છેલાવરને આવે હર્ષની છોળું, બહાલપ ઢોળું

માણુરાજ. (૨) એકલું વાળું.

“ છેલાવરનું સુખ સુધાકર જેવું જળકે ચળકે સુંદરરાજ,

“ આંખલડી અણિયાળી છે મરમાળી

માણુરાજ. (૨) એકલું વાળું.

“ વધુ ફવરની જોવા સરખી જોડી યાશે રાજ,

“ માર્કેડ આયુષ લોગવે આશિષ આપિયે

માણુરાજ. (૨)....” એકલું વાળું.

( ગીત પુરૂ થતાં જયંત હાંફતો હાંફતો આવે છે.)

કાંતિ: ( જયંતને જોઈને- ) અલ્યા જયંત, છે શું ? કેમ

આટલો બધો ગભરાય છે ?

જયંત: વિવાહની ફજેતી થાય છે.

કાંતિ: કાંઈ નવા જૂની બની છે ? કેમ કાંઈ બોલતો નથી ?

જયંત: શું બોલું મારું કપાળ...કન્યાએ તો આ-ઘાત કર્યો.

હવે વરઘોડો શાનો ચઢાવો છો ?—નાહક ધરની ફજેતી

શું કરવા કરો છો ?

કાંતિ: ( ગભરાઈને-હેં ! શું કહે છે જયંત ! મશકરી તો

નથી કરતો ને ?

જયંત: કાકા, આવા સમયે મશકરી તે થાય ?—વિના કારણે

લશમાં વીધી નાંખાય ?

તિ (કપાળે હાથ પછાડીઃ) હા...ય ? આખરે સાાકક

વર્ષે મારી આગરૂ, ધૂળમાં મળી-લોક મારી સામે

આંગળીયો કરશે -અદેખા લોકોની આંતરડી કરશે:

( માનુનીઓ નિરાશ થઈ ઉઠે છે. અને જવા માંડે છે: )

એક:—લગનમાં વિધન થયું, ચાલો સર્વે ઘેર,

બીજી:—કન્યાનું મૃત્યુ થયું, થયો કાળો કેર....(બધી જાય છે:

છેલ: ( હમેશનાં કપડાં ચડાવી:— )

મરી કન્યા તો ભલે ક્યાં તેની દરકાર છે ?

હૃદયને રીઝાવનારી એક દિલદાર છે ?

ચાલ તેની પાસ એજ પ્રેમી નાર છે ?

સંસારનો તેમાં સમાયો સર્વ સૂખનો સાર છે...

( ખિસ્સા તપાસી: )

પણ શું જવું ? નાખિસામાં એક પણ્ય કલ્હાર છે,

કાંઈ વાંધો નહિ આ ડોકરો તૈયાર છે—

( કાંતિલાલને— )—સો રૂપિયાની જરૂર છે.

કાંતિ: શું કામમાં જોઈએ છે ?

છેલ: શું કામમાં જોઈએ છે, એની તારે શી પંચાત છે ?

આપ જલ્દી બસ, નહિ તો તૈયાર મારી હાત છે.

કાંતિ: દીકરા, તારી પાછળ હું બાવો થયો: રસ્તે રખડતા

એક લિખારી જેવો થયો ? તોયે તું એવોજ રહ્યો?—

છેલ: ગમે તેવો રહ્યો: તારે તેનું શું કામ છે ?

કાંતિ: તું સો રૂપિયા માગે છે પણ મારી પાસે ક્યાં કામ છે—?

છેલ: ભારી પાસે ચાલોકી ન જતાવ: સો રૂપિયા સત્તર આપી દે.

કાંતિ: ક્યાંથી આપુ ?

છેલ: તું વેચાઈને પણ મને આપ.

કાંતિ: તારા જેવા કૃષકલંક દીકરાને ધિઃકાર છે,  
આપને વેચવા માગે-જાન ફટ ફટકાર છે-?

છેલ: જીભડી ખંધ કર, નહિતર હમણાં રૂવાળ બદલી જાય છે  
જેના છે રૂપિયાની તોતુજ હાલ હવે ભુંડા જણાય છે.

કાંતિ: તારા લગનના વાળાં ખંધ થાય છે; જેવા પ્રસંગે તને  
તને મોજશોખ કેમ સાંભરે છે ? આજરૂ ચાલી જાય  
છે, તેનો કાંઈ વિચાર થાય છે ?

છેલ: આડી અવળી વાતો જવા દે ! રૂપિયા આપે છે કે નહિ ?

કાંતિ: ભારી પાસે નથી:

છેલ: ઓ નાદાન !—( કાંતિલાલને બેચાર મુક્કા ભારે છે: )

—( કાંતિલાલ પડી જાય છે. છેલ તેની ગળચી ઢાબી  
ઉપર ચઢી બેસે છે: )

( ખંજર કાઢી: ) તારા પ્રાણ જીવાને બે મીનિટની વાર છે,  
કહી દે કે રૂપિયા જોઈએ તેટલા તૈયાર છે:

કાંતિ: ઓ...દીકરા, મારો જીવ જાય છે. ગળું દબાય  
છે—મને મૂકી દે.

( આકાશ વાણી: )

—છોડીદે, છોડીદે, અનાચાર કાં વધારે છે ?—



—પૂત્રને પિતા તણે, કેમ સંભવે વિસારે છે ?—

—જન્મદાતા બાપને, ઘાતકી ! કેમ મારે છે ?—

—શામાટે જનકના ઉપર જીલ્લમ ગુજારે છે ?—

( છેલ, ઉભો થઈ બચ છે : )

છેલ : ( ચમકીને— ) અરે ! આ શબ્દો ક્યાંથી સંભળાય છે ?

મારા કાનનાં પડદા કેમ તૂટી બચ છે ?

( આકાશ વાણી : )

સત્કર્મને દુષ્ટકર્મનો ઇન્સાફ બ્યાં દેવાય છે !

તે સ્થળેથી હીવ્ય શબ્દો બાણને સંભળાય છે—!

છેલ : (સ્વગત:) આ સ્થળ હવે બાંધકર જણાય છે:—...જલ્દી

બહિં કામગીરાની પાસે, વાપરવાના પૈસા ત્યાંથી

મળી બશે:

( છેલ બચ છે : )

કાંતિ : (સ્વગત:) ખરેખર ! મારું નાક કપાઈ ગયું. ઉજળે

મોઢે બહાર નિકળાય એવું ન રહ્યું. કીર્તિના શ્વેત

પટમાં શ્યામ કલંક લાગ્યા જેવું થયું—હાય—બહાર

કેમ જવાય ? લોકોનો ઉપહાર કેમ સ્હેવાય ? (ઉન્મા-

દથી—) ઓ જીવ, ચાલ આ દેહ પિંજરમાંથી ઉઠી

જવા તૈયાર થા. (ખંજર લઈને—) ઓ ખંજર, તું

મારા લોહીની તરસી થા—આ દુઃખી આત્માની છા-

તીમાં પેસી જા—(ધા કરવા બચ છે ત્યાં થાય છે.

—આકાશવાણી—) (તેજ ફટે છે:).

અટકી બા.

જમતનાં લોળા પ્રાણી, સાહસ કેમ થાય છે ?

કાંતિ:- (તેજ તરફ હાથ બેઠી:) દેવ, ક્રીતિ' બધી ચાલી બાય છે !

: આકાશવાણી :

ધીરજથી કાંતિથી બધાં સારા વાનાં થાય છે ?

કાંતિ: પણ શું કરું દેવ ! મારો જીવ સળગી બાય છે.

: આકાશવાણી :-

—શ્રદ્ધા હોય તો સાંભળ, આ આકાશવાણી થાય છે:—

—તારા દુખી જીવનનો, હવે સુખમાં પરિવર્તન થાય છે:—

—તારો પુત્ર છેલ્લશંકર, વેશ્યા ગૃહે જો બાય છે—

—ત્યાં બા. ને બા. કે શી ઘટના થાય છે !—

(તેજ અદ્યક્ષ:)

કાંતિ ! (સ્વગત:) આકાશવાણીને માન આપી, વેશ્યાગૃહે જઈને બાઈ કે ત્યાં કેવી ઘટના થાય છે ? ત્યાં જ વાણી બાઈ કે મારા દુખી જીવનનો સુખમાં કેવી રીતે પરિવર્તન થાય છે ?

( વેશ્યાગૃહ પ્રતિ પ્રયાણ: )

( પહોંચે પડે છે )

( ૧૦૪ )

સપ્તમ દશ્યઃ

સ્થળઃ

સ્થળઃ વેશ્યામન્દિર.

—

પાત્રઃ કામપ્રભા, ચમેલી, છેલ, અને કાંતિલાલ.

—

(પડદો ઉપડતાં પોતાની દાસી સાથે કામપ્રભા દેખાય છેઃ)

(સારંગીમાંઃ)

—ગાયન—

“ ઉન શા....મરે...મોરી બયા તે મરે.....રી.....(૨)

“ મંચરે અકે....લી; ચલી બન ફૂં....જમેં,-

“ બિચમે મિલો મોરા.....રી.....ઉન.

“ નેન નચા....કર, પકરી જુગલ.....કર,

“ કીનો ચુબન બલ જો.....રી.....ઉન.

“ રઠઝકે મે..રી ધ્યાન ન લી.....ની-

“ કર દીની.....આ જા.....રી-ઉન. ”

( દ્વરથી છેલશંકરને આવતો જોઈ સ્વગત- )

પેલો છેલશંકર આવતો જણાય છે. અંજ ઉપર આજે ફાટેલા કપડા દેખાય છેઃ એની સાથે ખ્યાર કરવામાં કાંઈ સાર નથી. તેના ચહેરા પરથી જણાય છે કે તેની પાસે એક પણ કલ્હાર નથી. ( દાસીને- ) દાસી, હું અંદર બેસું છું પેલો આવે છે તેને અંદર આવતાં રોકજો.

દાસી: બાઈ સાહેબ, બહુ સારું:

(કામપ્રભા અંદર બેસે છે:)

(છેલશંકર આવે છે:)

છેલ: કેમ, તારા બાઈસાહેબ શું કરે છે ?

દાસી: તેનું તમારે શું કામ છે ? જ્યાં જવા નિકળ્યા હો, ત્યાં આજ્યા જાયોજ.

છેલ: વળી બીજે કયાં જવાનું હતું ? પ્રાણુ ખ્યારીને મૂકી પારકે ઘેર ભટકવાથી શું શ્રેય થવાનું હતું ?

દાસી: અહિં કોણ તમારી પ્રાણુ ખ્યારી છે ?—મગજમાં ચિત્તભ્રમ વાયુએ પ્રવેશ કર્યો છે, કે બાટલીનાં પવિત્ર પાણીથી કોઠો ભર્યો છે ?

• (છેલ આગળ જાય છે. દાસી રોકે છે: છેલ લાત

મારીને અંદર જાય છે. દાસી પડી જાય છે:)

છેલ: (અંદર જતાં) કેમ દીલોબન, (કામપ્રભા બહાર આવે છે) ખૂશીમાં તો છે ને ?

કામ: (તરછોડીને-) દીલોબન કહેનાર હોવાન, આ કોનું ઘર છે .તેનું છે કંઈ જાન ? વગર રજાએ મારા ખાનગી આવાસમાં કેમ આવ્યો ?

છેલ: બહાલી, ગરીબનાં જેવા દિદાર બેઠ મને વિસરી ગયા છો; કે સેવકથી મરકરી કરવા તત્પર થયા છો ? માફ નામ છેલશંકર કે જેણે પ્રેમમૂઘ્ધ થઈ પોતાનું હૃદય

તને સમજ્યું છે. ઘણાં દિવસોએ પ્રેમ આમ કેમ બૂલી  
જાય છે ?

પ્રીતિની જાળમાં જકડી હવે કેમ બેવફા થાય છે ?  
તારા જેવી પ્રેમાળ પુતળીને આવું વર્તન છાજતું  
નથી. મારી જીવનન !

કામઃ રૂપકર નાદાન, તે વખતની વાત તે વખત ગઈ.  
હતી ત્યારે હતી ચારી હવે પરવા નથી તારી.  
બિખારી જોઈને તૂજને તૂટી ગઈ આપણી ચારી.

છેલ્લું : ( દુઃખિત સ્વરે : )

ફના ફું તો થયો બારી સહુણી ખ્યારમાં તારા,  
છતાં મુજને તિરસ્કારી હવે તું બેવફા થા ના,  
કરી ના આખરે બહાલી, કરી ના માલની પરવા,  
જીવન દીધું બધું આલી હવે તું બેવફા થા ના.  
ક્રીધા છે હાલ તેં ખૂરા ઉતારી ફૂપમાં મારા,  
લગાવી નેનનાં ખંજર હવે : તું બેવફા થાના.  
કટાક્ષે વાપરી મારા જીવનના તેં ક્રીધા ચૂરા;  
જીવન આધાર જો ખ્યારી હવે તું બેવફા થાના.

કામઃ અરે જો કામના અધા વિચારી જો જરા નજરે,  
પ્રિયા છે કેાણ અહિં તારી હવે તું ઇશને ભજરે.  
અમારો આજ છે ધધો બચુચકને બનાવાનો,  
નથી તે વિશ્વે હું ફેરો અમારે તો કમાવાનો.  
ઉતરને તું હવે હેઠો લવારી છોડને તારી,

તલુદે આશ તું ખારી નથી તારી આહં ખ્યારી,  
 છેલ્લ: આખરે આમ કરવું હતું, ત્યારે પ્રથમથી મધુર શબ્દ-  
 વહી શા માટે માફ મન હરી લીધું ? મેંત્ર ખંજરથી  
 શા માટે માફ ઠળખું ધાયલ કીધું ?

કામ: હોવાના ફૂટેલ તે વખતે તારા ગજવામાં કલ્હારનાં આ-  
 કર્ષકે અવાજ થતા હતા; અને અત્યારે તારા કોટના  
 તોળરા જેવડા ખીસ્સા પણ ખાલી પડ્યા છે. લાંબૂ  
 લાંબૂ વિવેચન કયાં વિના એક શબ્દમાં સમજી જા;  
 કે હવે પ્રથમનો વખત ગયો છે. શું તું બાણતો નથી  
 કે વેશ્યા લક્ષ્મી હોય ત્યાં સુધીજ રનેહ દેખાડે છે ?

છેલ્લ: અરે જીવતી ચૂડેલ, તારા જેવી અધમ અખળાને  
 હજારવાર ફિટકાર છે: ( કપાળે હાથ પછાડી: ) હાય,  
 'મે' જો પ્રથમથી આવું બાણ્યું હોત તો મારા પવિત્ર  
 પિતાની અવજ્ઞા કરી તારી પ્રપંચી બળમાં પડત નહિ.  
 હાય. મેં આંધળાએ મૃગજળને ખડું જળ માની  
 હાથે કરી પાસમાલી બોરી લીધી.—ખાપડાઢાની અમૂ-  
 લ્ય આખડ અળગી કીધી—અરેરે ? નાતબતમાં નિંદા-  
 પાત્ર થયો, તેનો બહલો તું આવી નીચતાથી વાળે છે ?  
 ઠગારી નાર, કંઈક તો વિચાર—

કરોડોની બધી પૂંજ લીધી છે મેં તને ખ્યારી—  
 અધમતા ના હવે છેડો બતાવે કેમ હત્યારી—  
 નથી એક પાઈ પણ પાસે મૂંઝવે શી રીતે માથે ?

બન્યો છું સાવ બાવો છું, તારા ફંદનાં ફાંસે—

કામઃ ઘરેઘર લીખ માગીને ગુજારો આજથી કરજે,  
મળે જો લીખ ના તો પેટમાં પાણુકા ભરજે;  
રવાનો થા અહિંથી તું ન વળશે કાંઈ આળામાં  
ન એકે હોય આશ્રય તો બાજે ધર્મશાળામાં.

છેલઃ ફૂટા, આમ કૃતાત્મી ન થા. વીધાસઘાતી ન થા. તારી  
પાછળ ફું બેઠાલ થયો છું. આખા જગતમાં નિંદા-  
પાત્ર થયો છું.

કામઃ મૂર્ખનાં સરદાર, છાનોમાનો નીચે ઉતર, અને ઘર  
તરફ ગમન કર.

છેલઃ ( સક્રોધઃ ) જઈશ તે ક્યાં—હવે તે છે પરસ્પર બાન  
જવાની વાતો. મારી મિલકત પાછી આપ, પ્રેમ કર કાંતો.

કામઃ મારા ઘરમાં, તું મારા સામે થાય છે ?

છેલઃ હા...મારાથી તું બેવફા થાય છે—!

કામઃ પાઈ પણ પાસે નહિ, ને રૂવાળ રાબનાં,

છેલઃ ચૂપ કર ચૂડેલ, રાખ તારી જીભ માનમાં.

કામઃ તારા જેવા હીજડાથી શું કામ પ્રભા ડરનાર છે ?

જો નજીક આવ્યો તો આ તમચો તૈયાર છે ( ટેબલના  
ખાનામાંથી તમચો લે છેઃ )

છેલઃ તારા તમચાની મને નથી દરકાર,—આ ચપ્પૂ તારો છે  
પ્રાણ લેનાર. ( ચપ્પૂ કાઢવો )

તમચો હાથમાં ને હાથમાં રહી બશે,

આ તીવ્ર આકાશી તારા બન કના થાયે.

જે હોય જીવવાની આશા, તો લીધેલા પૈસા આપી  
દે પાછા:

કામ: એક ફૂટી બદામનાં પણુ દર્શાન નહિ થયે.

છેલ: લોહી ચૂસીને, હવે બધું ફૂલાતી બાય છે,  
જે તારા હાલ દુષ્ટા, આજ કેવા થાય છે.

(ચપ્પુ સાથે છેલ ખસે છે:)

કામ: (તમચો તાકીને—)

એક ડગલું જે ભર્યું તો તમચો ફૂટી જશે,

પ્રાણુ તારા દેહમાંથી આ સ્થળે ફૂટી જશે.

છેલ: મારા વેરની વસુલાત, ચપ્પૂ વડે કરનાર છું.

ફિશિયારી દે તજી. મારા હાથથી તું મરનાર છું.

એમને એમ રહેશે તમચો હાથમાં તારા—

ને દેહ તારો વીંધશે આ ચપ્પુની ધારા—

(છેલ, કામપ્રભાની છાતીમાં ચાકૂ મારે છે. કામ-

પ્રભા પડી બચ છે: છેલ તેની છાતીપર ચઢી બેસે છે:)

કામ: (પડતા—) ઓ...હો...!—

(કાંતિલાલનુ આવવું:)

કાંતિ: (અભરાઈને—) છેલશંકર, આ શું કર્યું?

છેલ: જેણે મને જીવતર ઝેરી બનાવ્યું; જેણે મને આપનો

અક્ષમ્ય અમરાધી બનાવ્યો, જેણે મને હાલબેહાલ

કર્યો; તે ચુન્દેગારનો વધ કર્યો—(ચપ્પૂ મેદાનમાં કાંતિ



તરફ નાખીને-) દ્યો આ ચપ્પુ- હવે મારો વધ તમે કરો....હું તમારો અપરાધી છું:

કાંતિ: આ જગતના ન્યાયમાં છોડકો છોડ થાય છે,  
તો પણ વધેલો તો મદદ માગીજ દેતા જાય છે.

છેલ્લ: મારે લીધે કાળા કલકે શિર આજ્યા આપને,  
એ હોર ગુન્હાની ઘટે છે મ્હોતની શિક્ષા મને-

કાંતિ: શાંત ચાપ્યારા પૂત્ર, ઉન્માદ વશ કાં થાય છે ?  
માનવી નિમિત્ત છે, બનવાનું બન્યે જાય છે.

છેલ્લ: ચપ્પુ લેતા આપને કમકમાટી થાય છે,  
( ચપ્પુ લઈને-) તો દ્યો, મારા હાથથી મારો બાન ફેના થાય છે.

( ચપ્પુ છાતીમાં મારવા જાય છે, ત્યાં તેજ ફટીને છેલ્લનો હાથ ઉંચેજ રાખે છે: )

છેલ્લ: ઓહ ? મારા હાથ ઉંચે કેમ ખેંચાય છે ?

—આકાશવાણી:—

આવેશમાં આત્મા તણો કેમ કરે છે નાશ,  
હાથ બેડી માગ માફી તાત તારા પાસ-

( છેલ ચપ્પુ ફેંકી દઈને-) ( તેજ અદ્ભુત: )

છેલ્લ: અપરાધ મારા લાખ, આપો માફ તેની આ સમે,  
પ્યારા જનકે, આ દીન બાલક આપના ચરણે નમે-  
( પગમાં પડે છે )

(૧૧૧)

કાંતિ: જીવન સુધારી લેં હવે એ શીખ આપું હં,  
સુખી રહે તું સર્વકાએ આશિષ આપું હં.  
(પડહો પડે છે:)

ડોપસીન  
દ્વિતીયાક સમ્પૂર્ણ:

પ્રતિય અંક.

પ્રથમ દશ્ય:

સ્થળ: પ્રભાકરનો રૂમ:

પ્રાત્ર: પ્રભાકર, ચિમનલાલ અને ડોક્ટર.

(પડહો ઉપડતાં પ્રભાકર ઉદ્ધીગ્ન રહેરે ઉભેલો દેખાય છે:)

પ્રભા: (સ્વગત:) આજનો દિવસ મને કેમ લયંકર જણાય છે? આ માફે નાનકડું નિવાસસ્થાન મને કેમ ખાવા ધાય છે?

કફે જ્યાં હાય દષ્ટિ ત્યાં પડે છે ત્રાસની વૃષ્ટિ,  
મહા વીકાળ થઇને આજ ખાવા ધાય છે સૃષ્ટિ,  
ઠમ્પે હૃદયને હાય બની મમ કંપતી દષ્ટિ,

થવાની આજ શું મારાપર હશે શું કદની વૃદ્ધિ  
(પોસ્ટમેન આવી એક પત્ર આપી જાય છે)

પ્રભા: (વાંચીને-)

ચિતા બની ચેરી બદલ વિવાતછી વરસી થઈ,  
આશાભરી લોળી સૂકન્યા હાય ભસ્મીભૂત થઈ-!  
(મુછો પામે છે:)

(પ્રભાકરનો સ્નેહી ચિમનલાલ આવે છે:)

ચિમન: (સમકીને-) અહા, આ શું ? પ્રભાકર મુછાંવશ કેમ ?  
(કાગળ તરફ નજર કરી) સમજાય છે મુછાં  
કારણ:-આ કાગળનું વાંચન..... જોઈ કે તેમાં શું  
લખાણ છે ? (કાગલ લે છે:)

(વાંચવો:) સદ્ગુણ સાગર પ્રભાકર,

પૂષ્પાગૌરી લક્ષ્મણ પહેલાં ઝેર પીને તમારા નામનો  
પોકાર કરતાં મરી ગયા....સંસારનો સહવાસ છોડી અદશ્ય  
પથે પ્રયાણ કરી ગયા.

લી. પૂષ્પાની એક સખી.

પૂષ્પાનાં આત્મઘાત વાંચીને પ્રભાકરની આ સ્થિતિ  
થઈ જણાય છે. પ્રિયતમના અભાવે પ્રેયસી આત્મઘાત કરે,-  
જને પ્રેયસીનાં અકાળ આત્મઘાત વાંચી પ્રિયતમ બેભાન  
થઈ જાય એવા પ્રબલ પવિત્ર પ્રેમના ઉગાસકોને ધન્ય છે:  
ચાલ સત્વર એક સારા ડોક્ટરને બોલાવી લાવું: (જવું:)  
પ્રભા: (સ્વગત:) ઓ પૂષ્પા, પૂષ્પા, આવ...આવ આંહી

આવ. શા માટે દૂર નાસે છે ?-શા માટે તારા આ  
પ્રેમીકથી ત્રાસે છે ?-(ચમકીને-) અરે-? હું કેને  
બોલાવું છું ?-જેને બોલાવું છું તે આટલામાં ક્યાં છે ?  
અરે આ દુનિયા ઉપર પણ ક્યાં છે ?- -પૂષ્પા, પૂષ્પા-?  
સંસારના સંબંધ જુઠા ગણી ચાલી ગઈ,  
પ્રભાકરને રોતો કરી દુઃખડસને દેતી ગઈ;  
હજી કામ આ સંસારમાં તારું ઘણું બાકી હતું,  
મૂંઝી અધૂરા સ્વર્ગમાં બાવું તને શાને ગમ્યું ?  
હા.....ય !

મનની બધી મનમાં રહી બાજી બધી બગડી ગઈ,  
પુર બાદ્રપદમાં સ્નેહ સરિતા શૂષ્ક થઈ ચાલી ગઈ-!

(મુર્છા ખાય છે:)

(ચિમન ડૉક્ટર આવે છે.)

ડૉક્ટર, દર્દીને તપાસવા આવે છે:)

ચિમન: ડૉક્ટર સાહેબ, પ્રભાકરની સ્થિતિ ગંભીર છે કેમ ?  
ડૉક્ટર: હા. છે તો તેમ: પણ મારાથી બનતા ઉપાયે  
બનતી સારવાર કરી સાબ કરવા ચત્ન કરીશ: પછી  
તો તેમનું જેવું કિસ્મત-!

(દર્દીની નાડી તપાસે છે:)

મંબા:

—ગાયન—

“ બલે કરમાં મહી નાડી તપાસો ઉતરી ઉંડા,  
“ અમારો બાજી બધી તમે વિદ્યા નથી શિખ્યા,

“ તમારા ઔષધો મોંઘા હશે આખાદ ને ઉંઘા-  
 “ અમારા રોગને મારે જણાયે સર્વ એ વૃક્ષ-  
 “ તમારા આ મલમપટ્ટા ભલે હો હીમથી ઠંડા-  
 “ ઝરે છે આજ તેમાંથી અમારે કાજ અંગાસ-  
 “ જગતનાં કુદ્ર રોગીની તપાસે જઇ તમે નાહી,  
 “ હૃદયનાં ભવ્ય રોગીની તણ દોને તમે નાહી.”

ચિમન: ડૉક્ટર સાહેબ, હર્દીને શું જણાય છે ?

ડૉક્ટર: હૃદયની પીડા જણાય છે:

ચિ: સુધરતાં કેટલા દિવસ થશે ? દવાનો આજ શું થશે ?

ડૉ: આ રોગની દવા મારી પાસે તો નથી:

ચિ: ચાજ ગમે તે કરો...પણ દવા તો કરો.

ડૉ: હર્દીને માનસિક વ્યાધિ છે: અને માનસિક વ્યાધિનું  
 ઔષધ, મારી પાસે તો શું, ખૂદ ધનવંતરી જેવાનાં  
 ઔષધાલયમાં પણ ગેરહાજર છે.

ચિ: બેઠાએ તેટલા પૈસા લો.

ડૉ: માફ કરો.....પૈસાના લોભે-પરમાત્માના ગુન્હેગાર થવા  
 જેટલી તાકાત મારામાં નથી:....હર્દીનું ગમે તે થાય,  
 પણ ડૉક્ટરનું દામ ન બચ એવા પૈસાખૂબરી ડૉક્ટરો  
 હાલના જમાનામાં ઉભરાતા બાંધ છે; પણ તેઓ નથી  
 બાળતા કે જગતના નાથનાં ન્યાયી ચોપડામાં રાક્ષસના  
 નામથી ચિતરાય છે.

ડૉક્ટર નહિ તે કૈવ્ય છે હર્દીનું કિત મ્હોતા નથી,

ડૉક્ટર નહિ તે દેત્ય છે હદિપર મમતા નથી.

ડૉક્ટર નહિ તે દેત છે હિલમાં કયા ધરતી નથી,

ડૉક્ટર નહિ તે દેત છે જે ભગવાનથી ડરતા નથી.

મહાશય, હું ડૉક્ટર છું પણ માણસ છું....દેત કે રાક્ષસ નથી:

ચિ: તમારા જેવા નિખાલસ હૃદયનાં ડૉક્ટરોને મારા ધન્યવાદ હો ?—

ડૉ: જો પોતાનાં સ્વાર્થમાં લોખા પ્રાણીઓનાં લોજ ન લેવાનો સફળુષ્ટ કેળવાય છે; તો તમારાજ નહિ, પરંતુ આખા જગતનાં ધન્યવાદ મેળવાય છે:....દુનિયાપરના ડૉક્ટરો અમાનુષિ સ્વભાવનો ત્યાગ કરે-માનુષિ સ્વભાવ ધારણ કરે; હદીને પોતાનો આત્મખંધૂ માને દ્રવ્યની ઢરકાર નહિ કરતાં સેવા કરવાનો ગુણ કેળવે, તો તમારા જેવા એકનાંજ નહિ; પરંતુ આખી જગતનાં આશિ-વાદ મેળવે.

ચિ: બરાબર છે:....દરેક ધંધાદારીઓ પોતાના સ્વાર્થમાં દુષ્કૃત્યો કરતા અટકી જાય, તો આ હળાહળ કવિ-યુગમાં પણ સતયુગ પ્રસરી જાય:

ડૉ: પરંતુ સ્વાર્થનાં ઘાટા પડળથી અંધ થયેલાઓને સત્ય ક્યાંથી સમજાય? અને સત્ય ન સમજાય; ત્યાં સૂધી કળિનું જોર ક્યાંથી ઓછું થાય?—મહાશય ! બહુ વખત ગયો, હવે હું રબ્બ લઉં છું; આ હદીને એકલા ન મૂકવાથી ભલામણ હઈ છું.

ચિ: આપે અહિં સુધી વિના ચાળે પધારવાની તરફી  
લીધી: એ માટે આપનો અત્યંત ઉપકાર:

ડા: ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ કર્તવ્ય કેરી બ્રહ્મતા,  
ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ કર્તવ્ય કેરી વંચના:  
કર્તવ્યનિષ્ઠ શશાંક સૂરજ સર્વદા નભ સંચરે.  
વરસાદ વરશે ને પૃથ્વી પ્રાણીને હૃદયે ધરે,  
આમ્રતરૂ આપેફળો સલિલ શુચિ સરિતા વહે,  
એ સર્વ સિદ્ધ સ્વભાવથી ઉપકાર એકે ના કરે-

તો પછી ઉપકાર શાનો ભાઈ માનો ફરજ કૈંક બબલતાં  
ઉપકાર શાનો ધર્મને પથે ઘડીભર ચાલતાં  
ચૂકવું ફરજનું કરજ તો શાફકારો ભલે કહો,  
પણ એ ઉચીત વ્યવહારથી ઉપકાર શો મારો થયો ?

ચિ: વાહ, આપ ડોક્ટર નહિ પરંતુ દેવ છે.

ડા: હું જઈશ.

ચિ: પધારજો. ( ડોક્ટરનું જવું: )

પ્રભા: ( બેભાનાવસ્થામાં ઉભો થઈને ન્હાસતાં- )

ગોતી લઈ હું સ્વર્ગમાં જલ્દી મળું પૂંપા તને,

આવું અરે આવું નહિ ક્ષણનો વિલંબ કરે હવે.

( ભાગી જવા ભય છે. ચિમન પકડે છે: )

પ્રભા: ( પોતાને છોડાવતાં- ) આઘા ખસો. છોડી દો. મારી

મધુરીને મળવા જવામાં મને વિલંબ થાય છે-?

( પ્રભાકર ઉન્મત્ત થઈ ફટીને ચાલ્યો જાય છે: )



(૧૧૭)

## દ્વીતીય દશ્ય:

સ્થળ: રસ્તો:

પાત્ર: ચટપટ, નિશાળીયાઓ, સિપાઈ વગેરે.

( પડદો ઉપડતાં ચટપટ છાતી ફૂટતો પ્રવેશ કરે છે: )

ચટ: ( નેડાથી છાતી ફૂટતો: )

હાય, હાય....હાયરે પૈસા હાયરે પૈસા હાયરે પૈસા હાય—!

લાય, લાય....લાયરે મારા ઉરમાં લાગી લાટા તારી લાય—!

ખાય, ખાય...ખાયરે મારા પૈસા તેનું સત્યાનાથ જાય—!

( ચટપટ, રસ્તા વચ્ચે બેસે છે: ત્યાં નિશાળીયા આવે છે:

“લોભીયા-લોભીયા” કહી પજવે છે. ચટપટ ખીજાય છે.

—એક ગૃહસ્થ ત્યાંથી પસાર થાય છે:

ચટ: ( ગૃહસ્થનો છેડો પકડી: ) એ ચોર, મારા પસા આપતો જા.

શ્રીક: છોડી દે. છટ્ છટ્...નહિ તો પોલીસને બોલાવું છું.

ચટ: મારા પૈસા આપતો જા.

શ્રીક: પોલીસ—

( પોલીસનું આવવું: )

( ચટપટ ગૃહસ્થને છોડી પોલીસને વળગે છે: )

ચટ: મારા પૈસા આપ:



ચો: લે. ( ડંડા લગાવે છે. )

ચટ: મારા પૈસા આપ.

ચો: લે: ( ડંડા લગાવે છે. )

ચટ: વોય તારા બાપરે—!—મારા પૈસા આપરે—!

( પોલીસ બે ચાર ડંડા લગાવી દે છે. )

ચટ: જમાદાર સાહેબ, મને ન મારો...માફે ગાંડપણ ચાલ્યું

બીજા છે: અરસર !—જમાનો વંડી બીજા છે.

ચો: ( સ્વગત: )

બાપડી જનાવરને જે આવા ગાંડા થાય છે,

ડંડા લગાવ્યાથી ખરેખર પાંસરા થઈ બીજા છે—(જવું:)

ચટ: ( પશ્ચાત્તાપ કરતો )

ખાધું નહિ પીધું નહિ હીધું નહિ પરમાર્થમાં,

રાત્રી રહ્યો બસ એકલા કલ્હાર કેરા અર્થમાં;

જીવની પેઠે અતિશય સાચવી લક્ષ્મી સદા,

પણ લોભીયાનું દ્રવ્ય ધૂતારા ઠગી બતા સદા;

પ્રાણને ઈશ્વરથકી પૈસો બહુ બ્હાલો કર્યો,

લોભમાં અંધો બની ઉપયોગ સારો ના કર્યો.

એ માટ આંવી આ દશા માફે હૃદય પરનાય છે,

હવે વિનાના લોભમાં અંતે દશા આ થાય છે—!

( એક ફેરીયાનું આવવું. )

ચટ:—( ટેલતો. )

પૈસા ગાંઠના બીજ ને ઉપરથી ડંડા ખવાય છે,

ક્યાં જઈને પોકાર કરવો ?—જમાનો વંદી બન્ય છે.

ફેરીયો: ભાઈ, કેમ દિલગીર જણાવ છો ?

ચટ: આ ભોળા પ્રાણીનાં પચાસ લાખ આલ્યા બન્ય છે,  
દીલગીર ન થાઉં તો શું કરું ?—જમાનો વંદી બન્ય છે.

ફેરી: જમાનાની તમને શી પડી છે—!

ચટ: સોનેરી ટોળીયો હાલમાં જ્યાં ત્યાં ઉલસાય છે,  
શું કહું ભાઈ ? આજકાલ જમાનો વંદી બન્ય છે,

ફેરી: ત્યાગી દો જમણા બધી ને ખાદીની ફેરી કરો,  
તન મન અને ધનથી ભારત દેશની સેવા કરો:

ચટ: ભાઈ, ખાદી એ વળી શું છે ?—કે જેની ફેરી કરવાની  
તમે બલામણુ કરો છો:

ફેરી: ( પહિરેલા કપડા બતાવી: ) આ રહી ખાદી: કે જેના  
સત્કારથી છે દેશની આખાદી:

ચટ: ( ખાદી જોઈને—) ઓહો, આટલી જડી ખાદી—ભાઈ,  
આટલો બધો ભાર શરીરપર કેમ સહેવાય છે ?

ફેરી: અમને ખાદીમાં દેશનો ઉદ્ધાર દેખાય છે.

ચટ: ખાદીનાં કપડા પહેરવા મન મને થે બન્ય છે,  
કહોં ભાઈ, ત્રણ કપડાનાં દામ શું લેવાય છે.

ફેરી: શ્રીમંત પૈસાદારના બે રૂપિયા લેવાય છે,  
ગરીબ માણે તો તેને મફત પણ દેવાય છે.

ચટ: ભાઈ, મારા પચાસ લાખ રૂપિયા ખુતારો છો ગયો

છે. આ એક રૂપિયો પાસે છે: ને એક રૂપિયામાં આપી શકે તે આપો.

ફેરી: ઘણીજ ખૂશીથી. આ એક રૂપિયો પણ તમારી પાસે રાખો. જે તમને કામ આવશે: હ્યો પહેરો આ કપડાં. (કપડાં આપે છે.) અને હવેથી ખાદીનાંજ કપડાં પહેરજો.

અટ: (પહેરી લે છે:)

સૂર્ય ચન્દ્રની સાક્ષીએ આજ નિયમ લેવાય છે.

કે આજથી આ સેવક ખાદી ઉપાસક થાય છે:

ફેરી: જૂલમનું જડણું ભાગવા જહો ખાદીમાં તાકાત છે, જોલો સર્વે એક સાથે ખાદી અમારી માત છે.

અટ: બાડી, ઘોળી, મેલ વિહોણી, ખાદીનો શણગાર છે.

ફેરી: ખાદીનાં સન્માનમાંહી હિન્દનો ઉદ્ધાર છે—

—જવું—

અટ: (ઘાળી ડાંડી સાથે:—)

ઇતિશ્રી “ પરિવર્તન ” નાટક પૂરાણે, ફારસ ખંડે નાના-મોટા સંવાદે કલ્હાર-ખાદીનાં ઉપાસક થયા એ નામે અંચમે ધ્યાય.

( ઘાળી પીટે છે: :

ઇતિશ્રી ફારસ વિભાગ સમાપ્ત—

( ઘાળી પીટે છે— ) —જવું—

( ૧૨૧ )

પ્રતિય દશ્યઃ

સ્થળઃ શ્મશાનઃ

પાત્રઃ પ્રભાકર, કૃષ્ણ, પુષ્પાઃ

(પડદો ઉપડતાં પ્રભાકર, પુષ્પાની રાખનાં ઢગલા પાસે દેખાય છેઃ)  
પ્રભાઃ (ઉશ્કેરાઈને-)

ઓ હૃદય, તું બસ જા બળી અંગારમાંથી રાખ થા,  
પ્રાયશ્ચિત્ત એ પૂરું નથી જા જા હવે દ્વર્ગુષ્પ થા,  
બાળા કસાવી તહે અરે ઓ દ્વષ્ટ દીલડા ફર થા,  
આ જુલ્મ કેં ઓછો નથી બસ ઝેર ખા બસ ઝેર ખા.

(શરીરે રાખ ચોળવીઃ)

શોધું સકળ સંસારમાં પૂષ્પા છતાં મળશે નહિ;  
લઈને કઠીરી વીચરે પૂષ્પા છતાં મળશે નહિ.  
ઉભો રહીને એક પાયે શૂદ્ધ થૈ તપ આદરે,  
વનનાં બધાં વૃક્ષો વિહંગોને બલે હું ઠરગરે.  
પણ નહિ મળે રે નહિ મળે બસ નહિ મળે રે નહિ મળે,  
હું શું કરે ? પૂષ્પા વિના મુજ હૃદયમાં અગ્નિ બળે-!

(ખંજર કાઢીને-)

હંમે હૃદય માફે બધું જો માટ મરવું છલ છે,

નિર્ભળ અવિચળ પ્રેમ માટે જોખમ એજ અભીષ્ટ છે.

(પૂંપાને ઉદ્દેશીને-)

ખડાલી, વિલંબ કઈ નહિ આવું હું મળવા તને,  
સ્નેહાળ બાળા સ્નેહથી સત્કારજે તવ————

(ખંજર લોકવા જાય છે ત્યાં ગુપ્ત અવાજ આવે છે—“મા”-)

પ્રભા: (ચમકીને-) અરે, આ અવાજ કયાંથી આવ્યો ?

(ચોતરફ જોઈને) અહિં તો કોઈ નથી. માફે હૃદયજ  
મજસાય છે. જો હૃદય ચાલ ચાલ હવે બીર થા:—પા-  
પનું પ્રાયશ્ચિત કરવા ગભરાટ છોડીને ધીર થા.

ખડાલી વીલંબ કઈ નહિ આવું હવે મળવા તને,  
સ્નેહાળબાળા સ્નેહથી સત્કારજે તવ કાંતને—

(ખંજર લોકવા જાય છે ત્યાં ગુપ્ત અવાજ થાય છે.

ગુપ્ત અવાજ: મા કર-વત્સ, આત્મઘાત ના કર.

( શ્રી કૃષ્ણ ગરૂડારૂઢ પધારે છે. )

શ્રી કૃષ્ણ: ધન્ય વત્સ, ઉર નિરમળ તારી.

પ્રભુય ઉછરતું સુંદિર સ્થાન,

પ્રેમ ભક્તિ તૂજ દલ દેખીને,

ખચાવવો પડશે તવ જાન—

પ્રભા: હૃદય્યાણુ પરમાત્મવ, આપના અધકરણ ચરણમાં  
મારા પ્રણામ છે.

કૃ: કલ્યાણ વત્સ—! તારા અવિકારી પ્રભુજને હીથે શું  
સ્વગથી અહિં આવ્યો શું:

પ્રભા: વાહ પ્રભુ !

કૃ: વત્સ, તારી પ્રભુચિનીને સજીવન કરું છું-  
( જગવાનુ જળજલિ રાખનાં દગલા પર છાંટે છે  
પુષ્પા સજીવન થાય છે. )

પુષ્પા: ઓ બહાલા,-!

પ્રભા: મારી મધુરી-! ( બન્ને લેટી પડે છે. )

( હસ્ત મેળાપ: )

શ્રી કૃષ્ણ: ( હસ્ત મેળાપ કરતાં- ) વત્સ પ્રભાકર તારી  
પ્રભુચિનો હાથ તારા હાથમાં આપું છું- તમારા જેવા  
શુદ્ધ પ્રેમનાં ઉપાસક દંપતી ઉપર મારો હાથ આપું  
છું.- અને દેશ સેવાના પૂનિત યજ્ઞમાં યથાશક્તિ  
ફાળો આપવા શક્તિમાનુ અને ઉત્સાહી બનો એ  
, આશિર્વાદ આપું છું:

ઉપરથી:—કલ્યાણુ થાઓ નવદંપતીનો કલ્યાણુ થાઓ  
( સુમન વૃષ્ટિ થાય છે. )

( શ્રી કૃષ્ણ બાલ્યા બાય છે. )

પુષ્પા: ( સ્મિત: )

જમતનાં નાથના હાથે બની હું આપની દાસી,  
પધારો પ્રેમની પ્રતિમા કરે પૂજા થઈ દાસી.  
( પગમાં નમે છે. )

—આચન—

પ્રભા: “ ચરણની....તું નહિ દાસી. ( ૨ )

“ મા....રી સ્વામિની સાચી.....ચરણની.

“ પ્રેમપૂર્ણ મૂળ જીવન બનાવ્યું તે મંજૂલ ભાવો,  
 “ સદીનું નવરૂપ બતાવ્યું શુદ્ધ સ્નેહ પ્યાસી....ચરણની.

પુષ્પા: “ હૃદયશ્રમય પૂંપકલિથી પૂર્ણ ઉર વાસી,

પ્રભા: “ લેટું ભાવ ધરી અંતરમાં દેવી તું ખાત્રી...ચરણની.”

પ્રભા: તારા હૃદયમાંહી વિકારી પ્રેમના તલભાર છે,

દાસી કહું કેવી રીતે ? તું દેવીનો અવતાર છે:

પુષ્પા: દેવી નહિ દાસી કહો આતાશુદ્ર નારી છે,

દેવી નહિ દાસી થવાની આશ મારી છે,

પ્રભા: તું શુદ્ર નથી, પણ મહાન્ છે. તારા જેવી આદર્શ

રમણીને દાસી કેમ કહું ?

પુષ્પા: જગનાં સીતાદેવી હતાં પણ રામની દાસી હતા,

રાધા મહાદેવી પરંતુ કૃષ્ણની દાસી હતા;

દ્રૌપદી દેવી ભણે પણ પાંડવની દાસી હતો,

દમયંતી દેવી વીશ્વની પણ નળ તણી દાસી હતી.

સાવિત્રી દેવી પણ સત્યવાનની દાસી હતી,

દેવી ભલી તારામતી પણ હરિચંદ્રની દાસી હતી.

સત્યાશિત્ર શક્તિથી નારી અન્યથી પૂજ્ય છે,

પણ નાથનાં તો ચરણની દાસી સદા કે'વાય છે.

પ્રભા: મારી ઉપાસનામાં પ્રગળ તું દેખાય છે.

સ્વામિ થતાં તારો હૃદય મુજ હર્ષથી ઉભરાય છે.

પુષ્પા: હૃદયના નિવાસી, પલ્લવન વિદ્યાસી-કહો કે મારી

તું ચરણ દાસી:

( ૧૨૫ )

પ્રભા: એ આગ્રહ જતો કર.

પુષ્પા: આપના વદન સુધાકરમાંથી 'દાસી'નો મંધૂર ટફકો  
સાંભળવા શું આ કાનો ભાગ્યશાળી નહિ થાય ?

પ્રભા: પ્રણયખ્યાસી દાસી આવ.

પુષ્પા: (લેટતાં-) આજે માફે ભવન....અફળ થયું....હુ:ખનાં.  
કાળા અંગ્રેજીનું જૂથ વિદિર્ણું થયું....મનગમતા મન-  
મોહનનું મિલન થયું.

—ગાયન—

પુષ્પા: “ થયું આજે, ભવતર સુખકર—

“ પ્રિયજન આ....ય મિલન થા..તાં.....(૨)

“ મનમાન્યા મનમોહન પામી—

“ દા..ન પ્રણયના દા....તા,

“ ઉરથી રહાતા—

“ પૂંજી પાય પુનિત પ્રિયતમનાં,

“ છબી અંતર પધરાતાં,

પ્રભા: “ રસ પાજે (૨) મનહર વસી મમ ઉરસર.

“ દેજે સુખ સાતા—(૨)———થયું.”

—ખન્નેનું જવું:





( ૧૨૬ )

ચતુર્થ દ્રશ્યઃ

સ્થળઃ ચંદ્રમણીનું મકાનઃ

પાત્રઃ ચંદ્રમણિ, અસુયા, પ્રભાકર, પૂષ્પાઃ

ચંદ્રમણિઃ

—ગાયન—

( સોહિણીઃ )

“ ના....રી...વિષમ કટા.....રી—(૨)

“ તીમ તે....ની ધા.....ર ભા....રી.....

“ મા.....રી....જખમ અપા.....રી (૨)

“ કરે નર સંહા.....ર કા....રી....

“ અબળા નહી પણ....પ્રબળા ખા...રી....

“ નારી થકી...તો...નાગણુ સા....રી...

“ કા....રી...જીવન ખુવા...રી (૨)

“ છે કરનારી ના...ર ખારી.....નારી—”

( સ્વગત—)

સામે રહી શત્રુ સદા આ કંઠ કાપી જાય છે,  
પણ પાપી પ્રમદા ખરે વીશ્વાસથી તન ખાય છે.  
વિશ્વાસથી લોભાવી જિ પળમાં હજાહજ ધાય છે,  
જે ચાય છે તેનાજ નારી પ્રાણ લેવા ધાય છે.  
વિષ જાણ છે વામા ખરે નહિ ઝેર તે વામી શકે.

આકાશને અબળા તણે ના પાર કે પાત્રી શકે.  
 મળમૂલ હાડ ફિરથી અબળા બચંકર ઝેર છે,  
 દિલ કલ્લ કરનારી ખચીત શીર કાપતી ચમચેર છે.  
 તોય સીમાં અંધ થઈ મેં છાંદગી ઝેરી કરી,  
 નિર્મળ હૃદયની બાળકીની ઘાત હાથે મેં કરી;  
 કુદટા થકી રાખી પ્રણય ભારે કુટિલતા વાપરી,  
 કામળ કળી જેવી સૂકન્યા હાય ભસ્મભૂત કરી:

(અસૂયાનું આવવું:)

અમ્મ: નાથ, આમ કેમ ઉશ્કેરાયો છો? સુઈ જાઓ. વધારે  
 બોલશો તો પીડા વધતી જશે.

ચંદ્ર: તારી મોહનિદ્રામાં હું બહુ સૂતો: ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં  
 મારા લલાટમાં “ પૂત્રીનો ખૂની ” એ શબ્દો અંકાઈ  
 ગયા—અને હજી પણ તું સુવાડવા આવે છે?

અમ્મ: ( હાથ ભેડી: )

માફ કરો નાથ, આ અજ્ઞાન અબળા જાતને,  
 સુંદા હવેથી નહિ કરું આપું વચન હું આપને

ચંદ્ર: ( સંકોધ: )

જા દૂર થા દૂર થા યો દ્રષ્ટ રંડા મૂળ થકી,  
 તુજ ફંદ માંહી હું ફસાયો વાત થઈ કર્મે લખી;  
 પાચૂ હળાહળ ઝેર તે કુદટા કૃત્તની તું ઘણી,  
 અબળા નહિ પણ છે ભયંકર નાર તું તો નાગણી.  
 અધો થયો અવિચારી હું અવલોકતાં તુજ ફેહને,

( ૧૨૮ )

પાપની મૂર્તિ ખરી બાણી થકયો ના હું તને  
ઓ નીચ કુલ્ટા પાપિણી ચંડાલિણી તું ફર થા,  
મૂખ મલીન તુજ બેલું નથી ઓ ઘાતકી તું ફર બ.

અસુઃ નાથ, આશ્રિત અબળાના દોષો ક્ષન્તવ્ય હોય છે: મને  
માફ કરો, માફ કરો:

ચન્દ્ર: હોર સર્પિણી, અકિંથી ચાલી બ: ઝેરથી ભરેલો  
તારો દેહ લઈને ચાલી બ:

( અસુયા જવા માંડે છે: પણ તેને પાપનો ગાક્ષા-  
ત્કાર થાય છે: ચન્દ્રમણી સોક્ષપર સુધ્ધ બાય છે: )

અસુઃ ( સ્વગત: ) હાય-મારે ક્યાં જવું? -કોની આશ્રિતા  
થવું? માફ પાપ ભયંકર છે. મને આશરો કોણ આપે?

લોળી અને કોમળ સૂકન્યા મારનારી હુંજ હું  
કોમળ કળી કરમાવનારી નીચ પાપી હુંજ હું,  
મારે લીધે દુઃખનાં પ્રભાકરને દીવસ ઉભા થયા,  
મારે લીધે મારા પાત દુઃમથી પથારી વશ થયા  
સંસારમાં કેવી રીતે ફરવું લઈ મૂખ શ્યામને,  
આ બ્રહ્મ કાયા કુંભનો સત્કાર કરશે? કો હવે?  
માટે પીયૂના ચરણમાં મસ્તક નમાવી હું કઈ,  
ને જીભ ધરડીને પછી સંસારને છોડી જઈ.

( ચન્દ્રમણીનાં પગમાં પડી બાય છે: )

અસુઃ (જીભ કરડતાં) નાથ, આ નીચ અને પતીતનાસીનાં  
સંઘળા ગુન્હા માફ કરજો:

( આત્મહત્યા કરી બચ છે: પડી જવું: )

ચન્દ્ર: ( ચમકીને-અસુયાના મોઢામાંથી ખૂન ટપકતું જોઈને- )  
હા....હા-! આતો જીભ કરડીને મરી ગઈ-ખરેખર,  
શોકના છોકરા ઉપર અદેખાઈ રાખી મહાપાતકી પ્રેમ-  
દાની દશા હીક થઈ:

પ્રભૂનો ન્યાય એવો છે કરે તેવું જરૂર પામે,  
ન શક્તિ લેશ માનવની થવાની ન્યાય એ સામે:  
પાપ સંસારે કર્યું તે લેશ ટળવાનું નથી,  
શિક્ષા ગુન્હાની પામવી એ દૂર જોવાનું નથી,  
વાર્સલ્થ\*સ્નેહ વિસારીને સંતાન પર ફર થાય છે-!  
એવી વિમાતા સર્વની અંતે દશા આ થાય છે-!  
હવે મારે પણ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ:

( ટેબલના ખાનામાંથી ખંજર કાઢે છે: )

ચન્દ્ર: ભામિની બ્રહ્મા થકી ભારે ખરાબી થાય છે,  
પાપિણી પત્ની પ્રતાપે ધર ઉજ્જડ આ થાય છે-!

( ખંજર લોકવા બચ છે. ત્યાં અવાજ આવે છે: )

—પિતા, પિતા, સખૂર કરો—

( પુષ્પા અને પ્રભાકર આવી ચડે છે: )

ચન્દ્ર: કોણ ?

ખન્ને: આપનાં નિહોંચ બાલકાં:

ચન્દ્ર: મૂળ્યા-પ્રભાકર ?

બાને: હા.

( બેટીપડે છે.)

ચન્દ્ર: ( આશ્ચર્યથી- ) પૂળ્યા, મારા હાથેજ તારા મૃત દે-  
હની ખાખ થઈ છે. છતાં તું સજીવન કેમ દેખાય  
છે ? પૂત્રી, મને આશ્ચર્ય થાય છે !

પૂળ્યા: ( પ્રભાકરને બતાવી: ) આ પ્રેમની પ્રતિમાના પ્રતાપે:

ચન્દ્ર: તે કેવી રીતે ?

પ્રભા: સુરખી, પૂળ્યાનાં અવસાનનાં સમાચાર સાંભળી હું  
ઉન્મત્તપણે અહિંના સ્મશાનમાં આવ્યો: રાખના ઢગ-  
લા ઉપર મારો બાન ખંજરથી ચીરી નાખવાની મેં  
તૈયારી કરી, ત્યાં અંતરીક્ષથી પધાર્યો હરિ: જળાંજલિ  
છાંટી પુળ્યાને સજીવન કરી:

ચન્દ્ર: વાહ, મારા ખ્યારા પ્રભાકર, તારા હૃદયની નિર્દોષતાની  
કદર આ પાપીએ ન કરી: એ ઘોર અપરાધની મને  
માફી આપ:

પ્રભા: તમને માફી આપવા જેટલી યોગ્યતા મારામાં નથી:  
હું તો આપની પાસે દીન બાળક છું:

ચન્દ્ર: પુળ્યા, તારો પણ હું અપરાધી છું. અપરાધીજ માત્ર  
નહિ, પરંતુ ઘોર પૂની છું. તારા આ પાપી પિતાને  
ક્ષમા કર:

પુળ્યા: માફ કરે: હું તો આપની કીકરી પૂત્રી છું.

...પિતાજી, મારા ક્યાં છે માણ ?

ચન્દ્ર: ( આવેશપૂર્વક: ) નરકની સ્હેલમાં: તેનું પાપી શબ  
આ રહ્યું: ( બતાવે છે: )

પુષ્પા: માણ !

પ્રભાકર: માણ !

( મૃતક દેહને બન્ને ભેટે છે: )

ચન્દ્ર: પવિત્ર સંતાનો-! એ પાપી દેહનો સ્પર્શ ન કરો:  
તમારા દેહને અપવિત્ર ન કરો: એ દેહ તો હળાહળ  
ઝેરથી ભરપુર છે: અતિથય કૂર છે....એની છાંચાનો  
ત્યાગ કરી તમે મારી પાસે આવો: બન્ને હાથમાં  
હાથ મિલાવો:

— હસ્તમેળાપ —

ચન્દ્ર: ( હસ્તમેળાપ કરાવતાં— )

ન:બનવાનું જે હતું તેનું “ પરિવર્તન ” થાય છે !

પત્નિપતિ-પૂષ્પા, પ્રભાકર; આ ક્ષણેથી થાય છે. !!

પુષ્પા: પ્રભાકર:- — ગાયન —

( બિહાગ ! )

“ જનક ચરણ થા...ય આ....જે

“ નમન અમ...સન્તા....નો....ના....(૨)

“ કરો મન મોઢું લેલે ન મોઢું-

“ અપરાધી જે જે ના—નમન.

ચન્દ્ર: “ સૂખમાં બૂલો, દુઃખડા બૂલો,

“ વેશવ પામે મયા ના—નમન.

ખન્ને: “ અમિમય દષ્ટિ, અમૃત વૃષ્ટિ-  
 “ માગે બાલક ના ના...નમન. ”

( પડદો પડે છે: )



પંચમ દશ્ય:



સ્થળ: કિવાનખાનું:

યાત્ર: પ્રભાકર, પૂષ્પા અને કૌમિક યાત્ર ચટપટ:



( પડદો ઉપડતાં પ્રભાકર વિચારમાં હેખાય છે: )

( પૂષ્પા કુલની છાબડી સાંથે આવે છે, કુદછાબ એક  
 બાબુ મૂકી પતિને વિચારમાં નોંધ પૂછે છે. )

પુષ્પા: પ્રાણનાથ, આજે આપ શું વિચારમાં સુંથાયા છે ?  
 પ્રભા: બહાલી, આજકાલ ભારત વર્ષમાં ઘેર ઘેર કલેશ અને  
 અનેક પ્રકારના કષ્ટ દષ્ટિએ પડે છે. સૂખી દંપતી  
 ભાગ્યેજ જડે છે: તેના માટે આપણે આપણાથી બનતા  
 ઉપાયો લેવા નોંધએ. દેશની સેવા કરવાની વૃત્તિ  
 હૃદયમાં પ્રકટાવવી નોંધએ.

—ગાયન—

નિજ દેશ માટે લાગણી જેના હૃદયી દૂર છે.

ધિક્કાર છે તે જીવનને જે સ્વાર્થમાં ચક્રૂર છે:

કાગડાને શ્વાન પણ નીજ પેટનું પુર કરે,  
અવતારનું કૃપા શું-ન જો નિજ દેશની સેવા કરે  
એમ. એ. અને બી. એ થયે ના કિર્તિવંત થવાય છે.  
નિજ દેશની સેવા થકી જ્યજ્ય જગે બોલાય છે-!

પુંપા: સત્ય છે. બહાલા, સૌથી મોટામાં મોટું મત દેશ-  
સેવાનું છે આજથી દેશની સેવા કરવાની હું પ્રતિજ્ઞા  
લઉં છું લેવડાવો પ્રતિજ્ઞા:

( પ્રતિજ્ઞા આપે છે: )

પ્રજ્ઞા: બોલ કે, હું જન્મભૂમિને ખાતર જરૂર પડશે તો  
જીવ કાઢી આપીશ.

પુંપા: હું જન્મભૂમિને ખાતર જરૂર પડશે તો જીવ કાઢી  
આપીશ.

પ્રજ્ઞા: બોલ, જ્યાં સુધી દેશને સ્વાતંત્ર્ય ન મળે:-

પુંપા: જ્યાં સુધી દેશને સ્વાતંત્ર્ય ન મળે,

પ્રજ્ઞા: ત્યાં સુધી-

પુંપા: ત્યાં સુધી:-

પ્રજ્ઞા: સઘળા આનંદો છોડી વઢશ.

પુ: સઘળા આનંદો છોડી વઢશ:

પ્ર: જન્મભૂમિના હિતનીજ માળા લઈશ.

પુ: જન્મભૂમિના હિતનીજ માળા લઈશ.

પ્ર: વિલાસનાં કેઈપણ સાધન તરફ નજર નહિ કરીશ.

પુ: વિલાસનાં કેઈપણ સાધન તરફ નજર નહિ કરીશ.



પ્ર: અને—

પુ: અને—

પ્ર: દેશની સેવા કરતાં ગમે તેટલા દુઃખો તૂટી પડશે તેની  
હરકાર નહિ કરીશ.

પુ: દેશની સેવા કરતાં ગમે તેટલા દુઃખો તૂટી પડશે તેની  
હરકાર નહિ કરીશ. (પ્રતિજ્ઞા મૂકાય છે.)

પ્ર: ધન્ય છે બહાદુરી, તારા જેવી લાખો નહિ, પરંતુ એક  
હજાર રમણીઓ જે વૈભવવિલાસનો ત્યાગ કરી દેશની  
સેવા કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે, તો પરતંત્રતાનો ભીષણ  
અંધકાર ચીરી સ્વતંત્રતાનો સૂર્ય પ્રકાશીત થાય:

( ચટપટનો પ્રવેશ : )

ચટપટ:—મહાત્મા ગાંધીજીના આત્મબળ અને ભગીરથ  
પ્રયાસવડે એ શુભ દિન હવે સત્વર આવશે:

ચટ: — ગાયન —

“ એ શુભ દિન સત્વર આવશે.

“ ભારતમહીં સ્વાતંત્ર્યના શુભ દીવ્ય વાહો વાગશે,

“ બહુ જ્ઞાનવીરો ઠમવીરો જોગી અન્ય જગાવશે.....એ.

“ તનુધન સમરપી દેશને દેનાર રત્નો પાકશે,

“ બચકાર ભારતવર્ષના ત્રણલોકમાંહી ગાજશે.....એ.

“ દીરતાર આર્યોવર્તનાં કબોતણાં મૂળ કાપશે,

“ ગાંધીજીના તપમા બળે ઉદાર ભારત પામશે.....એ.

“ ધડકાર ભારતને થતાં ધડકાર સૌને આવશે,

“ ગાંધીજીના ચરણો મહીં નિજ શિર સર્વ નમાવશે.—એ.”

પુષ્પા: ભાઈ, તમારી ભારતની ભવિષ્ય વાણી પરમાત્મા સફળ કરો:

( અવાજ સાથે હિન્દદેવીનું પ્રાકટય: )

દેવી: —કરીને લાખ ઉપવાસો કરો જયકાર ભારતનો,—

—કરીને જેલમાં વાસો કરો રજુકાર ભારતનો—

—કરીને શાંત ના થાશે કરો સત્કાર ભારતનો,—

—મરીને સ્વર્ગમાં બશે કરો ઉદ્ધાર ભારતનો—

( અવાજ સાથે હિન્દદેવી અંતર્ધ્વાન: )

પુષ્પા: ( ચટપટને ) ભાઈ, તમે કેણુ છો ? આ તમારી પાસે શું છે ?

ચટ: આ ક્ષુદ્ર મારો દેહ સ્વયંસેવક કહેવાય છે,

મારી પાસે છે ખાદી અને આની ફેરી થાય છે:

પુષ્પા: ( પ્રભાકરને ) નાથ, દેશ સેવાની પ્રતિજ્ઞા ત્યારે પુણું ગણાય; બ્યારે ખાદીનાં કપડાં થાય:

પ્રભા: બરાબર: ચાલો આ ભાઈ પાસેથી ખરીદીયે:  
( ફેરીયાને—) આ ખાદીની આખી ગાંસડીની કિંમત  
કરી થાય છે !

ચક્ર: ગાંસડીની કિંમત પચાસ રૂપીઆ થાય છે. !

( પ્રભાકર પચાસની નોટ આપે છે )

ચટ: જુલમનું જડણું ભાંગવાની ખાદીમાં તાકાત છે,  
બોલો બધું એક સાથે ખાદી અમારી માત છે:

શુદ્ધ સુંદરને અમોલી બાંધી જેની જાત છે,  
મોલો બાંધુ એક સાથે ખાદી અમારી માત છે:

(ચટપટનું જવું:)

(પુષ્પા, હાર પ્રભાકરને પહેરાવવા જાય છે.)

—શૃંગાર દર્શન—

પુષ્પા: મધુરા પુષ્પની માળા બનાવી આપના માટે,  
સ્વીકારો પ્રેમની પ્રતીમા પળાવો પ્રેમની વાટે—

પ્રભા: આવી મધુરી માળા તો મધુરીના કંઠે દીપે:

—ગાયન—

પુષ્પા: “અનેરી.....પ્રેમતણી દયો લાણુ,

“રસભીનાં ચતુર સુબાણુ (૨)—અનેરી.

“હૃદય નિવાસી પ્રણય વિલાસી ખ્યારા જીવન પ્રાણુ,  
સ્વીકારો બહાલા ઉરધારો પ્રેમ પુનિત એંધાણુ—અનેરી.

પ્રભા: “લેવી શાણી, એંધાણી જ્યાં દિલની ઓળખાણુ,

પુષ્પા: “જુલાવો શોભાવો આવો છુદ્ર વધાવો લાણુ—અનેરી

પ્રભા: “મૃગનયની ચંપકવરણીનું અમૃત રસની ખાણુ,

પુષ્પા: “ચરણુ કમળની ઢાસી હું હું, મારા મંગલ લાણુ—અનેરી.

(હાર પહેરાવી પુષ્પા પતિના ચરણે નમ્ર છે: પડદો

પડે છે.)

ફોપ

તૃતીયશ્ક સંપૂર્ણ.

કાશીરામણી પાનાં ૨૫૬  
કી. ૦-૧૦-૦૦

વિવ્ર લોલાવતી  
(હરીગીતમાં) ૦-૬-૦

સતી તારામતી ,, ૦-૧૦-૦

કોણ વ્યાસાક ? ૦-૧૦-૦

સદેવંત સાવળીંગા ૦-૧૦-૦

ન્યુ ખુબસુરત ગાયનમાળા

સચિત્ર ૦-૮-૦

માટી ન્યુ ખુબસુરત

ગાયનમાળા ૦-૧૨-૦

વેળ્યા વિજય ૦-૧૦-૦

નુદામાળ સચિત્ર ૦-૧૦-૦

ગરામાર, ગુલબંકાવળી, ગરાસકરતુરી, સુંદરકામદાર દરેક સચિત્ર કી. ૦-૮-૦

દયાની દેવી સચિત્ર ૦-૬-૦

નળદમયંતી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પંચીકરણ ગુજરાતી ૧-૮-૦

શુદ્ધ કાવ્ય દોહન કી. ૧-૮-૦

સાચો સવાશેર ૦-૮-૦

સંત સમાજ ભજનાવલી

સચિત્ર કી. ૧-૦-૦

બત્રીસ પુતળી માટી પાકુ પુંકુ

સચિત્ર ૩-૦-૦

“જોભના” સચિત્ર ૦-૬-૦

રણછોડ લીલા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૬-૦

### પુસ્તકો વેચનાર વ્યાપારીઓને સુચના.

હાલમાં અમારે સારાં, સસ્તાં ને સચિત્ર પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં છે. નવાં નવાં સચિત્ર તેજદાર પુસ્તકો બહાર પડતાં જાય છે. આપ આપનું નામ નોંધાવશે તો છપાતાં નવાં પુસ્તકો જાણાવતાં રહીશું.

**ગામેગામ એજન્ટ જોઈએ છે.**

તમે ખીજે વ્યાપાર કરતા હો તેની સાથે વીસ પચીસ રૂપિયાના અમારાં સારાં સસ્તાં ને સચિત્ર પુસ્તકો રાખશે તો કુછી મુઠીમાં ઘણો સારો નફો મેળવી શકશો.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો તથા ખીજ દરેક પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:—

**બુકસેલર રણછોડલાલ માતીલાલ શાહ.**

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

# જુદી જનેતા.

જુદી (વાંચી) સચિત્ર વિપણી વરસાદ કી. ૦-૮-૦



જુદી ૦-૮-૦ ૧૫ કીડી દિશા દા

સંસ્કારી. ધાળી. નવદ પત્રીનો પ્રસ્તાવ. યાગ્ય (સુખન વૃદ્ધિ થાય છે.)  
 (પાનુ ૧૨૩)

